VIRGIL CÂNDEA

STOLNICUL ÎNTRE CONTEMPORANI



EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Portretul Stolnicului Constantin Cantacuzino
poartă pentru prima oară la noi,
foarte limpezi, trăsăturile *umanistului*.
El este un admirator al antichității greco-romane,
format la vechea școală
a tradiției bizantine și la cea contemporană
a neoaristotelismului italian. Bun cunoscător
al limbilor clasice — greaca și latina — înzestrat
cu spirit critic,
el este la fel de curios pentru vechea cultură,
ca și pentru operele contemporanilor săi,
pentru discipline speculative,
ca și pentru realitățile politice ale vremii sale.
Cu mijloacele unei culturi europene temeinice,
el lucrează pentru propășirea culturală a țării sale,
vrînd să-i deslușească istoria,
și scrie în limba poporului.

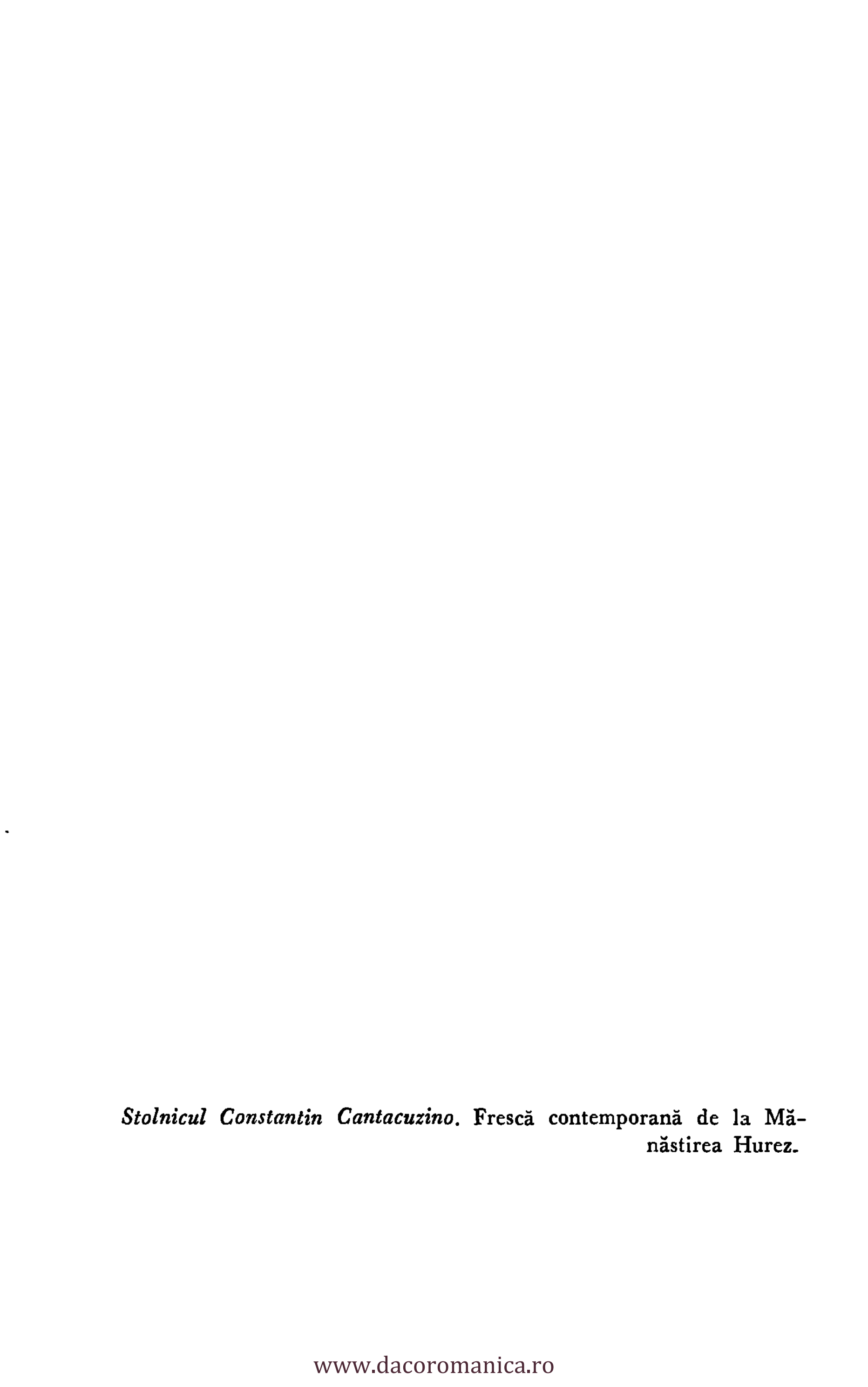

BUCHORES
Fluvius

Supracoperta și coperta
VAL MUNTEANU

VIRGIL CÂNDEA

STOLNICUL ÎNTRE CONTEMPORANI

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
BUCUREŞTI 1971



Stolnicul Constantin Cantacuzino. Frescă contemporană de la Mănăstirea Hurez.





A doua jumătate a secolului al XVII-lea a adus în cultura românească prefaceri comparabile Renașterii din culturile apusene. În numai cîteva decenii răsar strălucite figuri de cărturari : Grigore Ureche, Miron Costin, Dosoftei Mitropolitul, Nicolae Milescu, Constantin Cantacuzino, Antim Ivireanu, Dimitrie Cantemir. În gîndirea și scrisul lor, acești cărturari au alte preocupări și orizonturi decît predecesorii lor. Ei sînt multilaterali, îmbinînd istoriografia, poezia și eseul filozofic, ca Miron Costin ; istoria, filozofia, logica, etica, geografia și cartografia ca Dimitrie Cantemir ; traducerile, memorialistica, teologia ca Nicolae Milescu. Mari poligloți, ei iubesc totuși limba vie a poporului și alcătuiesc împreună româna literară. Însetați de cunoaștere, ei descoperă cultura universală, clasică sau contemporană, lărgind orizontul limitat pînă atunci la tradiția literelor și cugetării bizantine. Ei sînt mari călători, dornici să vadă meleaguri străine, pretutindeni buni observatori, pretutindeni prețuiți pentru cultura lor vastă și gîndirea lor înaintată. Scrisul lor poartă toate caracterele umanismului : predilecția pentru antichitatea clasică, ale cărei mari nume le evocă mereu mai frecvent ; tratarea într-un sens nou a

temei *Fortuna labilis*, care, exprimînd mereu sentimentul vieții nestatornice, nu mai duce la disprețul față de lume, ci la regretul părăsirii ei ; ideea evoluției universale, care va genera o nouă viziune a istoriei ; preocuparea pentru originile poporului și mîndria de a demonstra noblețea acestei origini imperiale, romane ; afirmarea posibilității înnobilării prin cultură, a superiorității cărturarilor față de aristocrații ignari. Operele lor sînt clădite deopotrivă pe entuziasmul cald al dragostei de patrie, dar și pe spiritul critic care însoțește pretutindeni zorile raționalismului modern [1].

Oricare dintre marile figuri amintite mai sus ne-ar îngădui să reconstituim, prin formația intelectuală, prin viața și opera lor, revirimentul trăit atunci de cultura noastră.

---

[1] Tabloul general al gîndirii românești în secolul al XVII-lea, apariția umanismului și începuturile culturii noastre moderne formează obiectul unei lucrări pe care o avem în pregătire. Din studiile fragmentare ce s-ar putea deocamdată cita trimitem la *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, Buc., Edit. Acad., 1964, pp. 42—83 ; N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc., 1901, pp. 1—60 ; R. ORTIZ, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, Buc., 1961 ; MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana in epoca di Constantin Vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, Milano, 1933, 69 p. ; IDEM, *L'opera culturale di Venezia nell'Oriente europeo nei secoli XVI°, XVII°, et XVIII°*, în „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»", Series Philol., fasc. II, 1963, p. 15 și urm. ; TUDOR VIANU, *Die Rezeption der Antike in der rumänischen Literatur*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, Bd. I, Berlin, 1962, pp. 328—334 ; vezi și studiile noastre despre *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură", 7 (1963), pp. 29—76, *Dialogul Orient-Occident, tradiție-inovație în Divanul lui Dimitrie Cantemir*, în „Buletinul Comisiei naționale a R. P. Române pentru UNESCO", 6 (1964), nr. 1—2, pp. 41—50 și *L'Humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes", 6 (1968), pp. 239—287.

Apropiaţi prin epocă şi învăţătură, aspiraţii şi scrieri, stil de viaţă şi vicisitudini, apropiaţi prin destinul comun care le rezervă pieiri năpraznice, de secure sau ştreang, sau în îndepărtate pribegii, aceşti mari cărturari ne dezvăluie deopotrivă treptele dramatice ale afirmării idealurilor româneşti în ajunul vîrstei moderne a istoriei noastre, condiţiile aspre în care s-au pus temeliile scrisului în limba poporului, convingerea şi tenacitatea cu care au ostenit pentru această uriaşă operă marii ctitori de odinioară.

Din galeria acestor nobili înaintaşi chipul Stolnicului se desprinde, parcă, mai descifrabil decît ale contemporanilor săi. Poate, pentru că ştim mai mult despre el, îl putem evoca în mai multe ipostaze, de la studenţie la viaţa publică, de la călătorii la lucrul literar. Poate, pentru că opera lui scrisă, de mai mică întindere, ne este mai apropiată prin idei limpezi şi erudiţie umanistă. Dar, poate, şi pentru că latura foarte umană a Stolnicului, cu luminile şi umbrele ei, cu înălţimi de cugetare, entuziasm pentru cultură, chibzuinţă politică, dar şi cu scăderi tipice unui om al vremilor şi clasei sale trăind între dorul de linişte şi „chiverniseală", şi grija continuă de schimbările soartei — îl coboară printre noi, supunîndu-l mai uşor judecăţii contemporane, dezvăluindu-ne raportul paradoxal, adesea, dintre avatarul bietului om şi idealul crezului său umanist...



ÎNAINTAŞII : UN CREZ DE LIBERTATE ŞI UMANISM

La începutul secolului al XVII-lea s-au aşezat în ţările române cîţiva fraţi Cantacuzino, în căutarea păcii şi a mediului favorabil unei acţiuni în folosul neamului lor, pentru care Constantinopolul nu se mai dovedea potrivit. Părintele lor, Andronic Cantacuzino, era fiul lui Mihail, „negustorul de frunte al Împăratului turcesc“ [2], „cel dintîiu şi cel mai stimat dintre toţi grecii din Constantinopol şi chiar dintre toţi frîncii“ [3], principal concesionar al importurilor de blănuri şi metale, al vămilor şi al salinelor din Imperiul otoman, „speranţă a neamului grecesc“ [4] prin marea influenţă ce avea în viaţa religioasă, culturală şi politică a poporului său. Mihail Cantacuzino plătise cu capul pentru ambiţiile unei puteri şi unei averi incompatibile cu starea de supunere a grecilor din Turcocraţie ; la 3 martie 1578 el pierea spînzurat de poarta palatului său din Anchial, iar averea îi era vîndută la mezat pe seama tezaurului împărătesc. Dar urmaşii săi îi moştenesc aspiraţiile greceşti şi creştine

[2] ŞT. GHERLACH, *Türckisches Tagebuch*, Franckfurt, 1674, p. 60, *apud* N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, Buc., 1902, p. XXV, n. 3.

[3] HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV_2, Buc., 1884, p. 103, nr. XVIII.

[4] N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, p. XXXII.

şi fiul său Andronic[5] îşi leagă numele de acela al eroului care fusese o speranţă şi pentru greci şi pentru toate popoarele balcanice : Mihai Viteazul. El ajutase cu o importantă sumă de bani la numirea lui Mihai ca domn, încercase să-l readucă în scaun pe Petru Şchiopul din exilul său din Tirol[6] şi se pare că relaţiile cu învingătorul de la Călugăreni îl siliseră să fugă din Constantinopol[7].

Pe la începutul secolului al XVII-lea, trei dintre feciorii săi — Constantin, Toma şi Iordache — întovărăşind poate pe Radu Mihnea, se împămînteniră în Moldova şi Ţara Românească. Iordache ajunse vistiernic mare în Moldova, Toma mare vornic al Ţării de Jos şi caimacam după moartea lui Ştefăniţă Vodă Lupu[8] ; Constantin apare ca postel-

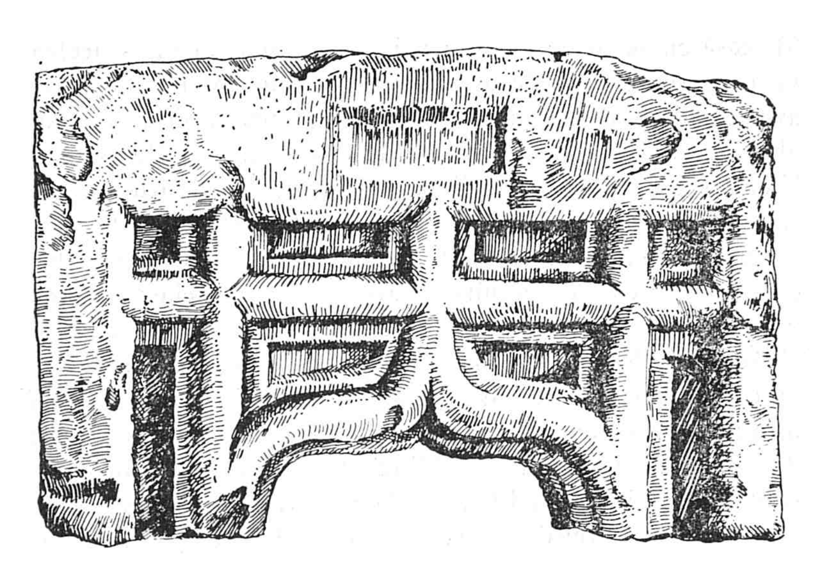
---

[5] Pentru informaţii privitoare la Andronic Cantacuzino, vezi N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. XXXIX—XLIV ; IDEM, *Istoria lui Mihai Viteazul*. Buc, pp. 29—30 şi cap. III, *passim :* MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor...*, publicată de N. Iorga, Buc., pp. 35—36 ; P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 50 ; I. IONAŞCU, *Viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*. în „Studii", 19 (1966), p. 633 şi urm.

[6] HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, Buc., 1900, pp. 373—374, nr. DIX : „am făcut pe banul Mihai domn al Ţării Româneşti... Moldova o ţin şi pe dînsa pe numele domniei tale" (scrisoare către Petru Şchiopul din 14 noiembrie 1593).

[7] P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, p. 50. Identitatea dintre Andronic Cantacuzino şi Andronie vistierul din divanul lui Mihai, contestată de unii autori (v. argumentele prof. I. Ionaşcu, *op. cit.*, pp. 635—638), este susţinută recent de Dimitrie Gh. Ionescu, *Precizări privind viaţa şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino* în „Studii" 22 (1969) pp. 289—295.

[8] I. TANOVICEANU, *Începutul Cantacuzineştilor în ţările române şi înrudirea lor cu Vasile Lupu*, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", 3 (1892), nr. 1, pp. 14—43 ; N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, p. XLVI şi urm. ; IOAN C. MIHALCEA, *Neamul Cantacuzinescilor de la aşezarea lui în ţerile române pînă la domnia lui Şerban Cantacuzen*, Buc., 1889, pp. 49—50, datează venirea postelnicu-



nic mare în Muntenia din 1625 [9]. Mare paharnic în 1629, primeşte din nou marea postelnicie sub Matei Basarab din 1633 pînă la moartea acestuia, refuzînd apoi alte dregătorii, „nepohtind nici o boerie ci rămăind mazil", cum va declara singur în 1644 [10]. Ca şi fraţii săi, el se căsătoreşte — probabil în 1628 [11] — cu o jupîniţă din ţară, Elina, fiica cea mai mică a lui Radu Şerban, urmaşul lui Mihai Viteazul.

---

lui în Ţara Românească în anii 1610—1616 ; cf. şi I. C. FILITTI, *Notice sur les Cantacuzènes du XIe au XVIIe siècle*, Bucarest, 1936, 16. p.

[9] Menţionat în acte la 20 aprilie, v. *Doc. priv. ist. României*, XVII. B, Ţ. Rom., vol. IV, pp. 497—498.

[10] N. IORGA, *Studii şi documente*, vol. IV, Buc., 1902, pp. 32—33, nr. XLI ; I. IONAŞCU, *op. cit.*, pp. 638—639 ; pentru Elena Cantacuzino, vezi N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. LIV—LXI ; despre postelnic, ibidem, pp. XLIV—XLV, XLVIII, XLIX, LXI—LXXX ; MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor...*, p. 53 şi urm. şi pp. 79—90.

[11] I. IONAŞCU, *op. cit.*, p. 640.

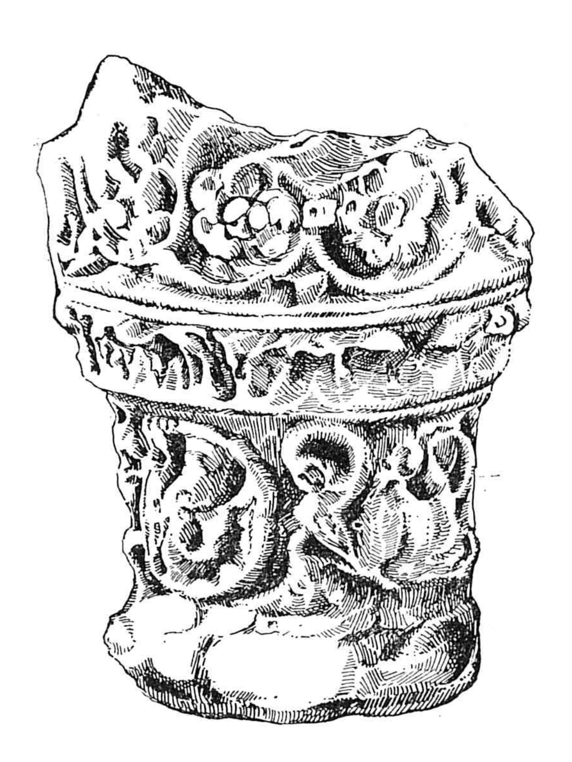
Mireasă cu zestre mare în moşii, ce se vor adăuga la acelea în care postelnicul însuşi investise parte însemnată din averea adusă din Constantinopol. Era înzestrată însă, mai ales, cu educaţia formată în timpul pribegiei tatălui său la Viena şi cu frumoase calităţi de voinţă şi chibzuială, de care va da dovadă în tulburata şi îndelungata sa viaţă.

Cantacuzinii veneau din Constantinopolul înaintaşilor lor cu convingerea că stăpînirea turcească nu încheiase vremea iniţiativelor determinante ale familiilor greceşti şi că sub oblăduirea Porţii, prin puterea pe care o dădeau priceperea, cartea şi banii se puteau întreprinde multe pentru uşurarea şi, poate, izbăvirea definitivă a creştinătăţii supuse de Semilună. Exemplul lui Mihail Cantacuzino, cu tot sfîrşitul lui tragic, era edificator. Din mărturii de epocă istoricul modern a reuşit să reconstituie veridic chipul interior, ambiţiile, idealurile acestui prinţ al naţiunii greceşti din Turcocraţie.

„Şaitanoglu, ca un «fiu al Satanei», trebuia să fie şi doritor de stăpînire : pe cînd Chalkokondylas strînsese banii pentru a-i strînge şi a-i avea supt ochi, Mihail Cantacuzino înţelegea să-i întrebuinţeze pentru a îndeplini prin ei un fel de regalitate ascunsă a lui asupra celor de un neam, sau măcar de o lege cu dînsul : aşa [dar] o împărăţie umilă, supt caftanul ocrotitor al lui Mohamed-Paşa Socoli. Să numească şi să schimbe domnii şi patriarchii, să dispuie prin cîrja şi buzduganul lor de toată poporaţia creştină supusă turcilor, să întrebuinţeze banul scos de la dînşii, prin aceşti păstori ai trupurilor şi sufletelor, pentru a-şi păstra situaţia lui dominatoare. Un plan pe care l-a prefăcut în faptă, statornicindu-şi o autoritate care a durat mai bine de douăzeci de ani.

Era îndemnat către cucerirea puterii politice prin tradiţiile casei sale. Strămoşii împărăteşti nu fusese uitaţi de aceşti Cantacuzini neguştori, şi ei lucrau, cînd se înfăţişa

putinţa, în sensul vechilor cuceritori de dregătorii şi coroane. Dintr-o scrisoare tipărită în *Turco graecia* lui Crussius se constată existenţa unor relaţii de sînge între Mihail Şaitanoglu, cumpărătorul de blănuri şi culegătorul de sare, şi Cantacuzinii din Pelopones, ce se coborau de bună samă din cei veniţi în secolul al XV-lea. Gerlach înseamnă şi el cu siguranţă că Mihail era „din vechiul neam grecesc al Împăraţilor Cantacuzini" şi, vorbind astfel, el reproduce, fireşte, părerea curentă în cercurile cărturarilor şi clericilor greci, cu cari avea a face. În acelaşi timp, ambasadorul german, pe lîngă care se găsia Gerlach, califică pe Mihail Celebi, pe „archontul" Mihail adecă, de „coborîtor al Cantacuzinilor celor nobili". În respectul ce i se arată de toţi fruntaşii poporului său, nu e numai închinarea înaintea puterii sau jertfa de mîndrie pe care o smulge interesul : în acest sfetnic ascultat al Marelui Vizir ei vedeau un vrednic urmaş al „Împăraţilor încununaţi de biruinţă" ce-şi dormiau somnul veşnic supt pietrele bisericilor profanate... Uitînd mai puţin decît ori şi cine, Mihail nu primeşte ca nimeni să-i iea la întîlniri şi ospeţe locul dintăiu, ce i se cuvine lui pentru ce este, dar mai ales pentru ce au fost ai săi, în timpurile creştinilor. Fiilor săi li dă nume prin care se înseamnă capitole împărăteşti din istoria bizantină, din timpuri îndepărtate ale căreia răsare familia sa : fiul cel mare e Andronic, cel mai mic Ioan. Patriachul, altfel căpetenia lumii greceşti, acel care o represintă în ochii cuceritorilor, pînă şi acest cîrmuitor al „Marii Biserici a lui Hristos" trebuie să se umilească înnaintea acelui care-i are grija Scaunului, şi grecii din preajma Patriarchiei văd în fiecare săptămînă, cînd stăpînul ascuns e de faţă, pe cel mai mare cleric al lor călărind spre casa lui Şaitanoglu. Cînd el însuşi apărea pe stradele Constantinopolei, strălucirea lui rivalisa cu a înnalţilor dregători ai Porţii : călare pe cai scumpi, acoperiţi de bogate valtrapuri, cu slujitori



în jurul lui, purta haine de preţ şi juvaiere, din care unele erau moştenite de la strămoşii săi. Ienicerii i se vedeau păzind la Poartă, ca la seraiurile paşilor sau la palatele elciilor creştini.

Împotriva voinţii sau intereselor unora dintre viziri, ca asprul Sinan sau răzbunătorul, crudul Mustafa, el ţinea în scaunul Moldovei şi Ţerii Româneşti oamenii lui... Oricine se ridica împotriva lor, cu armele cazacilor sau cu plîngerile fugarilor, se lovia de hotărîrea lui Şaitanoglu, care-i spulbera silinţile şi-i zădărnicia cheltuielile. Pe toate marile familii ce se ridicaseră din nou după cucerirea turcească, el le înlănţuise de interesele sale. Raliii, acum mari negustori la Adrianopol, erau, cum văzurăm, de mult în legătură de



afaceri cu Cantacuzinii... Un nepot de soră îi era și Constantin Paleologul, care nădăjduise un timp să aibă el rostul unchiului său și-și clădise pentru aceasta neapărata casă în vecinătatea Patriarchiei. Dar Mihail nu suferia lîngă puterea lui un alt puternic, fie și o rudă de aproape, și el aduse prin pîrile sale temute fuga lui Constantin, care se duse în Crimeia, unde ajunse ce voise a fi la Constantinopol : arendaș al salinelor celor mari din Caffa, secretariu al stăpînului, negustor al Curții" [12].

La amintirea acestor dovezi de putere — și Andronic însuși dovedise că poate juca un rol în numirea domnilor

[12] N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. XXX—XXXIV

din Țara Românească și Moldova — se adăuga la Cantacuzini cinstirea cărții. Erau sau nu înrudiți cu Anton Cantacuzino care vindea prin 1554 manuscrise grecești călătorilor europeni [13], ei dovedesc, de la așezarea în țară, preocuparea asiduă a studiului și mai cu seamă a educării copiilor prin învățătură aleasă. Cărțile postelnicului Cantacuzino rămase în biblioteca de la Mărgineni, relațiile sale cu cărturarii străini, grija ca fiii Drăghici și Șerban să urmeze cursurile noii Școli greco-latine de la Tîrgoviște, în anii 1646—1651, vădesc atmosfera în care a crescut Stolnicul și respectul pentru carte ce i-a fost format de mic.

Cantacuzinii s-au acreditat de la început în societatea românească a timpului lor prin virtuți de destoinicie, hărnicie, experiență, învățătură și o conduită etică deosebită de aceea a boierimii locale. Poligloți și buni gospodari, ei dețin, în cea mai mare parte, dregătoriile de postelnic și vistier. Aceste activități dau împămîntenirii Cantacuzinilor și o explicație obiectivă : nevoia de oameni pricepuți în domeniul relațiilor externe (în primul rînd relațiile cu Poarta) și în acela al finanțelor. Dar amîndouă aceste nevoi corespundeau unor împrejurări caracteristice primei jumătăți a secolului al XVII-lea românesc. Relațiile cu Poarta luaseră forme noi, teama de hainire introdusese obiceiul chemării domnilor la Stambul și prezența discontinuă, dar frecventă a supraveghetorilor turci sau „greci țarigrădeni". Dependența de Poartă face pe domni să simtă nevoia unor cunoscători ai cercurilor influente din capitala imperiului : otomane, grecești sau ale diplomaților străini. Pe de altă parte, Moldova și Țara Românească cunosc, după oprirea exploatării din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o perioadă de relativă refacere economică, în care se înregistrează unele progrese ale forțelor de producție, în dezvolta-

---

[13] *Ibidem*, p. XXI.



1. Constantin Cantacuzino s-a născut în anii lui *„Matei Vodă, domnul muntenesc,* om fericit preste toate domniile acеii ţări, nemîndru, blînd, dirept om de ţară, harnic la războaie, aşea neînſrînt şi nespăimat, cît poţi să-l asameni cu mari oşteni ai lumii",



2. Tatăl său era „*Constantin Cantacuzino* (postelnicul), mai marele Curţii şi consilierul intim al lui Matei Basarab, principele Valahiei Transalpine".



3. Întîile prigoane le-au cunoscut Cantacuzinii din partea lui *Mihnea Radu al III-lea* (1658—1659), care „fiind obidit pre o seamă de boiari... gonitu-i-au pre toţi munţii Praovei, două zile şi două nopţi, pîn le-au dăşchis Dumnezeu calea..."

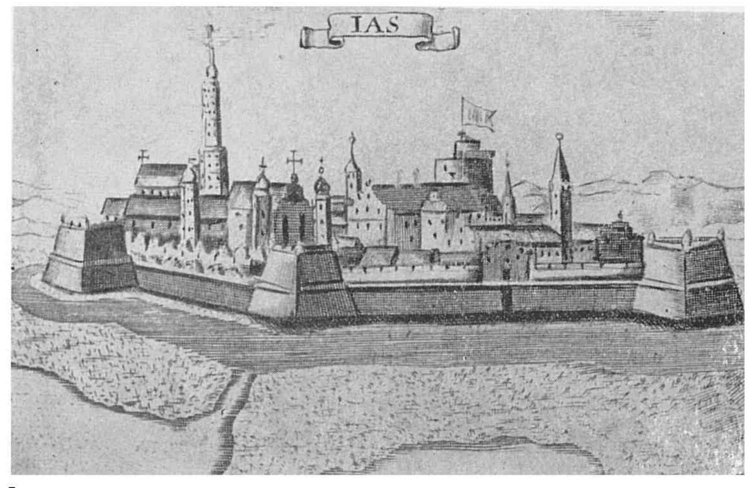


4

4. „...şi au scăpat în *cetatea Braşovului*, cu toţi. Şi nici pre unul n-au prins".

5. Aceeaşi prigoană îl duce pe viitorul stolnic, împreună cu postelniceasca Elina şi fraţii săi mai mici, în pribegie la *Iaşi*.

6. În domnia lui *Gheorghe Ghica-vodă* (1659—1660) care „n-au putut să strîngă haraciul ca să-l trimiţă la vreme, la Bairam", postelnicul Cantacuzino, chemat la Adrianopol, a potolit mînia marelui vizir, a salvat viaţa domnitorului condamnat şi a obţinut înălţarea în scaun a fiului acestuia Grigore (Gligoraşcu) Ghica.



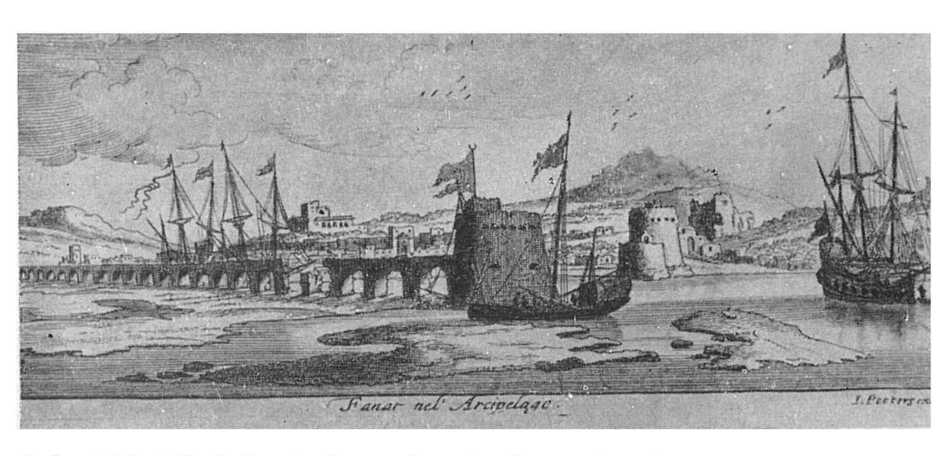
5

6





7. „Iar *Gligorașcu vodă*... binele ce-i făcu Costandin îl uită și jurămîntul călcă..., trimise dorobanții la casa lui Costandin postelnicul și fără veste, din așternut l-au luat de l-au dus la sfînta mănăstire ot Snagov... și l-au omorît în trapezăria mănăstirii... dechemvrie 20 deni, leatul 7172 (= 1663)".



8. În 1665 tînărul Constantin se duse la *Constantinopol*...

9. ...unde, cum arată în *însemnările sale:* „Leat 1666, octombrie 25 dni, zi joi, am început cu ajutoriul lui Dumnezeu a învăța la dascălul Gherasim Criteanul ieromonahul, și am sfârșit la ghen[arie] 10 [1667]".



10. La începutul anului 1667, îmbarcat pe *Madonna del Rosario*, Constantin Cantacuzino pleacă spre Italia...

11. ...la *Veneția*, „podoabă și spaimă" a mărilor dintre Roma și Bizanț.



rea agriculturii și a meșteșugurilor, a pieței interne și a posibilităților de export. Exploatarea crește la rîndul ei, din partea feudalilor români, ca și a Imperiului otoman. Excedentul exportului față de import explică aglomerări de numerar în țară, cu care se acoperă apoi obligațiile bănești față de Poartă. Problemele financiare ale țării, devenind în general mai complexe, cer să fie dirijate de oameni experimentați [14].

Acești oameni se dovedesc însă și adepții unei conduite etice superioare celei pe care, în același secol, o va înfiera Cantemir la boierimea din țară. Cronicarii au lăsat portrete elogioase și obiective. Frații Toma și Iordache Cantacuzino în Moldova sînt astfel caracterizați de Miron Costin : „Ce oameni au fost acești doi aicea în țara aceasta, ales Iordachie vistiernicul, fără scrisoarea mea crez că va trăi numele lor în veci într-această țară de pomenirea oamenilor, de om în om". „Capite ca acelea abia de au avut țara cîndva sau de va mai avea", adaugă cronicarul [15]. Despuiați de averi de către Gheorghe Ștefan, ei primesc în compensație moșiile confiscate Ciaureștilor ; fapt nemaiîntîlnit, ei le restituie proprietarilor, „de voia lor", se miră Neculce, care adaugă că Racovițeștii, în aceeași situație, nu-i imită [16]. Ei se identifică intereselor țării. Se opun încuscririi dintre Vasile Lupu și cneazul lituan Radziwill, atrăgînd domnului atenția că ar fi „un lucru nu fără de grijă despre împărăția turcului". Îl înfruntă pe Ștefăniță, care-i amenință cu hangerul, cînd voia să mărească fumăritul și, scrie Neculce, „măcar

---

[14] Pentru împrejurările politice ale epocii, vezi *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964, pp. 26—27, 62.

[15] MIRON COSTIN, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 169.

[16] IOAN NECULCE, *O samă de cuvinte*, în ed. a 2-a, Iorgu Iordan, Buc., 1959, pp. 23—24.

că erau greci, dar se puneau tare pentru ţeară şi pentru obiceiu nou să nu să facă, că obiceiele cele noao fac risipă ţărilor şi peirea domnilor"[17]. La moartea lui Iordache „cu multă pohfală şi cu multă jele despre toţi pămîntenii, în mănăstirea Barnovschi l-au îngropat ; că măcar că era grec, om străin, dar era om bun ; se punea tare pentru pămînteni la domnie"[18].

Aceleaşi însuşiri le-a vădit, în Ţara Românească, postelnicul Constantin. Autoritatea ce dobîndise slujind bătrînului Matei Basarab, puterea politică şi avuţia ce-i îngăduiau să facă şi să doboare domni — „să popească şi să răspopească", va nota, nu fără antipatie, Radu Popescu[19] — fac din el un om temut, dar şi invidiat. Încă din domnia lui Mihnea al III-lea, cînd capătă totuşi logofeţia cea mare, începe prigoana voievodului care se vedea un succesor al lui Mihai Viteazul împotriva marii boierimi şi după răgazul din scurta domnie a lui Gheorghe Ghica, prigoana continuă sub noua guvernare a lui Grigore Ghica, creaţia postelnicului, ca o dovadă că ascensiunea Cantacuzinilor devenise o grijă pentru aristocraţia munteană. Dar şi peste hotare erau ştiute calităţile „bătrînului domn, foarte isteţ, din neamul Cantacuzinilor ce făcuse Constantinopolul", cum îl caracterizează Kraus din cercurile saxone ale Transilvaniei[20], unde Martin Albric îi dedică şi o *Disputatio theologica de invocatione sanctorum,* apărută la Braşov în 1655[21].

---

[17] *Ibidem*, p. 26.

[18] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., pp. 32—33.

[19] *Istoriile domnilor Ţărilor Româneşti*, ed. C. Grecescu, Buc., 1963, p. 130.

[20] GEORG KRAUS, *Cronica Transilvaniei*, 1608—1665, Trad. de G. Duzinchevici şi E. Rens-Mîrza, Buc., 1965, p. 571.

[21] Descrierea operei la A. VERESS, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Buc., 1931, pp. 90—91, nr. 178.

Soția sa, Elina, se va arăta iertătoare față de ucigașul Stroe Leurdeanu în 1672, tenace în salvarea casei după pieirea postelnicului, prudentă în împărțirea averii, iubitoare față de fiii săi împiedicați de la învrăjbire, cultivată prin cuprinsul literar al diatei sale din 1681, bărbătoasă prin calătoria la Ierusalim din anul următor [22].

Aceasta era familia în care avea să se nască, către 1640, viitorul stolnic Constantin Cantacuzino [23].

---

[22] Vezi *Documente privitoare la familia Cantacuzino...*, publicate de N. IORGA, Buc., 1902, p. 81 (actul din 1669 pentru condamnarea lui Stroe Leurdeanu) și pp. 104—110 (viața Elinei Cantacuzino). Acest ultim document, alcătuit de „Stoica Liudescul log[ofăt], însă cu învățătura bunii stăpînii mele jupîneasa Elina stara postelniceasa", nu a fost încă analizat și sub raportul literar. Între alte erori de transcriere în *ed. cit.*, una la p. 105 : fraza „Iată acum..." (citat din *Psalm* 132, 1) trebuie alăturată paragrafului precedent.

[23] Data exactă a nașterii Stolnicului nu este cunoscută. Aproximările sînt îngăduite de cîteva date : *un terminus post quem*, data nașterii fratelui mai mare Șerban, care avea 54 de ani la moartea sa, în 1688, deci se născuse în 1634 (*Istoria Țării Românești*, 1290—1690, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Buc., 1960, p. 192) ; un *terminus ante quem*, c. 1643, pentru că în 1663, cînd participă ca vtori-postelnic la campania din Ungaria, trebuie să fi avut douăzeci de ani (*ibidem*, p. 148). Pentru această dată (1639—1640), susținută mai de mult de P. V. Năsturel (*Neamul boierilor Pîrșcoveni și încuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Cantacuzino*, Buc., 1906, anexă : *Schița genealogică a Cantacuzinilor)*, înclină în studii recente prof. I. IONAȘCU, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii „Istoria Țării Românești"*, în „Analele Universității «C. I. Parhon»", Seria Șt. Sociale, Istorie, 5 (1956), p. 271, n. 71 ; același, *Activitatea de început a Academiei domnești de la Sfîntul Sava (1694—1716)*, în *loc. cit.*, 13 (1964), p. 122 și *Viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino, loc. cit.*, pp. 640—642 ; RADU ALBALA, *Antim Ivireanul și vremea lui*, Buc., 1962, pp. 24 și 192, n. 12.



„AM ÎNCEPUT A ÎNVĂȚA CU TOATĂ A MEA PUTERE OMENEASCĂ"

Copilăria, desfășurată în ultimii ani de pace ai domniei lui Matei Basarab, va însemna pentru Constantin începerea, acasă, cu un dascăl grec [24], a învățăturii ce nu se va încheia, pentru el, niciodată. Cu scrisul și cititul putea încerca examenul, nedisciplinat încă, al bibliotecii de la Mărgineni. Postelnicul Constantin adunase aici o frumoasă cocolecție de cărți, pe care o va lăuda Del Chiaro [25], cuprin-

[24] Cf. N. IORGA, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 157, nr. 3; dar referința la HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX_1, Buc., 1897, p. 318, nr. 446, datînd din 1684, nu este în acest caz concludentă. V. Papacostea [*Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în „Studii", 14 (1961), nr. 5, p. 1—152] presupune că chemarea de la Constantinopol a lui Panteleimon Ligaridis și a lui Ignatie Petrițis în 1646 de către postelnicul Cantacuzino avea ca scop și instruirea fiilor acestuia: Drăghici și Șerban (cf. de același *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes", 1 (1963), nr. 1—2, p. 24). Prezența în biblioteca Stolnicului a unui volum fost al lui Petrițis (*Operele* Sf. Vasile cel Mare într-o ediție pariziană din 1538, semnalată de N. IORGA, *O carte a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică", 19 (1933), nr. 1—3, p. 16), avînd în marginalii exerciții latine autografe ale Stolnicului, ar indica printre dascălii acestuia pe Petrițis.

[25] ANTON-MARIA DEL CHIARO, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneția, 1718, p. 124; *Revoluțiile Valahiei*,

zînd opere latinești sau manuscrise grecești, unele dăruite de Panaiot Nicoussios, marele dragoman al Porții, biblioteca în care frații Cantacuzino vor lua, așa cum s-a remarcat, „primul lor contact cu valorile culturii universale“ [26]. În primii săi pași pe calea grea a literelor, tînărul spudeu avea deci norocul de a se găsi pe o cale de mult bătută de înaintașii săi.

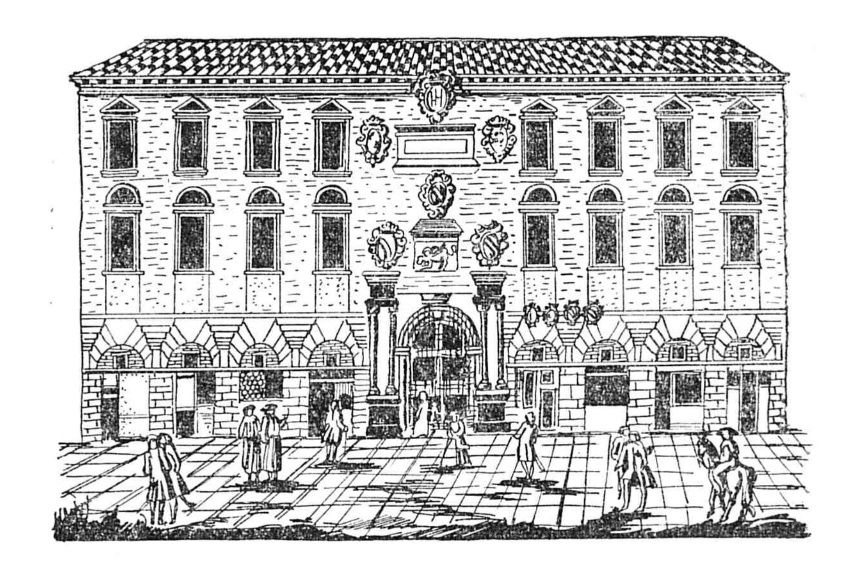
Tradiția cărturărească era veche în familia Cantacuzinilor, iar originea acestei tradiții și climatul cunoscut de copil, acasă, vor marca puternic formația viitorului stolnic. La contemporanul său mai tînăr, Dimitrie Cantemir, două împrejurări au determinat o educație neobișnuită pe atunci chiar pentru un fiu de prinț sud-est european: voința tatălui și înzestrarea firească a fiului, remarcabilele sale aptitudini pentru învățătură. Dar Cantemir a simțit de mic singurătatea erudiției lui, în care nu putea dialoga cu bătrînul oștean, tatăl său, ori cu Antioh, fratele, „elefantul gros din fire“ din *Istoria ieroglifică*. Această singurătate îi va da conștiința unei superiorități intelectuale ce străbate de timpuriu în opera lui și dorința afirmării acestei calități, care va face din el un autor publicat la numai 25 de ani.

Stolnicul nu a avut această ispită și una din nedumeririle ce ne rămîn, examinîndu-i opera, privește tocmai discreția acestui mare cărturar, care, prezent în toate realizările literare românești din vremea lui, scrie prefețe semnate de alții, revede traduceri dificile fără a-și trece numele, alcă-

---

trad. rom., Iași, 1929, p. 82. Manuscrisul de la Panaiot Nicoussios semnalat de N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.“, S. II, Mem. ist. 20 (1897—1898), p. 239.

[26] VICTOR PAPACOSTEA, *art. cit.*, în „Studii“, 1961, nr. 5, p. 1—152.



tuieşte o operă istorică ce va circula anonimă, împărtăşeşte necontenit, tuturor, din tezaurul cunoştinţelor sale, fără ambiţia de a-şi constitui o reputaţie publicistică ce nu i-ar fi cerut, lui, eforturi deosebite. Este o atitudine nouă faţă de cultură, pe care la Stolnic o întîlnim mai întîi : modestia omului care-şi cunoaşte posibilităţile, dar le raportează la modelele de erudiţie cunoscute aiurea, se îmbină la el cu o înţelegere gravă a datoriilor cărturăreşti. Cum vom vedea şi din analiza operei sale, Stolnicul a fost negreşit un mare exigent cu sine însuşi, ceea ce vădeşte o concepţie despre cultură rară în Ţara Românească a vremii lui. Este o primă trăsătură care confirmă caracterizările lui Nicolae Iorga despre „anacronismul" stolnicului [27].

Nenorocirile familiei adaugă de timpuriu la învăţătura cărţii, învăţătura din experienţe crude şi pe aceea prin

[27] N. IORGA, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Revista fundaţiilor", 2 (1935), nr. 7, pp. 3—22.

călătorii[28]. În 1655, pentru a scăpa răscoalei seimenilor, familia Postelnicului se refugiază la Braşov; e probabil ca viitorul cărturar să fi profitat de posibilitățile oferite aci de şcoala deja seculară a lui Johan Honterus (1544) pentru studii de latină şi greacă[29]. În 1658, prigoana lui Mihnea cel Rău, îl duce, cu postelniceasa Elina şi frații mai mici, în pribegie la Iaşi. Peste cinci ani, ca al doilea postelnic al lui Grigore Ghica, trece în Transilvania, împreună cu oastea munteană angajată în campania otomană contra imperialilor, dar tot în 1663, după uciderea năprasnică a tatălui său la Snagov, el fuge în Moldova, la neamurile unchilor săi. Revenit sub domnia lui Radu Leon, el porni în 1665 (12 martie) spre Adrianopol şi Constantinopol[30], iar de acolo în 1667 la Veneția, Padova şi nu se întoarse în țară decît după ce obținu de la pribeagul Grigore Ghica dovezile scrise ale calomniilor care-l pierduseră pe Postelnic şi numele pîrîşilor, ce-şi vor găsi apoi pedeapsa la judecata lui Antonie Vodă din Popeşti (1669—1672).

---

[28] Despre biografia Stolnicului, vezi MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 292—312; N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, pp. 157—164; IDEM, *Despre Cantacuzini*, pp. LXXX—CXLV, *passim*; R. ORTIZ şi N. CARTOJAN, *Un grande erudito rumeo a Padova: Lo „stolnic" Constantin Cantacuzino*, Bucarest, 1943, 87[—93], p. + X pl.; N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Buc., 1945, pp. 263—272 (şi bibliografia); *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1964, pp. 559—568 (P. P. Panaitescu); I. IONAŞCU, *Viața şi activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii", 19 (1966), pp. 633—650, vezi şi M. RUFFINI, *L'opera culturale di Venezia nell'Oriente europeo*, loc. cit. (dar la p. 22 *„il cugino"* Brîncoveanu este o eroare pentru *„il nipote"*).

[29] I. IONAŞCU, *op. cit.*, p. 643.

[30] Învață între 3 august 1665—12 mai 1667 cu dascălul Dionisie de la metocul patriarhiei din Ierusalim, apoi la Constantinopol, pînă la 10 ianuarie 1668 cu ieromonahul Gherasim Cretanul; vezi N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Buc., 1901, pp. 11—12.



LA PADOVA, „SCAUNUL ŞI CUIBUL A TOATĂ DĂSCĂLIA"

Întreaga viaţă a Stolnicului, cu rare interludii mai îndelungate de linişte, s-a desfăşurat sub semnul nestatorniciei vremurilor: refugii, campanii militare şi persecuţii în tinereţe, activitate politică agitată la maturitate, intrigi, unele cu sîngeros deznodămînt şi o pieire tragică la bătrîneţe.

Crescuse în exemplul de chibzuinţă, cultură şi putere al tatălui său, Postelnicul, personalitate dominantă a politicii româneşti a epocii [31]. Dar fusese fără îndoială marcat psihologic pentru tot restul vieţii de executarea nedreaptă a postelnicului, capabilă să-i dea un exemplu amar despre „nestatornicia norocului" *(Fortuna labilis)*, dar şi măsura nesiguranţei vieţii şi situaţiei sociale chiar pentru un re-

---

[31] EUGEN STĂNESCU, *Valoarea istorică şi literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, p. XLII: „Cîteodată, un mare boier ca postelnicul Constantin Cantacuzino reprezenta o forţă mai puternică ca domnul. El încheie, personal, convenţii cu principii străini, ca cea din ianuarie 1655 cu Gheorghe Racoţi al II-lea, asigurîndu-l pe acesta de sprijinul întregii familii Cantacuzino, atît cea din Ţara Românească cît şi cea din Moldova. Grigore Ghica, domn al Ţării Româneşti, în 1660, nu poate ocupa scaun domnesc pînă nu primeşte condiţiile postelnicului şi făgăduieşte acestuia garanţia păstrării tuturor privilegiilor sale".



prezentant puternic al aristocrației muntene din al XVII-lea secol. Vor fi accente și din această experiență personală în convingerea exprimată mai tîrziu, în *Istoriia Țării Românești*: „...iată, nici un lucru cîte sînt supt lună stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații ani pot tot într-același chip sta, ci toate sînt în mutări și stricăciuni zidite“ [32].

Ne explicăm ușor cum tînărul român de 27 de ani, ajuns cu o asemenea experiență în Padova frumoasă, împodobită, calmă a timpului, cu avantajul de a trăi într-un mediu intelectual european dintre cele mai favorizate, a păstrat pentru totdeauna imaginea strălucitoare a *civilizației*, a *culturii* și le-a făcut un loc atît de însemnat în întreaga sa activi-

[32] *Op. cit.*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 56.

tate. Admirația românilor pentru Italia și pentru centrul de învățătură înaltă care era pe atunci Padova se citește în aceste rînduri ale unui cărturar contemporan, Miron Costin [33] : „Ieste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămîntu, orașile, grădinile, tocmelile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenescu, nu are toată lumea, supt ceriu blîndu, voios și sănătos, nici cu căldură mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri dulci și usoare, untudelemnu, mare bivșug și de poame de tot feliul : chitre, năramze, lămîi și zahar și oameni iscusiți, la cuvîntu stătători, peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovaroși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, supțiri, pentru aceia le zicu gentiloni, cum zicu grecii : celebii, și la războaie neînfrînți într-o vreme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînșii. Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă meterșuguri".

În acest climat de frumusețe și asiduu comerț intelectual petrece Stolnicul doi ani (1667—1669), urmează cursurile Universității, învață logica, fizica și *De anima* (după Aristotel) cu Albanio Albanese, *Geometria* lui Euclid cu V. Bonvicinus, dreptul cu Antonio dall'Acqua prin lecții particulare, cumpără cărți și participă negreșit la viața de veselie a studențimii cosmopolite a marelui centru universitar. Mai mult decît pînă atunci putea mărturisi el în această perioadă de studii italiene : „Am început a învăța cu toată a mea

[33] MIRON COSTIN, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 246.

putere omenească..." [34]. Dintr-o matricolă padovană recent descoperită din anul școlar 1667—1668, aflăm că *„D. Constantinus Cantacuzenus Constantinopolitanus pupillus, die dicta"* (adică la 17 septembrie 1667) s-a înscris la *Universitas artistarum*. Sosit la Padova împreună cu cretanul Nicolaus Bubuli, student mai vechi, Cantacuzino a fost găzduit mai întîi la canonicul Alvisio Florio, pentru 15 ducați pe lună. În martie 1668 ocupă la Virginia Romana o cameră împreună cu Martin Herman, *„eques transylvanus"*, deci un sas. O lungă călătorie prin țările europene din care va fi vizitat Germania, Franța, Belgia, poate și Anglia, sigur Austria, Ungaria și Transilvania, a sporit cunoștințele acestui excelent observator, înzestrat acum cu criteriile noi ale unei instrucțiuni apusene [35].

În noua domnie a lui Grigore Ghica, tînărul Constantin Cantacuzino acum postelnic, avu din nou să sufere temniță și bătăi și numai protecția caimacamului Kara-Mustafa

---

[34] N. IORGA, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 8 ; matricola menționînd data înscrierii lui Cantacuzino la „Universitatea studenților în arte" a descoperit-o Lucia Rosetti, *Constantin Cantacuzino studente romeno à Padova*, în *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, 1 (1968), pp. 147—154 (referința ne-au comunicat-o colegii Dan A. Lăzărescu și Paul Cernovodeanu). Pentru studiile padovane ale lui Cantacuzino, vezi și R. ORTIZ și N. CARTOJAN, *Un grande erudito rumeno à Padova : Lo „Stolnic" Constantin Cantacuzino*, București, 1943, pp. 62 și urm.

[35] Lunga călătorie a fost reconstituită de Corneliu Dima-Drăgan și Livia Bacîru, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, călator prin Europa veacului XVII*, în „Ateneu", Bacău, 5 (1968), nr. 6 (47), p. 12, după două izvoare contemporane : relația lui Corneliu Magni, *Quando di più curioso e vago ha potuto racorre in viaggi... per la Turchia*, Parma, 1679, unde se afirmă că, „dicesi", stolnicul a călătorit în „l'Italia, la Francia e l'Inghilterra" și lucrarea lui Antonio Lupis, *L'eroina veneta, ovveri la vita di Elena Lucretia Cornara Piscopia*, Venezia, 1689, p. 48, menționînd „Constantin Cantezeno (sic) addottorato nello Studio di Lovanio... si transferì in Venetia...".

îl scoase din întunericul turnului palatului domnesc. Dar Ghica plăti pentru îndepărtarea dușmanilor săi și astfel Constantin, împreună cu Radu Crețulescu, luă drumul exilului în Creta abia cucerită, unde avea să regăsească urmele încă vii ale civilizației venețiene. Domnia lui Duca i-a curmat acest surghiun din miazăzi, dar aceeași domnie aduse noua prigoană din 1675, potolită anul următor. Ca stolnic, Constantin Cantacuzino însoți în 1678 pe domn la asediul Cehrinului și, în același an, domnia lui Șerban veni la timp ca să asigure aproape patru decenii de pace Cantacuzinilor.



CHESTIUNEA ORIENTALĂ ŞI NOUA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ

Se părea că vremurile sînt mai mult ca oricînd prielnice împlinirii vechiului ideal sud-est european pentru care muriseră silnic cîteva generaţii de Cantacuzini. Şerban primise domnia într-un moment de nouă acuitate a Chestiunii Orientale. Prin tratatul de la Juravno (1676) luase sfîrşit războiul turco-polonez început în 1672. Poarta restituia Poloniei două treimi din Ucraina de răsărit, dar continua să ocupe Podolia. Pacea de la Bahci-Sarai (1681) dă Rusiei cele două Ucraine, dar îngăduie Turciei asigurarea liniştei pe frontul răsăritean, necesară pregătirilor campaniei sale în Austria. Insurecţia anti-austriacă a lui Emeric Tököly favoriza planurile otomane. În plin proces de decadenţă, Imperiul sultanilor înviorat de energia vizirilor Köprülü şi profitînd de slăbiciunea momentană a Austriei reia campania spre Europa centrală întreruptă, de mai bine de un secol, de către Soliman Magnificul. Ungaria este invadată, oraşele Košice, Eperjes şi Fülek sînt cucerite (1682) şi armatele otomane ajung sub zidurile Vienei. Asediul, care a durat două luni, părea la început favorabil Semilunii. Intervenţia trupelor poloneze sub conducerea lui Ioan Sobieski schimbă soarta luptei. La 12 septembrie 1683 turcii sînt înfrînţi în bătălia de la Kahlenberg, Viena e despre-

surată și campania, începută sub auspicii atît de bune pentru Poartă, marchează începutul unei serii de înfrîngeri, care se vor încheia peste mai mulți ani, prin pacea de la Carlowitz (1699).

Înfrîngerea turcilor în 1683 nu a însemnat începutul decadenței otomane. Karl Marx a arătat că „nu există nici un temei pentru a afirma că decăderea Turciei a început din momentul în care Sobieski a venit să dea ajutor capitalei Austriei. Cercetările întreprinse de Hammer dovedesc, fără putință de tăgadă, că organizarea Imperiului turcesc intrase încă de pe atunci în stare de descompunere și că de cîtva timp se observa că epoca de forță și măreție a otomanilor se apropie repede de sfîrșitul ei“ [36]. Dar nereușita campaniei din Austria vădește și mai puternic Europei, și în primul rînd popoarelor din Peninsula Balcanică, slăbiciunea Porții și le îndeamnă să caute noi atitudini și soluții politice pentru evenimentele ce aveau să urmeze.

Sistemul feudal militar pe care era clădit Imperiul otoman intrase într-o criză ireversibilă. Încetarea cuceririlor curmînd vechiul izvor de venituri — prada de război —, clasa feudală otomană înăsprește asuprirea țărănimii de pe timare. În fața pătrunderii capitalului străin, economia imperiului, organizată pe sistemul anacronic al isnafurilor refractare progresului, nu este capabilă să se apere. Dezorganizarea trupelor de elită ale ienicerilor și spahiilor, care-și căutau acum o condiție mai profitabilă în comerț sau agricultură, adaugă la slăbirea economică a Porții decăderea militară. Încercarea de a relua politica de cuceriri, declanșată de marii viziri din familia Köprülü prin campaniile din Creta, Ucraina și Transilvania, nu mai putea redresa imperiul. Silită după războiul de treizeci de ani să-și oprească expansiunea spre Europa de centru și apus, Aus-

[36] K. MARX și F. ENGELS, *Opere*, vol. 10, Buc., p. 282.

tria își căuta o compensație către Balcani, unde poziția șubredă a Porții nu mai aștepta decît o lovitură decisivă. Ridicarea Rusiei, care dorea ieșire la Marea Neagră și, prin ea, la Marea Mediterană, deschide, încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, lunga serie a războaielor ruso-turcești. Pentru puterile Europei occidentale, legate prin vechi interese politice și economice de Turcia, expansiunea marilor puteri din centrul și răsăritul continentului spre Balcani și Strîmtori era însă inacceptabilă. „Anglia — arăta Engels — nu poate să consimtă ca Rusia să intre în posesia Dardanelelor și a Bosforului. Atît din punct de vedere comercial cît și din punct de vedere politic, un asemenea eveniment ar fi o lovitură gravă, dacă nu mortală, dată puterii britanice“ [37]. În fața unei descompuneri iminente, integritatea Imperiului otoman era menținută numai de politica echilibrului european, promovată de Anglia și Franța, care dau un nou sens Chestiunii Orientale, apărînd în mod artificial, timp de două secole, un sistem politic condamnat la pieire [38].

Dar oamenii politici de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și mai ales Cantacuzinii, care văzuseră înfrîngerea armatei otomane sub zidurile Vienei în 1683, nu puteau crede atunci că imperiul va supraviețui încă multă vreme, așa încît speranța, combinațiile, negocierile, măsurile de prudență păreau nu numai posibile, dar chiar urgent necesare la acea dată. Cît de lungă va fi agonia Imperiului otoman nimeni n-ar fi putut bănui. Această împrejurare, pe de o parte,

---

[37] K. MARX și F. ENGELS, *Opere*, vol. 9, Buc., 1959, p. 13.

[38] *Istoria României*, vol. III, p. 5 și urm. (P. P. Panaitescu), 455 și urm. (A. Oțetea); cf. și BERNARD LEWIS, *Some reflections on the decline of the Ottoman Empire*, în „Studia islamica“, 9 (1958), pp. 119—127, și J. SAUNDERS, *The problem of Islamic Decadence*, în „Cahiers d'histoire mondiale“, 1963, pp. 701—720.



presiunea imperialilor, care doreau atragerea grabnică a Moldovei și Țării Românești în „Liga sfîntă", pe de altă parte, justifică îndeajuns politica de negocieri cu puterile creștine începută de Șerban Cantacuzino, continuată de Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, politică ce a trezit bănuieli turcilor și a determinat introducerea regimului fanariot în principate.

Consecvența acestei politici, unitatea de obiective și de metode folosite pentru aplicarea ei sub trei domnii, aproape patru decenii (1678—1716), prezența lui Constantin Cantacuzino în negocierile întreprinse ca și în acțiunile diplomatice curente, ne impun să căutăm în politica externă a Țării Românești din acea lungă perioadă activitatea și principiile stolnicului ca om de stat.

S-a afirmat de unii cercetători că activitatea diplomatică a Stolnicului n-a început decît în 1688, odată cu înscăunarea nepotului său Constantin Brîncoveanu [39]. Firea auto-

[39] P. P. PANAITESCU, în *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1964, p. 560 („Atunci, ținut oarecum la distanță de treburile politice, are răgaz să lucreze la traducerea *Bibliei*"); I. IONAȘCU, *Viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, pp. 645—646 („n-a co-



ritară a lui Şerban, voinţa lui de a-şi impune propria descendenţă la tronul ţării, dînd familiei sale un caracter dinastic, prin excluderea fraţilor, pe care îi spoliază şi de avere, făcea imposibilă o colaborare în politica externă cu fratele său Stolnicul. Acesta ar fi petrecut aşadar cei zece ani (1678—1688), îndeletnicindu-se cu lucrul literar, scriind *Istoriia Ţării Rumâneşti*, ajutînd la traducerea *Bibliei.* E greu să ni-l închipuim însă pe Constantin Cantacuzino în afara politicii româneşti a acestei perioade. Mai întîi, el nu putea fi împotriva principiilor ei mari, ca dovadă că în anii lui Brîncoveanu el inspiră şi continuă aceeaşi politică de apropiere de puterile creştine în vederea unei acţiuni de eliberare a ţării. Dacă se poate vorbi de o rezervă faţă

---

laborat la opera de guvernare a lui Şerban"). O scrisoare de după moartea lui Şerban (publicată de A. Veress, *Documente* vol. XI, p. 309) spune, într-adevăr, că „măria sa voevodul mort Şerban Cantacuzino. — *N. N.*) se vede singur sfetnic; alt sfat nu mai încăpea acolo; cu toate că îi era frate mai mare domniei sale (acela) îi era în acelaşi timp domn, nu putea să azvîrle în el; precum a poruncit, aşa a trebuit să facă". Nu reiese din text că Stolnicul nu era folosit de Şerban, ci numai că era supus la ascultare faţă de domn.

de politica externă a fratelui său, ea privește o chestiune de ordin intern (clauzele pentru care lupta Șerban, de a i se garanta de către imperiali domnia ereditară) și una tactică (momentul trecerii de partea Ligii Sfinte, moment pe care Stolnicul nu-l socotea venit). În al doilea rînd, participarea la acțiuni culturale de anvergură, ca definitivarea și publicarea traducerii *Bibliei de la București* din 1688, însemna o colaborare cu fratele său domnul [40]. În sfîrșit, din corespondența diplomatică a vremii ar reieși că în anii lui Șerban, Stolnicul lucra în cancelaria domnească și întocmea memorii către personalități politice sau state străine [41].

Tratativele lui Șerban Cantacuzino cu austriecii au început îndată după asediul Vienei și înființarea Ligii sfinte și atunci se cristalizează și linia politică adoptată

[40] Vezi, în acest sens, studiul nostru *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", 16 (1963), p. 651 și urm., în special pp. 658—659 (prefața *Bibliei* din 1688, atît de elogioasă pentru Șerban pare a fi alcătuirea stolnicului) ; P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 562, admite că și *Istoriia Țării Rumânești* a fost scrisă, „poate, cu aprobarea acestuia (Șerban Voevod — *n.n.*), care era un om politic cu vederi largi și cu mari ambiții de stăpînitor".

[41] C. ȘERBAN, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii", 19 (1966), atribuie Stolnicului memorii din 1679 și 1688 iulie, vezi p. 696, nr. 142 (către Ioan Sobieski) și nr. 144 (către Mihai Teleki). Scrisoarea din 11 ianuarie 1689 către regele Poloniei (la HURMUZAKI-BOGDAN, *Documente privind istoria românilor*, Supl. II, vol. III, pp. 181—182) indică o mai îndelungată corespondență a Stolnicului cu Ioan Sobieski de care Șerban însuși se apropiase din 1686. Același, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, Buc., 1969, pp. 77—80, amintește și alte activități diplomatice din această perioadă ale Stolnicului. De observat, în sfîrșit, că Stolnicul scrie la *Istoriia Țării Rumânești* după 1685. *Chronica* lui Nauclerus (pe care Pylarino o primise în acel an de la mitropolitul Dosoftei dăruind-o apoi lui Cantacuzino) este citată la începutul *Istoriei* (ed. Gregorian, p. 5).

de Țara Românească pînă în 1716 : o înțelegere cu marile puteri antiotomane în vederea obținerii independenței, cu preocuparea de a evita ocuparea țării de către viitorii învingători ai Porții și, totodată, represaliile turcești în cazul unui insucces militar al Ligii sfinte. În acest scop, negocierile erau desfășurate în taină, trecerea de partea puterilor creștine era condiționată de garantarea apărării țării și, ca măsură de prudență, se evita tratarea cu un singur partener, folosindu-se și rivalitatea dintre polonezi și austrieci, austrieci și ruși. În tot acest timp, țara continua să-și îndeplinească obligațiile față de Poartă, înțelegînd să mențină vechiul statut politic pînă ce va avea certitudinea reușitei luptei de eliberare.

Negocierile dintre Șerban Cantacuzino și imperiali din anii 1684—1687 se desfășoară potrivit acestor criterii [42]. Victoriile austriece din vara și toamna anului 1688, cucerirea Caransebeșului, a Șabațului și Belgradului fac să crească presiunile asupra lui Șerban, pentru a-l determina să treacă fățiș de partea imperialilor și aceasta explică incursiunea munteană a trupelor generalului Veterani în lunile august și septembrie 1688. Importanta solie trimisă la Viena la 12 octombrie, formată din 130 de persoane, avînd în frunte pe fratele și pe ginerele domnului — Iordache Cantacuzino și Constantin Bălăceanu — trebuia să încheie ezitările lui Șerban, căruia în februarie același an Curtea din Viena îi făgăduise recunoașterea dinastiei sale ca ereditară în Țara Românească.

---

[42] VIRGIL ZABOROVSCHI, *Politica externă a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova, de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu (1688)*, Buc., 1925, 151 p. ; I. RADONIĆ, *Situațiunea internațională a Principatului Țerii Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., 36 (1913—1914), pp. 949—971.

Tratativele ce urmau să se desfășoare la Viena, și care, comparînd puterile inegale ale partenerilor, ascundeau și multe iluzii, nu puteau satisface exigențele de prudență politică ale stolnicului, care cunoștea dorința Habsburgilor de a ocupa Țara Românească, de a succeda în toate prerogativele otomane pretutindeni unde erau așteptați ca „eliberatori". Momentul unei ruperi fățișe cu Poarta și al aducerii austriecilor în țară nu era deci bine ales. Actul ce urma să fie încheiat la Viena trebuia, pe de altă parte, să înlăture de la domnie pe ceilalți frați Cantacuzino în favoarea descendenței lui Șerban. Împrejurările îngăduie stolnicului evitarea ambelor riscuri ale soliei. Înainte ca aceasta să ajungă la Viena, Șerban moare la 9 noiembrie 1688 și contemporanii dau acestei morți un sens politic[43].

Succesorul lui Șerban, Constantin Brîncoveanu, confirmînd instrucțiunile soliei, depunerea jurămîntului și încheierea tratatului, menținînd deci politica antiotomană care nu-l putea despărți de predecesorul și unchiul său, insistă asupra clauzei dictate de prudență, virtute pe care o împărtășea cu mentorul său încercat, Stolnicul. „Încă nu este

[43] Învinuirea adusă Stolnicului de a-și fi otrăvit fratele cu complicitatea lui Brîncoveanu se întemeiază pe mărturii invocate de adversari politici (cronicarul Radu Popescu, după Ioan Mavrocordat, soția și fiii lui Șerban, de unde ia, probabil, acuzația Dimitrie Cantemir). Zvonurile din 1688 sînt menționate cu îndoială și de Radu Popescu și de Neculce. Confirmarea lor, peste 28 de ani, de către Stolnicul însuși, în momentul dificil al mazilirii fiului său, Ștefan, este suspectă : ea putea avea ca scop numai demonstrarea fidelității față de Poartă. Vezi analiza acestor mărturii în studiul nostru *Semnificația politică a unui act de cultură feudală,* în „Studii", 16 (1963), pp. 661—662. Problema rămîne deschisă și în stadiul actual al cercetării ei nu se poate aprecia, după părerea noastră, decît că faptul este posibil, în concordanță cu moravurile vremii, dar insuficient atestat de documente.

vremea aceea ce gîndești — scrie Brîncoveanu lui Bălăceanu —, că turcul și tătarul încă este în puterea lor"[44]. Iar reacțiunea Curții din Viena, trimiterea generalului Heissler să ocupe Țara Românească, faptul că turcii reușesc să respingă pe austrieci și să așeze în Transilvania pe Emeric Tököly confirmă această politică prudentă. „Nu avem nici o nădejde în nemți — va scrie Stolnicul agentului său din Moscova —, precum n-am avut niciodată mai înainte, și ne rugăm lui Dumnezeu să nu avem niciodată de-a face cu dînșii"[45].

Numai privirea atentă a condițiilor politice ale Țării Românești în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea poate îngădui înțelegerea politicii chibzuite duse de stolnic și nepotul său, Brîncoveanu.

Intențiile expansioniste ale Austriei se vădiseră după cucerirea Belgradului, în 1688. Cantemir, bine informat asupra evenimentelor timpului, știa atunci că imperialii ceruseră „regatul Ungariei, împreună cu provinciile ce țin de aceasta, adică Slavonia, Croația, Bosnia, Serbia, Bulgaria și Transilvania"[46], mai bine de jumătate din posesiunile europene ale Turciei, iar Neculce nota că „tot opinteau nemții să fie Dunărea hotar"[47]. Pentru că, deși tratau cu

---

[44] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Buc., 1959, p. 21.

[45] A. C. STOURDZA, *Constantin Brancovan, prince de la Valachie (1688—1714). Son règne et son époque*, vol. III, Paris, 1915, p. 78.

[46] D CANTEMIR, *Histoire de l'Empire Othoman*, trad. de la Joncquières, vol. II, Paris, 1743, pp. 175—176; cf. și raportul din 1689 al trimisului rus la Viena, Ioanikie Lihudis, în A. KOCIUBINSKII, *Mî i oni*, Odessa, 1878, p. 45.

[47] I. NECULCE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 2-a, Iorgu Iordan, Buc., 1959, p. 142. Încă din timpul tratativelor de la Viena, austriecii doreau ca Țara Românească să fie față de ei „tocmai ca Ardealul" (*Scrierile Cantacuzinilor, Operele lui Constantin Cantacuzino, Introducere*, publicate de N. Iorga, Buc., 1901, p. VII).

Țara Românească, ceea ce însemna recunoașterea unei suveranități fără care nu se puteau concepe legături diplomatice, și făgăduiau lui Șerban conducerea armatelor balcanice în lupta finală de eliberare a peninsulei, în anul următor morții acestuia Habsburgii cer turcilor Țara Românească, iar în noiembrie 1689 trec munții și ocupă Bucureștii. În asemenea împrejurări, Brîncoveanu putea spune, ca și cronicarul ungur, că imperialii nu vor decît să schimbe „jugul de lemn otoman cu un altul de fier" [48]. Dar nu o asemenea soluție căutau românii într-o epocă ce începea să le lumineze orizontul unei eliberări depline. Respingerea ofertelor austriece era, dimpotrivă, singura politică înțeleaptă, mai cu seamă după campania din 1689, cînd locuitorii Țării Românești au înțeles cît îi costa prezența cătanelor nemțești, iar sultanul Mustafa al II-lea părea dispus să trateze mai blînd un stat pe care evoluția politică internațională îl adusese în prima linie de apărare a Imperiului otoman, mergînd pînă la scutirea birului pe 1691 [49].

A scoate pe austrieci din țară printr-o intervenție tătărască de numai 22 de zile a fost unul din marile examene date cu succes de Brîncoveanu în eforturile sale de a limita la minimum pagubele unui stat prins între două focuri. Dar și după retragerea cătanelor, puterea habsburgică rămînea amenințătoare și avidă pe culmile Carpaților, în Transilvania subjugată cunînd printr-o nouă armă, aceea a prozelitismului catolic, care va impune unirea românilor ortodocși cu Roma în 1699. La tributul imens plătit Porții, se adăugase cel pretins de austrieci, astfel încît în 1689 De-

---

[48] Mihai Cserey, citat de G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române, în corespondența împăratului Rusiei Petru I.* în „Studii și cercetări de istorie medie", 1 (1950), p. 186.

[49] N. IORGA, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. VI, Buc., 1940, pp. 509—510.

mentie Fomin îl putea informa pe ţar că Ţara Românească plăteşte tribut şi turcilor, şi tătarilor, şi austriecilor [50].

În acelaşi timp însă, adjudecarea principatelor dunărene unei puteri sau alteia devenise jocul de cartografie politică favorit al diplomaţilor europeni. La pretenţiile lui Sobieski, care cerea să i se plătească cu Moldova sacrificiile făcute pentru creştinătate, sau ale împăratului Leopold I, care-şi revendica privilegiile prăfuite de suveran al Ungariei, se adăugau proiectele inspirate ale Regelui Soare, Ludovic al XIV-lea. La Versailles se plănuia cununarea lui Sobieski cu o prinţesă franceză, acordîndu-i ca zestre ţările române, „pe care — citim într-un raport diplomatic al vremii — maiestatea sa i le-ar ceda după alungarea turcilor din Europa" [51]. Urmau ambiţiile lui Emeric Tököly, dornic să creeze un avanpost francez la Dunăre, la dominaţia căreia reflecta însă şi ducele de Lorena, ce se visa suveranul Ţării Româneşti, considerată de cutare diplomat francez drept o „moşie" bună de atribuit oricui, după nevoile echilibrului politic european [52].

Cancelaria diplomatică brîncovenească nu ignora aceste combinaţii naive, primejdioase numai cînd autorii lor aveau şi puterea de a le transforma în fapt. Dar după pacea de la Karlowitz punctele nevralgice ale continentului se mută în apus (Spania) şi în nord (Suedia). În această acalmie relativă de care se bucura vremelnic Europa de sud-est, noua putere militară aşteptată să se arate mai curînd sau

---

[50] *Ibidem*, 482 şi 508 ; L. E. SEMIONOVA, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Ţara Românească şi Rusia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în „Romano-slavica", 5 (1962), p. 36.

[51] Ms. fr. 7176 al Bibliotecii Naţionale din Paris, după N. IORGA, *op. cit.*, p. 496.

[52] *Ibidem*, pp. 503 şi 508—509.

mai tîrziu la Dunăre și cu care raporturile trebuiau pregătite din timp rămînea acum Rusia.

În această conjunctură, informația politică, reflecția asupra evenimentelor contemporane, conjugată cu aceea asupra istoriei însăși, răbdarea, curajul, tactul, adică însușirile diplomatului, puteau fi de un ajutor hotărîtor pentru o țară înconjurată și rîvnită. O lungă perioadă, Brîncoveanu va avea alături, în Stolnic, pe omul ce întrunea aceste rare calități.



DIPLOMATUL

Cîteva încăperi ale Curții Vechi, în inima Bucureștilor, au concentrat în anii de trecere dintre al XVII-lea și al XVIII-lea veac cea mai intensă activitate diplomatică din Europa de sud-est. Fire tainice, care atingeau în nord-vest Viena, în nord-est Moscova prin Iași, Baturin și Kiev, în sud Constantinopolul și Ierusalimul, în sud-vest Veneția, se înnodau pe masa de lucru a stolnicului Cantacuzino. El, ne spune Del Chiaro, „dirija corespondența domnului cu suveranii creștini și avea în grijă pe secretarii pentru limbile italiană, latină, germană, polonă, greacă și turcă“ [53]. El judeca situația internațională, documentat de presa occidentală ce-i sosea cu regularitate prin Viena sau de o rețea de informatori avizați, demnitari străini ca Alexandru Mavrocordat Exaporitul la Constantinopol, contele Ferdinand de Marsigli, contele Mikes și alte personalități politice din Austria, cancelarii F. A. Golovin și G. I. Golovkin din Moscova, înalți prelați, ca Dositei al Ierusalimului și Hrisant Notara, negustori, ca cei ai Companiei grecești din Brașov și Viena, ambasadori sau simpli agenți în plata

[53] A. M. DEL CHIARO, *op. cit.*, trad. rom., p. 104.

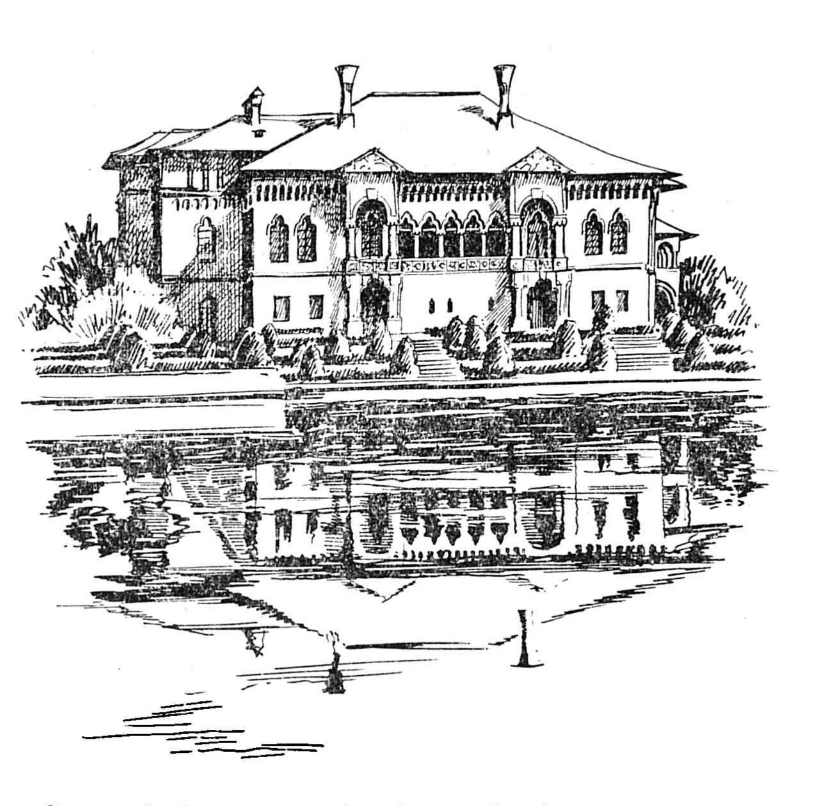
cancelariei muntene [54]. El analiza, desigur cu scepticism, dar cu preocuparea de a nu-i scăpa nimic, pronosticurile politice din calendarele astrologice ca *Foletul novel*, *Tartana degli influssi* sau alcătuirile ermetice ale lui Chiaravalle şi Fourniol [55]. El dădea instrucţiuni verbale sau în scris numeroşilor agenţi diplomatici, plenipotenţiari, curieri care soseau şi plecau necontenit din capitală. El era consilierul de politică externă al domnului în ceasurile de seară, expertul la tratativele oficiale de dimineaţă cu ambasadorii străini în trecere sau solii puterilor vecine, convivul fin de la banchete, amfitrionul oaspeţilor de marcă, şi tot el încheia programul noaptea tîrziu, la lumina tremurată a făcliilor de ceară, descifrînd mesajele secrete ale trimişilor munteni la curţile străine.

---

[54] Despre activitatea diplomatică a stolnicului Constantin Cantacuzino şi a lui C. Brîncoveanu, vezi N. IORGA, *Introducerea la Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. VIII, şi urm. ; C. ŞERBAN, *Legăturile lui Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii şi articole de istorie", 2 (1957), pp. 237—254 ; IDEM, *Contribuţii la repertoriul corespondenţei stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii", 19 (1966), pp. 683—705 (şi referinţele de la p. 685, nr. 23) ; L. E. SEMIONOVA, *art. cit.* ; G. S. ARDELEANU, *art. cit.* ; GH. GEORGESCU-BUZĂU, *Un diplomat român la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea : David Corbea Ceauşul*, în „Relaţii româno-ruse în trecut", Buc., 1957, pp. 42—62 ; P. CERNOVODEANU, *Bucarest — important centre politique de sud-est, européen à la fin du XVII et au commencement du XVIIIe siècle* în RESEE, 4 (1966), pp. 147—167.

Pentru strînsele legături cu ambasadorii englezi la Poartă, William Paget şi Robert Sutton (pe Heneage Winchelsea şi pe trezorierul companiei engleze a Levantului, William Hedges îi cunoscuse în călătoria de studii din 1667, cf. E. D. TAPPE, *An English Contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în „Revue des études roumaines", 1 (1953), p. 158 şi appendix A), vezi P. CERNOVODEANU, *Relaţiile economice ale Angliei cu ţările române în perioada 1660—1714*, în „Studii", 21 (1968), nr. 2.

[55] EMIL VÎRTOSU, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Brîncoveanu 1693—1704*, Buc., 1942, pp. XXI—XXIII.



O cancelarie numeroasă redacta, tălmăcea, scria neîntrerupt după directivele sale : Anton Maria del Chiaro, secretarul domnesc, pentru italiană, medicul Bartolomeo Ferrati pentru germană, Nicolae Folos de Wolf pentru latină, Afenduli Clucerul și cîțiva dieci turci pentru mesajele în limba lor, frații David și Teodor Corbea pentru latină, slavonă, rusă și greacă, Constantin Strîmbeanu pentru misivele românești, alți secretari pentru polonă și maghiară, la care se adăugau Andrea Wolf, Petru Grinner, Niccolo de Porta, Ioan Franco, popa Nicolae și slujbașii mai mărunți consemnați de bogata corespondență a acestui activ om de

stat[56]. Vistieria îi însoțea acțiunile din țările străine cu pungile de taleri și ducați, cămara domnească cu zibeline și stofe scumpe, hergheliile cu cai frumoși, moșiile cu butelci de Tokay și Drăgășani, stupi cu miere, turme de oi și care cu grîne menite să netezească drumul și să pregătească primirea solilor. Nicăieri între Viena, Moscova și Stambul nu se ducea o mai vie și mai atentă muncă de relații internaționale.

Rolul politic al acestei cancelarii bine informate și active, comparabilă cu tot ce avea mai bun diplomația europeană a vremii, a fost foarte mare.

Dornic „să-și taie o fereastră spre Europa", Petru viza în politica lui ieșirea Rusiei la două mări, Baltica și Mediterana (aici, prin Marea Neagră și Dardanele) și întîmpina doi adversari, Suedia și Turcia. Bunele relații cu Țara Românească îi ofereau țarului în timp de pace un centru de informații politice ample, proaspete, verificate despre politica internă și externă otomană, potențialul economic și militar al Porții, intențiile ei imediate, obținute prin întinsa rețea diplomatică organizată de stolnicul Cantacuzino. Prin aceeași rețea, țarul aflase o cale sigură și comodă de trecere a curierului său de la și spre Petru Andreevici Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol. Nici un alt stat din sud nu-i putea face Rusiei asemenea servicii, Moldova fiind în acei ani supusă schimbărilor frecvente de domni, din care nu toți erau amicii țarului și în nici un caz la fel de avizați diplomați ca Brîncoveanu. În caz de război, Petru știa că va putea conta pe sprijinul economic și militar al românilor și, prin intermediul lor, al celorlalte popoare balcanice, care-și făceau pregătirile militare cu sprijin de la București sau pe teritoriul Țării Românești.

---

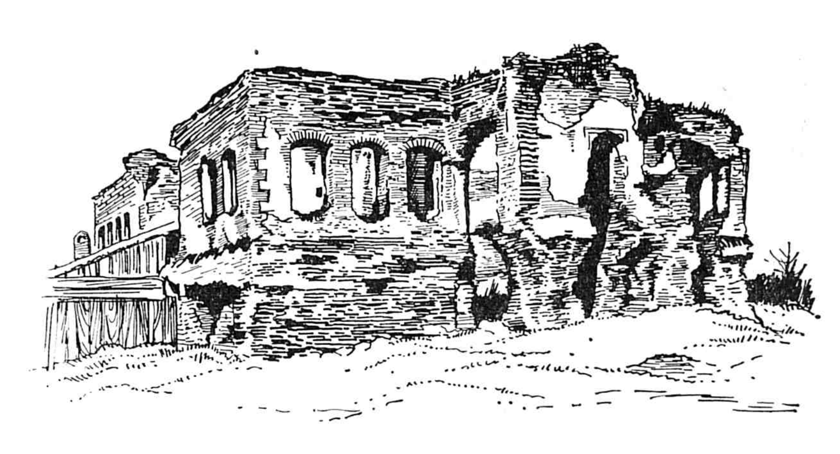
56 C. ȘERBAN, *Legăturile lui Constantin Cantacuzino cu Rusia*, p. 239, n. 10.

Corespondența diplomatică a anilor 1701—1714 confirmă pe deplin aceste așteptări rusești. Mesajele transmise prin solii munteni ai timpului — Gh. Castriotul, David Corbea, Teodor Corbea, căpitanul Sava Constantin, Panait Radu, Petru Damian etc. — cuprind informații care puteau scăpa lui P. Tolstoi, mai puțin introdus, prin poziția sa de ambasador al Rusiei, în intimitatea cercurilor politice otomane. Întîlnim în aceste scrisori informații militare, ca intențiile vizirului Tatlaban Mustafa de a declara război (1702) sau de a bloca gurile Donului (1704), numărul salahorilor trimiși în Crimeea pentru construirea fortificațiilor de la Kerci sau efectivele flotei turcești din acel port, înăsprirea raporturilor turco-tătare sau incendiul de la șantierele din Constantinopol și pagubele flotei turcești[57]. Întîlnim portrete ale înalților demnitari otomani, ca Tatlaban Mustafa, „care nu știa să scrie și nici să citească", descrieri fine ale stării de spirit din Constantinopol, unde în toamna lui 1707, datorită teroarei vizirului, „poporul geme, *se vorbește mult și apar profeți*" (subl. ns.). Dar aria informațiilor este mai largă, ele privesc raporturile austriecilor cu răsculații lui Francisc Rákoczy, poziția Franței, Angliei sau Olandei în privința Transilvaniei, campaniile suedeze în Saxonia și Ucraina, foametea din Franța și chiar detalii, a căror importanță nu putea scăpa unor oameni politici avizați, ca scandalul produs la Paris de căsătoria morganatică a lui Ludovic al XIV-lea cu doamna de Maintenon.

Satisfacția primirii acestor știri era mare la Moscova și ea explică frecventele scrisori de mulțumire ale țarului și ale cancelarului său F. A. Golovin, adresate stolnicului sau lui Brîncoveanu, „binefăcătorul preamilostiv și prea scump", pentru „rîvna sa creștină", îndemnul să scrie cît mai des, „căci marea prietenie a luminăției-voastre e pentru noi o

---

[57] G. S. ARDELEANU, *art. cit.*, p. 204, nr. XLII.



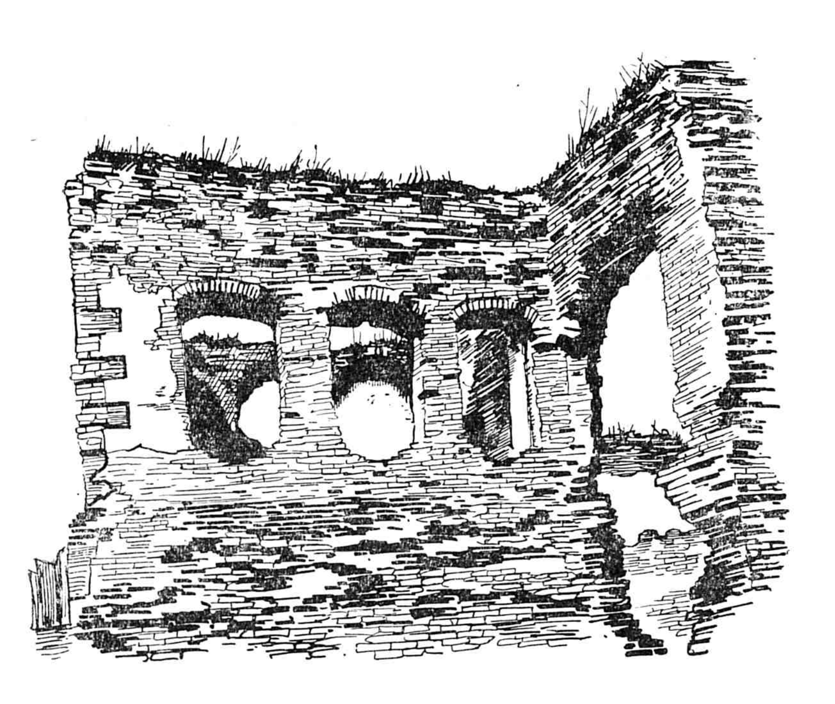
mare mîngîiere" [58]. Ţarul nu ignora nici riscurile lui Brîncoveanu, care prin relaţiile sale cu Rusia îşi primejduia domnia şi viaţa, de aceea îl încuraja, făgăduindu-i ca răsplată „toată îndurarea noastră" şi îşi exprima nădejdea „că şi în viitor aceeaşi va fi înclinarea voastră faţă de noi, din datorie creştinească" [59].

Evident că *Brîncoveanu îşi asuma toate aceste riscuri într-un scop politic precis*. Intenţiile Rusiei de a relua ostilităţile cu Poarta după încheierea războiului nordic erau limpezi şi în trăinicia păcii ruso-turce din 1700 nu credea nimeni la Bucureşti. Problemele care se puneau în această situaţie erau mai întîi de a şti *cînd înţelege ţarul să declanşeze războiul cu Poarta,* deoarece eventualitatea că acest război va avea ca teatru al ostilităţilor Ţara Românească era probabilă, cu tot ce decurgea de aici ca efort economic şi militar. Acest război *putea aduce eliberarea ţării de sub turci* şi, în acest caz, se punea problema *viitorului său statut, a relaţiilor cu ţarul* sau se putea sfîrşi cu o *înfrîn-*

---

[58] *Ibidem*, p. 208, nr. LXIV.

[59] A. C. STOURDZA, *Constantin Brancovan, Prince de la Valachie*, vol. III, p. 31, nr. 20.



gere (cum va fi cazul la Stănilești în 1711). Domnul trebuia să prevină ambele situații ; în cea de-a doua se ivea *primejdia compromiterii lui, deci necesitatea asigurării securității viitoare a familiei și averii sale.*

Iată de ce, din partea românească, pe lîngă informațiile și serviciile amintite, cercetarea intențiilor țarului este necontenită. În scrisoarea din 6 decembrie 1703, prezentată de omul Cantacuzinilor, David Corbea, contelui G. I. Golovkin, dorința de a cunoaște aceste intenții este limpede exprimată. Popoarele din Peninsula Balcanică, scrie Corbea, crunt apăsate de otomani „l-au rugat într-un glas pe domnul meu și l-au întrebat ce trebuie să facă și cum să înceapă“ lupta de eliberare. De aceea Corbea întreabă „ce speranțe să se dea acestor popoare, cum să fie asigurate și

cum să li se vorbească despre tot?"[60]. În același timp, Brîncoveanu vrea garanții pentru persoana, familia și averea sa și le obține în 1701, printr-o *Jalovannaia gramota* (act de favoare), care-i asigură lui și Cantacuzinilor, în caz de primejdie, azil în Malorusia[61]. În 1709, angajamentele reciproce iau forma unui tratat secret de alianță, al cărui text nu a fost încă descoperit, dar despre existența căruia știa Ioan Neculce. Tratatul prevedea alianța militară a românilor, care urmau să asocieze și pe sîrbi și bulgari în viitoarele ostilități ruso-turce, și aprovizionarea de către români a armatelor rusești. Petru asigura apărarea armată a Țării Românești, independența țării sub garanția rusă și recunoașterea ca domn a lui Brîncoveanu. O altă clauză prevedea, desigur, că tratatul se va aplica în momentul intrării trupelor rusești pe teritoriul Țării Românești, deoarece peste doi ani îl vedem pe Brîncoveanu stînd în rezervă în timpul luptei de la Stănilești, fără ca țarul să-i facă vreo imputare[62].

Începînd legăturile diplomatice cu Petru I, stolnicul Cantacuzino și Brîncoveanu au avut însă și un plan politic mai înalt, acela al *atragerii* țarului către războiul cu Poarta, al *grăbirii* acestui conflict de la care țările române sperau atît de mult. Misiunea la Moscova a lui Gheorghe Castriotul din aprilie 1698, cu care se reluau contactele diplomatice româno-ruse după solia arhimandritului Isaiia din 1688—1691, a avut ca obiect expunerea unui plan de luptă antiotoman conceput la București, pentru acceptarea căruia s-a apelat și la influența spătarului Nicolae Milescu, înalt funcționar tocmai la Ministerul de Externe rus *(Posolskii*

[60] L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 40.
[61] *Ibidem*, p. 48.
[62] *Ibidem.*

LYCEVM
PATAVINVM,
Siue
ICONES ET VITÆ
PROFESSORVM,
PATAVII, MDCLXXXII. PVBLICE DOCENTIVM.

PARS PRIOR,
Theologos, Philosophos & Medicos complectens.
PER
CAROLVM PATINVM, EQ. D. M.
DOCTOREM MEDICVM PARISIENSEM,
Primarium Chirurgiæ Professorem.





PATAVII, MDCLXXXII.

Typis Petri Mariæ Frambotti. *Superiorum permissu.*

Ex libris Constantini Cantacuzeni.

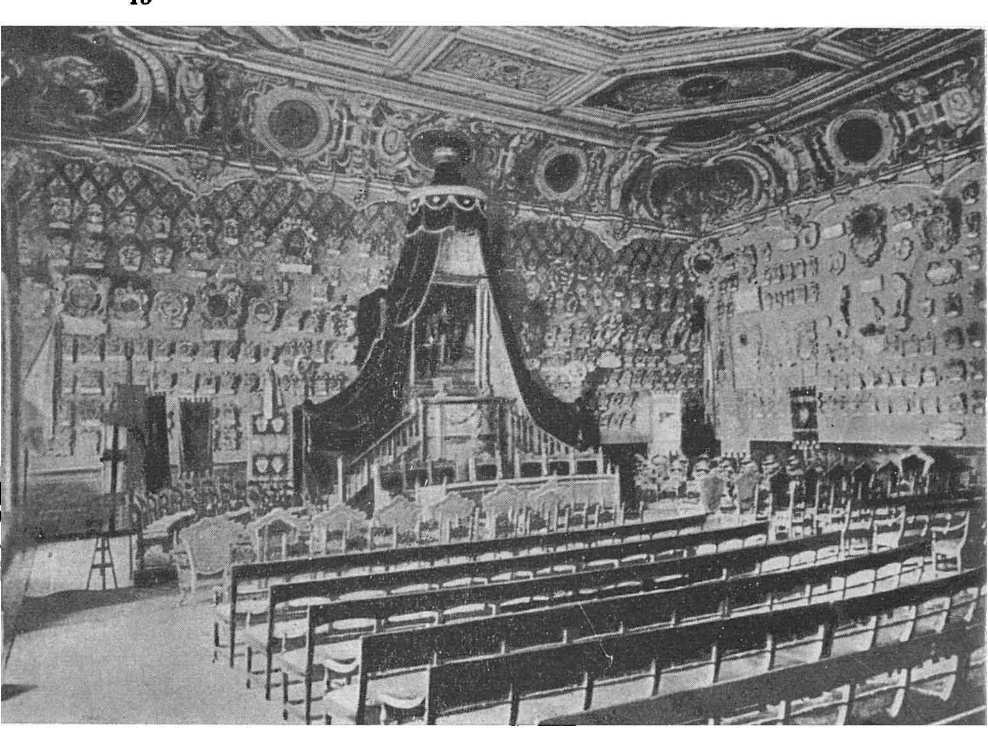
12. „Cum era într-o vreme la greci Athina, acum *Padova la Italiia...*". Acolo își desăvîrșește Constantin Cantacuzino educația...

13. ...la *Universitatea* unde memoria studentului român este pînă azi cinstită.

14. În Italia, „scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura", tînărul Cantacuzino cercetează celebre monumente luîndu-și însemnări ca acestea din „Palatul Veneții.... în casa ce șade Prințipul cu alalți mari...".

15. ...învață cu dascăli reputați, ca *Albanio Albanese*...

13



[illegible]

[illegible]

[illegible] Robur imperii. [illegible]

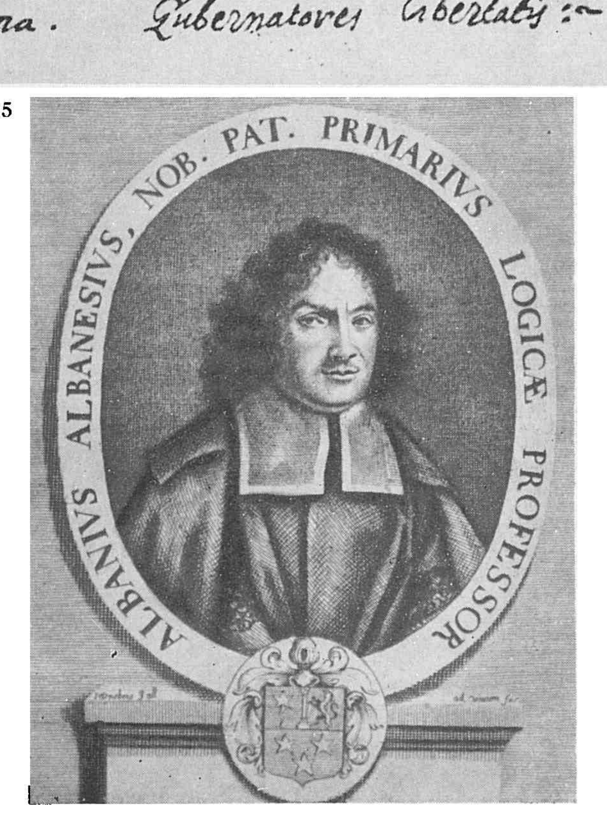
[illegible] Hunguam derelicta. [illegible]

[illegible] Reipublica fundamentum. [illegible]

[illegible] Gubernatores libertatis

14

15



16. ...cumpără cărţi înscrise în *Catalogul* început la 1 iulie 1667...

[illegible]

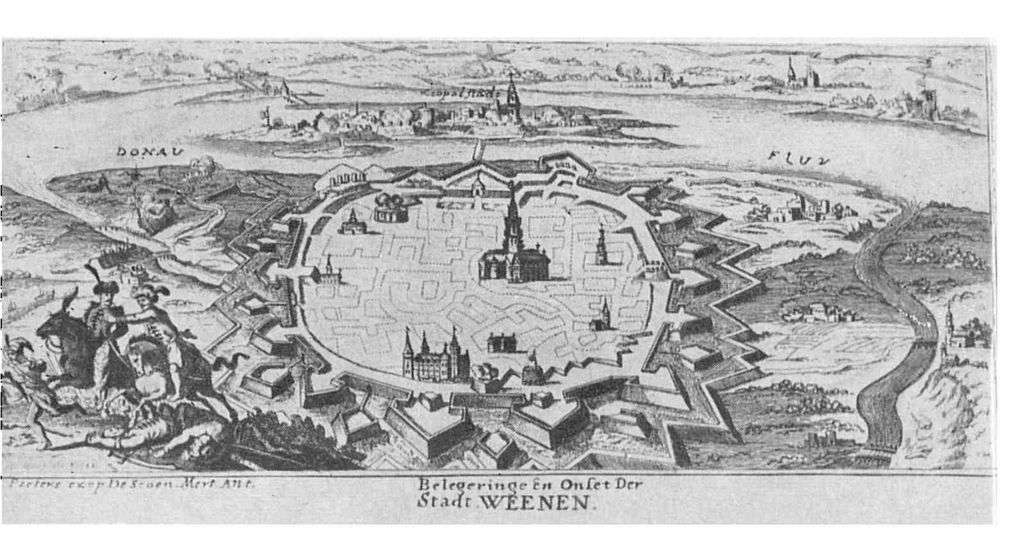
Grave est enim homini pudenti petere aliquid ma=
gnum ab eo de quo se bene meritum putet;

Est q. animi ingenui, cui multum debeas, eidē
plurimum velle debere;

Rustica progenies nescit habere modum.

Paucis minimisque natura contenta est, quidquid
supra inieceris, aut noxium aut inueñdū.

17. ...dar le şi studiază, extragînd din ele *străvechi învăţături*, ca acelea ale lui *Cicero*.



18. Întors acasă, prin *Viena...*

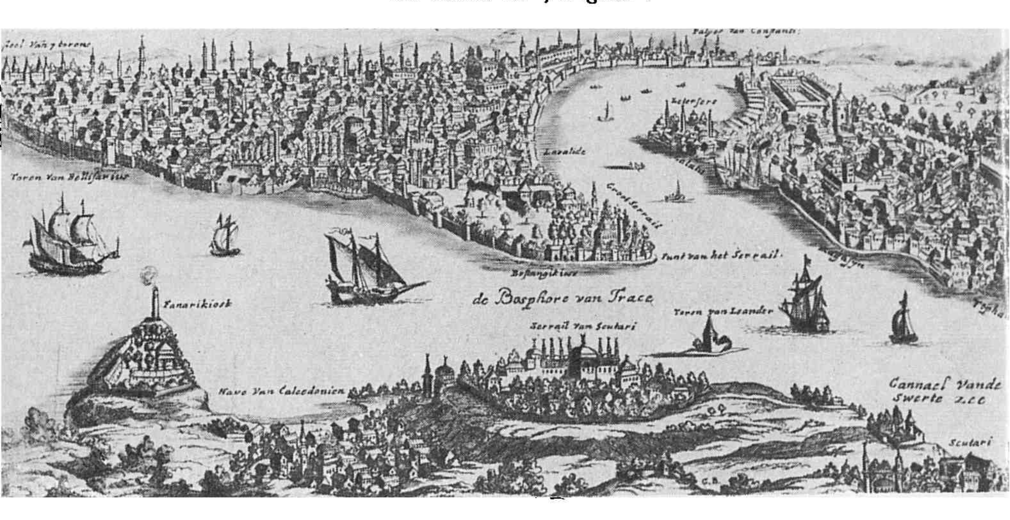
19. ...Stolnicul provoacă pedepsirea celor ce au uneltit uciderea tatălui său, obținînd dreptate de la *Antonie-vodă din Popești.* →


NEGOESKU.



20. În a doua sa domnie Grigore Ghica a început iar prigonirea Cantacuzinilor. „Au trimis la vizirul pîn-în 200 de pungi ca să omoare pe acei boiari... Vizirul numai au luat banii, iar pre ei i-au trimis la *Crit* surgun. Însă numai pre Radul logofătul şi pre Şărban spătarul şi pre Costandin Stolnicul...".

21. „...iar maica lor şi coconii cei mici, Mihai, i Matei, i Iordache au rămas la *Ţarigrad*".



prikaz)[63]. Memoriul muntean cuprindea un plan complet de acțiune militară. Turcii trebuiau surprinși pe două fronturi : unul rusesc pe litoralul de nord al Mării Negre, prin ocuparea Oceakovului și a portului Kerci, ceea ce ar fi dus la izolarea tătarilor din Crimeea de cei din Kuban, iar al doilea românesc (moldavo-muntean), împotriva Bugeacului. Se conta, în propunerea munteană, pe trupele moldovene conduse de Constantin Turculeț și pe colaborarea trupelor popoarelor balcanice.

Cîteva detalii ale memoriului sînt semnificative. Autorii lui țin să echilibreze raporturile inegale dintre statul mic care era Țara Românească atunci și Imperiul rusesc. De aceea, ca și cu zece ani înainte Șerban Cantacuzino în tratativele cu austriecii, se vorbește în numele *tuturor popoarelor* creștine ale Balcanilor, amintindu-se că propunerea vine și „din partea sîrbilor, bulgarilor, macedonenilor, arnăuților și tuturor celorlalte neamuri elene“ [64]. Pe de altă parte, ajutorul cerut țarului este *numai de colaborare armată*. Se subliniază că Țara Românească și grupul de popoare balcanice au un potențial militar apreciabil, în orice caz suficient ca să asigure apoi apărarea regiunilor eliberate, așa încît nu se pune problema prelungirii intervenției armatelor ruse în sud-est. Argumentul este prezentat ca o preocupare de a nu provoca țarului mari cheltuieli de război, de aceea „noi numai acum vă rugăm să ne elibe-

---

[63] Scrisoarea Stolnicului către N. Milescu, în ms. rom. 5148 al Bibliotecii Academiei, p. 205, și P. P. PANAITESCU, *Influența polonă și rusă în cultura românească*, Curs universitar, Buc., 1935—1936, pp. 600—601. Planul este rezumat de L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 37, după originalul din arhivele din Moscova ; cf. și P. CERNOVODEANU, *art. cit.*, RESEE, 4 (1966), p. 161.

[64] *Ibidem*, p. 37.

rați, dîndu-ne o singură dată ajutor", linia Dunării urmînd a fi apărată ulterior de armatele române [65].

Deschiderea unui front antiotoman într-un moment cînd ostilitățile austro-turce erau pe sfîrșite (în curînd vor începe tratativele la Carlowitz) nu convenea însă politicii lui Petru, care se pregătea pentru războiul nordic, așa încît propunerea munteană este amînată. Brîncoveanu se plînge într-o scrisoare adresată lui Castriotul de „îndelungata întîrziere și marea tăcere" și stăruie asupra oportunității unui război ruso-turc într-un moment cînd „puterea păgînă a slăbit foarte mult". Solul muntean va rămîne la Moscova pînă în toamna anului 1700 fără a primi răspunsul așteptat.

Stolnicul și Brîncoveanu nu renunță însă la planul lor de grăbire a acțiunii rusești și, trimițînd pe David Corbea ceaușul ca rezident muntean la Moscova în toamna anului 1700, ei repetă propunerea declanșării războiului ruso-turc. Memoriul cuprindea acum rezultatele unei consfătuiri secrete care avusese loc la București în 1700 între domn, frații Constantin și Mihail Cantacuzino și patriarhul Dositei al Ierusalimului. Analizînd situația politică internațională, starea internă a Imperiului otoman, relațiile ruso-turcești și ale bisericilor catolică și ortodoxă, concluzia celor patru oameni de stat era că Rusia trebuie să-și modifice politica externă, încheind pacea cu suedezii și declarînd război Porții [66].

---

[65] *Ibidem.*

[66] G. GEORGESCU-BUZĂU, *art. cit.*, p. 56; L. E. SEMIONOVA, *art. cit.*, p. 43. Și în 1702 (scrisoarea către David Corbea din 4 decembrie, publicată de C. Șerban, *Contribuție la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, pp. 702—704) Stolnicul, amintind despre zvonurile de pace ruso-polono-suedeză, observa: „iară cei ce au minte zic că de să va face aceia pace, multe va începe păgănătatea a gîndi".

O asemenea propunere putea părea îndrăzneață, dar memoriul muntean o argumenta în perspectiva întregii situații politice internaționale. La București se știa că Ungaria va intra curînd în alianța franco-suedeză contra Rusiei. Dorința generală a popoarelor creștine era ca Rusia să încheie o pace, fie și provizorie, cu suedezii și să-și întoarcă armele contra Turciei, care se afla într-o stare economică, militară și politică susceptibilă să asigure victoria țarului. O întîrziere însă i-ar putea dăuna, pentru că turcii înșiși, la presiunile marilor puteri europene, se pregăteau să atace Rusia.

Planul de operațiuni militare era în linii mari cel din 1698. Se dădeau însă informații precise asupra pregătirilor militare ale sîrbilor și ajutorului ce se va putea primi din partea oastei moldovene a lui Constantin Turculeț. Se cerea, în încheierea memoriului, un răspuns limpede din partea țarului.

Dar Rusia tocmai încheiase un tratat de pace cu Poarta, care-i ceda Azovul, admitea prezența unei flote de război ruse în Marea Neagră și trecerea navelor comerciale rusești prin Dardanele, iar prin „dreptul de pelerinaj al rușilor la Ierusalim“ posibilitatea extinderii relațiilor ruse în posesiunile orientale ale Turciei, care se va transforma cu timpul în politica de protecție a creștinilor ortodocși de sub stăpînirea otomană. Tratatul îi asigura liniștea în sud și posibilitatea de a se concentra pe frontul Balticei. Propunerea munteană nu putea modifica politica rusă.

Se cunosc rezultatele schimbului intens de scrisori dintre București și Moscova în anii domniei lui Brîncoveanu. În 1703 prima oară și din nou după 1711 turcii au înțeles să curme aceste manifestări de „hainire“ ale domnului muntean. Dar concepția politică ce a călăuzit această acțiune diplomatică fără succes pentru Țara Românească își păs-

trează o înaltă valoare nu numai pentru sentimentul patriotic care a inspirat-o, ci și pentru iscusința și tenacitatea cu care a fost condusă. Cum David Corbea, diplomatul mult folosit în aceste relații, a fost omul de casă al Cantacuzinilor și Stolnicul a militat mai mult decît Brîncoveanu pentru întreținerea legăturilor cu Moscova, rolul lui Constantin Cantacuzino în politica externă a Țării Românești se reliefează în mod deosebit. Atenuat o vreme de răcirea relațiilor cu Brîncoveanu, acest rol va continua în domnia lui Ștefan Cantacuzino.

Politica externă promovată de stolnic era aceea menită să elibereze Țara Românească și Moldova din dependența otomană și să asigure acestor țări vechiul statut internațional pe care i-l atesta documentarea sa istorică. Stolnicul știa că Moldova și Țara Românească au fost, în urmă cu cîteva secole, țări care știau „hotarăle lor mai tare a le ținea", respectate de vecini, care le căutau prietenia. „Și într-acesta chip încă multă seamă de ani s-au purtat și s-au ținut, nici grijă lor de alte domnii și crăii măcară era, căce multă și puternică oaste avea" [67]. Idealul politic al lui Constantin Cantacuzino era întemeiat pe convingerile istoricului și pe observațiile lucide ale omului de stat. Cît de bine cunoștea el situația internațională a Țării Românești, înțelegem din această caracterizare, care-i definea deopotrivă autonomia internă, ca și raporturile de semidependență față de Poartă: „Iară ceștea rumâni, oricum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce i-au trecut și i-au călcat, tot *iată pînă astăzi... că tot încă de nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba acéia a romanilor, tot stă și să ține*" [68]. Înainte de

---

[67] C. CANTACUZINO, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, pp. 67—68.

[68] *Ibidem*, p. 69.

Cantemir, el știe că aceste raporturi sînt întemeiate pe tratate și în negocierile cu puterile străine se referă la „vechi privilegiuri“, pentru a căror reactualizare completă militează. Este rodul erudiției și al reflecției pe care Stolnicul le asociază permanent, în activitatea sa politică, observației atente a evenimentelor. Pentru că în omul de stat este prezent mereu umanismul într-o epocă românească dominată de noi orizonturi nu numai politice, dar și culturale.



STOLNICUL ÎNTRE CONTEMPORANI

Dincolo de luciul superficial al bunăstării, înlesnirii sau luxului de care doar păturile avute, aristocrația și domnia puteau beneficia, societatea în care a trăit și creat Stolnicul a fost una de nesiguranță și inamiciții „în care de la început partidele se luptă între ele pentru o linie domnească sau pentru alta, pentru supremația unui ținut sau al altuia, pentru aplecarea către un vecin mai puternic, pentru un suzeran sau pentru altul... Certele locale veniră întîi, apoi certele personale, înfine certele pentru închinarea către creștini sau păgîni. Din aceasta rezultă apoi, cînd elementul grec, privilegiat de tunci, luă tot mai mult loc în viața românească, lupta pentru dînșii sau împotriva lor“ [69].

Epoca își creează însă valori de idei și de artă compensatorii pentru incertitudinea politică. O serie strălucită de cărturari, cu o îmbinare de preocupări caracteristică Renașterii, gîndesc, scriu, suferă sau pier tragic pentru convingerile lor, proclamînd nu numai superioritatea de idealuri și etică unei lumi în prefacere, ci vestind și zorile mai bune,

---

[69] N. IORGA, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, Buc., 1901, p. V.

mai luminoase pe care ei, cu învățătura și reflecția lor le întrevedeau, și în care credeau cu putere.

Cu unii din acești cărturari Stolnicul a fost contemporan, le-a cunoscut ideile și scrierile, a colaborat cu ei la opere de cultură în ceasurile de răgaz ce i le lăsau obligațiile dregătoriei sale. Despre alții, mai în vîrstă, ca Udriște Năsturel sau Grigore Ureche, auzise vorbindu-se cu stimă și a învățat să-i prețuiască din operele lor. Pe Udriște putuse negreșit să-l cunoască, adolescent fiind, cu feciorii lui ucenicise odată la primele noțiuni de gramatică și limbi clasice, poate la aceiași dascăli. Cu Nicolae Milescu corespondase, iar tălmăcirea *Vechiului Testament* a aceluia o folosise, revizuită, la ediția din 1688 a *Bibliei de la București*[70]. Despre Costin știa ca istoric, despre Dosoftei ca simpatizant, de departe, al mitropolitului pribeag[71], Cantemir era prea cunoscut la curtea munteană unde, deși avea puțini prieteni, negreșit îi ajunsese opera de început, *Divanul*, tipărit la Iași în 1698 ; pe Antim îl vedea la biserică, în sfatul domnesc, în tiparnițe și poate, adesea, în ceasuri de taifas la mitropolie sau la reședințele din Mărgineni, Filipești, Afumați. Acești cărturari erau stelele de prima mărime ale culturii românești contemporană stolnicului. Li se adăugau dascălii greci ai Academiei domnești, ucenicii mai tineri ca frații Greceanu, tipografi harnici ca Mitrofan, copiii brîncovenești sau cantacuzinești cu bună școală

---

[70] VIRGIL CÂNDEA, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură", 7 (1963), p. 55 și urm.

[71] Constantin Brîncoveanu însuși proteja, în 1693, pe Dosoftei, vezi HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV_1, Buc., 1915, p. 289, nr. CCCLII ; din biblioteca lui Dosoftei avea Cantacuzino *Chronica* lui Iohannes Nauclerus, primită prin Iacob Pylarino, vezi C. DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., 1967, p. 121, nr. 28.

acasă sau chiar în universități străine. Alături de lecturile bogate ce-i oferea biblioteca, Stolnicul avea așadar beneficiul unui climat cultural cu totul nou față de deceniile anterioare. În operele contemporanilor el putea afla comunitate de gîndire și convingeri, izvoare de informație și exemple pentru lucrul literar, încă nou pe atunci, în „limba cea de moșie".

Din Moldova avea opera lui Grigore Ureche pe care o folosește la scrierea *Istoriei Țării Rumânești*. Era acel „Gligorie Ureche, ce au fost vornic mare [care] cu multă nevoință cetind cărțile și izvoadele, și ale noastre și a celor striine, au aflat cap și începătură moșilor, de unde au izvorît în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu se înnece a toate țările anii cei trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să asémene fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte" [72]. Vom regăsi în opera Stolnicului acest imbold al scrisului, pricină și a începăturii *Letopisețului Țării Moldovei* de către Grigore Ureche, mare spătar și apoi mare vornic al Țării de Jos în vremea lui Vasile Lupu, izvorît din dragostea de dreptate și adevăr ce însuflețesc pe adevăratul istoric. Este dar meritul lui Ureche de a fi făcut începutul istoriografiei moldovenești în limba română și așa l-a pomenit Miron Costin în predoslovia la *De neamul moldovenilor* : „Laud osîrdiia răposatului Uréchie vornicul carile au făcut de dragostea țării letopisețul său..., că numai lui de această țară i-au fost milă să nu rămîie întru întunérecul neștiinței..." [73].

Bătrînul cronicar moldovean avea și el bune studii umaniste (studiase la Liov, la colegiu, artele liberale) iar cunoașterea limbii polone i-a permis folosirea în original a

---

[72] GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1967, p. 33.

[73] MIRON COSTIN, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 242.

Cronicii lui Ioachim Bielski, după cum cunoaşterea latinei i-a deschis informaţia unor lucrări poloneze scrise în această limbă.

Era un autor citit, cum dovedeşte numărul mare de copii manuscrise ale *Letopiseţului* său (cel puţin 40, din care se păstrează 22, care au circulat pînă în 1852 cînd Mihail Kogălniceanu publică *Letopiseţul* pentru prima oară).

Dar, pe lîngă valoarea ideilor sale istorice despre originea romană şi unitatea tuturor românilor, *Letopiseţul* său are o mare valoare literară. „Graiul colorat şi viu, comparaţiile plastice, dialogurile destul de frecvente, intervenţia directă, metafora, descrierile evocatoare, proverbele şi admirabilele, unicele portrete, trădează literatul. Paginile consacrate lui Ştefan cel Mare şi apoi cele despre Petru Rareş le iei mereu de la început. Scriitorul se înalţă deasupra istoricului. Inima lui s-a aprins la marile gesturi ale dragostei de ţară şi la pîlpîirile unui crez de viitor, matur şi luminat. Faptele de curaj şi de înţelepciune sînt subliniate la tot pasul, date ca exemplu cititorului“ [74]. Ne închipuim ce încîntare putea produce contemporanilor săi un autor citit cu plăcere încă peste trei secole.

Ideea originii romane a românilor căreia Cantacuzino i-a făcut un loc atît de însemnat în opera sa apare cu stăruinţă în toate scrierile istorice ale lui Miron Costin: „Fost-au gîndul meu, iubite cititoriule, să fac létopiseţul ţării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintîi, carele au fostu de Traian împăratul...“ [75]. „Începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenescu şi munteneseu şi cîţi sînt şi în ţările ungureşti cu acest nume, români, şi pînă astăzi, pe unde sîntu şi de ce seminţie, de cînd şi cum au descălecat

---

[74] AUREL RĂU, *Elogii*, Buc., 1968, p. 22.

[75] MIRON COSTIN, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 42.

aceste părţi de pămîntu, a scrie, multă vréme la cumpănă au stătut sufletul meu“ [76]. *Cronica polonă* şi *Poema polonă* insistă vizibil asupra acestei idei care îi stătea autorului la suflet. Istoricii au căutat însă o explicaţie mai complexă decît cea pur afectivă, găsind că „stăruinţa cu care el vrea să dovedească polonilor originea romană a românilor, legată de speranţele pe care şi le punea în salvarea ţării sale de către poloni de sub jugul turcesc, indică intenţia cu care a scris aceste cărţi : pentru a dovedi polonilor — şi apusenilor în general — că se cuvine ca poporul român să fie ajutat să iasă de sub robia turcească ; că nu se cuvine ca urmaşul civilizaţiei romane, al Imperiului Roman să rămînă sub barbaria turcească ; că cei ce se închină amintirii clasicismului sînt datori să sprijine pe urmaşii romanilor“ [77].

În opera lui Miron Costin Stolnicul putea însă afla şi ambiţia folosirii limbii române ca instrument capabil pentru orice gen de creaţie literară. Marele logofăt moldovean a îmbinat istoriografia cu poezia şi cu eseul filozofic. În predoslovia la poemul *Viiaţa lumii* el introduce o viziune melancolică asupra existenţei umane. Mai importantă apare însă, în acelaşi text, în perspectiva istoriei noastre, afirmarea posibilităţilor limbii române pentru poezie şi pentru exprimarea frumoasă în toate domeniile : „...Scrisu-ţ-am şi eu această mică carte, a căreiia numile îi ieste *Viiaţa lumii*, arătîndu-ţi pre scurtŭ cum ieste de lunecoasă şi puţină viiaţa noastră şi supusă pururea primejdiilor şi primenélilor. Nu să poftescŭ vreo laudă dintr-această puţine osteneală, ci mai multŭ *să să vază că poate şi în limba noastră a fi acest féliu de scrisoare ce să chiamă stihuri. Şi nu numai aceasta, ce şi alte dăscălii şi învăţături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrşit vacul nostru acesta*

---

[76] *De neamul Moldovenilor*, p. 241.
[77] P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 17.

de acum cu mare greotăți și să fie și spre învățătura scripturii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voie" [78].

Miron Costin își făcuse studiile în colegiul iezuiților dela Bar, în Polonia, și primise o învățătură care explică elementele umaniste din operă, influența topicei latine asupra stilului, încrederea în valoarea științei. „Dzice Aristotel filozoful că tot omul a ști din firea sa poftéște. Credz că tot omul poftéște a ști, iar nu tot omul a ști nevoiiaște. Și altă nu osebéște pe om de dobitoace și de hiare așea ca cunoștința" [79].

Locuri comune operei Stolnicului și a lui Costin sînt destule pentru a se fi afirmat posibilitatea unei influențe [80]. Neîndoielnic stolnicul este însă mai erudit (sau vrea să pară prin digresiunile cu care își încarcă expunerea) și mai greoi în cursul frazei, vioaie ca într-un basm sub condeiul cărturarului moldovean.

Dincolo de Milcov literele românești se aflau negreșit mai sporite pe la mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. Între artiștii cuvîntului în graiul poporului era Dosoftei mitropolitul, despre care Ion Neculce scrie cu atîta admirație : „Era neam de mazil prea învățat ; multe limbi știa : elinește, lătinește, slovinește și altele. Adînc din cărți știa și deplin călugăr și cucernic și blînd ca un miel. În țara noastră, pe aceste vremuri, nu se afla om ca el". Episcop de Huși (1658), de Roman (1660), mitropolit al Moldovei (1671), Dosoftei a ostenit în multe domenii : traduceri, versuri, tipărituri. Prin intermediul lui Nicolae Milescu, Dosoftei obține de la patriarhul Moscovei o tipografie pe care o instalează la Iași. Aci publică el cele

[78] MIRON COSTIN, *op. cit.*, p. 318.

[79] *Istorie de Crăiia ungurească*, p. 277.

[80] Cf. G. PASCU, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din secolul XVII*, în „Arhiva", Iași, 29 (1922), pp. 195—206.

dintîi cărţi de cult în întregime în româneşte (*Liturghierul*, 1679, *Molitvenicul*, 1681), cele patru volume ale *Vieţilor Sfinţilor* (1682), cele mai multe traduse din greceşte. El s-a impus însă contemporanilor şi întregii culturi româneşti ca nemuritor poet al *Psalmilor* tălmăciţi şi stihuiţi cu o măestrie uimitoare la acel început al poeziei noastre culte.

Constantin Cantacuzino avea în bibliotecă o carte ce aparţinuse mitropolitului Dosoftei [81]. Era *Istoria universală de la începutul lumii pînă la 1500 scrisă de Ioan Neukler din Tübingen şi continuată pînă la 1514 de Nicolae Baselius şi de alţii pînă la 1544*, tipărită la Colonia în 1544 [82]. A fost una din lecturile predilecte ale Stolnicului şi în *Istoriia Ţării Rumâneşti* el citează aprobator opinia cărturarului german despre atitudinea adevăratului cronicar [83]. Răsfoind cartea, Cantacuzino va fi dat negreşit peste adnotările mitropolitului pribeag privind trecutul îndepărtat al poporului nostru. La p. 492 a *Chronicei* unde se vorbeşte despre geţi, Dosoftei însemnă marginal : „Rumânii sînt gheţii. Iaste nume rumânesc *Gheăţu* : un *biet*, o *biatî*, în loc de *ghet* şi *ghiatî*". Mai departe, la p. 843, unde e vorba de *„Fertilitas Sveviae* [Şvabia], îl întîmpina altă notă : „Ce frămsiaţe de ţarî, mai se potriviaşte cu Moldova". Iubitor al ţării, călător la rîndul său şi cunoscător al „dorului", Stolnicul va fi reflectat la pribegia silită în care ajunsese mitropolitul şi, desigur, la celălalt cărturar pribeag, prieten şi tovarăş de idealuri politice : Nicolae Spătarul. Şi acesta, aflat în misiune în China va nota, nu

---

81 Vezi I. BIANU, *Insemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul Moldovei (1662—1686)*, Buc., 1915, pp. 1—2 (extras din „Analele Academiei Române", S. II, Mem. lit., 36 (1915), nr. 3).

82 I. BIANU, *op. cit.*, pp. 4—5, 6 şi 10.

83 Cf. *Cronicari munteni*, vol. I, p. 5.

peste mulți ani, admirînd un plai însorit pe malurile fluviului Ienisei: „E atît de frumos, încît îți vine să crezi că ești în Moldova".

Nicolae Milescu se impunea și el contemporanilor prin preocupări multiple, de traduceri, memorialistică, teologie. Era „unul dintre acele alese exemplare din istoria trecutului nostru, înzestrat cu ascuțimea și curiozitatea intelectului, neastîmpărat, setos de dominație, oscilînd între ambițiile lumești și vocația scrisului"[84]. Mare călător, el petrecuse, mai întîi, cîțiva ani la Constantinopol (1661—1664), unde tălmăcise din grecește *Vechiul Testament*. Plecat, după aventuri și necazuri politice în țară, în pribegie în Apus, Nicolae Milescu a călătorit la Stettin, Brandenburg, la Berlin, la Stockholm și pînă la Paris. Cunoscător al multor limbi străine, Nicolae Milescu fusese recomandat ca interpret țarului de patriarhul Dositei al Ierusalimului și, ajuns în Rusia, lucrează ani îndelungați la Departamentul solilor, avînd în repetate rînduri prilejul să susțină interesele țărilor române.

O misiune diplomatică din partea țarului îi prilejuiește o lungă călătorie în China, între 1675—1678. *Jurnalul de călătorie în China* și *Descrierea Chinei*, cu numeroasele lor observații geografice și etnografice asupra Siberiei, i-au stabilit un loc de seamă în geografia și sociologia românească: „Primul gînditor român care marchează începutul observațiilor concrete ale realității sociale, prezentînd în lucrările sale interesante elemente, recunoscute mai tîrziu ca aparținînd sociologiei, este Nicolae Milescu"[85].

Descrierea Chinei a circulat însă printre contemporani, tradusă în grecește, și Stolnicul a vrut să aibă un exemplar.

---

[84] ȘERBAN CIOCULESCU, *Varietăți critice*, Buc., 1966, p. 20.

[85] O. BĂDINA, *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*, Buc., 1966, p. 9.

Este manuscrisul grec nr. 549 al Bibliotecii Academiei, pe care copistul a însemnat la sfîrșit: „S-a scris cea de față cu mîna lui Mihail din Bizanț, după porunca prea înțeleptului și vestitului, slăvitului stolnic domnul domn Constantin faimosul Cantacuzin, în domneasca mănăstire a Sfintei Treimi, a lui Radu Vodă, în București, 1696, mart“ [86].

Dorința de a cunoaște descrierea îndepărtatei lumi a Extremului Orient prin condeiul prietenului ținea de prețuirea pentru Milescu dar, firește, și de curiozitatea intelectuală proprie Stolnicului. Nu tot el amintește de America citînd „cele Indii ale Răsăritului și ale Apusului și alte locuri ce-s într-acolo?“ [87]. Orizontul geografic al cărturarilor vremii se lărgea, și oricît de curios ne-ar părea, aflăm în *Didahiile* unui cleric de rigorism tradițional și severă cultură ortodoxă evocată pilda lui „Tumcuin împăratul Chitaiului, că puindu-și întîiu el mîna pe coarnele plugului, s-au îndemnat toți supușii lui de s-au apucat de lucrul pămîntului“ [88].

Este Antim Ivireanul, un apropiat al Stolnicului nu numai prin lucrul literar, dar și prin vicisitudini personale: și el fusese în relații încordate cu Brîncoveanu, acuzat în anii cînd domnul nu mai suferea critici sau povețe; și el nădăjduiește în noua domnie a lui Ștefan Cantacuzino, căruia îi închină în 1715 *Sfaturi creștino-politice*, în grecește [89]; și el dorește izbăvirea grabnică a țării de sub

[86] C. LITZICA, *Catalogul manuscriptelor grecești din Biblioteca Academiei*, vol. I, Buc., 1909, p. 4, nr. 2, și HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV_1, Buc., 1915, p. 304, nr. CCCLXVII.

[87] *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. cit., vol. I, p. 11.

[88] ANTIM IVIREANUL, *Didahii*, în *Cuvînt de învățătură la sfinții și întocmai cu apostolii împărați Costandin și Elena.*

[89] Cf. trad. lui C. Erbiceanu, Buc., 1890.

apăsarea străină şi, în acelaşi an cu Stolnicul, piere pentru crezul său politic.

A fost un mare tipograf şi datorită lui domnia lui Constantin Brîncoveanu „e cea mai frumoasă epocă din arta tipografică românească... Este meritul de neuitat al acestui iberic, Antim“ [90]. A fost un iscusit gravor de litere şi viniete, caligraf şi miniaturist, şi pe bună dreptate îl laudă del Chiaro: „Era dotat cu rare talente, cunoscînd sculptura, pictura şi broderia“ [91].

În seria lucrărilor tipărite de mitropolitul Antim Ivireanul se numără multe scrieri cu caracter religios, dar şi o culegere de maxime, *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), romanul popular de largă răspîndire *Alixandria*, o *Gramatică slavonă* (Snagov, 1697). Ceea ce l-a făcut cel mai cunoscut au fost *Didahiile* sau predicile sale, în care critică moravurile din vremea sa. Energice în mustrarea lor, predicile lui se adresează tuturor cu asprime, dar şi cu o mîndră conştiinţă a demnităţii şi a chemării sale de povăţuitor: „De n-aţi ştiut pînă acum şi de n-au fost nimeni să vă înveţe, iată că acum veţi şti că am treabă cu toţi oamenii cîţi sînt în Ţara Românească, de la mic pînă la mare“ [92].

Cunoştea limbile georgiană, turcă, arabă, greacă şi slavonă. Dar vrednic de laudă este felul în care şi-a însuşit limba ţării sale adoptive, faptul că în puţini ani „a ajuns să vorbească şi să scrie o limbă, poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor epocii“ [93].

---

[90] N. IORGA, *Tipografia la români*, în *N. Iorga, Scrieri despre artă*, Buc., 1968, pp. 210—211.

[91] A.-M. DEL CHIARO, *Revoluţiile Valahiei*, în rom. de S. Cristian, Iaşi, 1929, p. 142.

[92] *Predica la Dumineca vameşului şi a fariseului.*

[93] M. SADOVEANU, *Limba povestirilor istorice.* Comunicare făcută la Academia Română, în „Contemporanul“, 1955, nr. 6/436, din 11 februarie, p. 3.

La toate însuşirile sale, mitropolitul Antim a adăugat un mare simţ al demnităţii. Este impresionantă apărarea sa în faţa acuzaţiilor neîntemeiate care i s-au adus şi datorită cărora, în 1712, Constantin Brîncoveanu i-a cerut demisia[94]. Domnul însuşi a trebuit să revină asupra hotărîrii sale, plecîndu-se în faţa prestigiului cărturarului a cărui moarte, în 1716, spune martorul evenimentului, „a aruncat Valahia într-o mare spaimă“ [95].

Dintre contemporanii Stolnicului acela cu care cercetătorul modern este îndemnat să-l compare îndată ar fi mai tînărul Dimitrie Cantemir, rudă prin alianţă ca soţ al nepoatei Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino, dar mai ales rudenie spirituală prin formaţia şi preocupările sale prin excelenţă umaniste. Cînd îl caracteriza pe Stolnic drept „personalitatea cea mai cuprinzătoare în mai multe domenii dintre acelea pe care le îmbrăţişează a doua jumătate a acestui secol şi cei bieţi şaisprezece ani din cel următor“ [96], marele istoric N. Iorga îl situează mai presus de Cantemir, fără a găsi aprobarea istoricilor literari mai noi. Şerban Cioculescu se pronunţă în favoarea polihistorului moldovean. „Printre cronicarii noştri, Dimitrie Cantemir se situează deosebit în conştiinţa istoricilor noştri, care-l consideră ca pe unul de-ai lor, ca pe întîiul istoric român. Aceeaşi stimă i-o acordă N. Iorga şi stolnicului Constantin Cantacuzino, pentru înzestrarea rară a spiritului critic, în accepţia întreagă a cuvîntului. Cronologia, pe de altă parte, vine în favoarea istoricului muntean, dar acesta a lăsat o singură operă, şi aceea neterminată, în timp ce Dimitrie Cantemir, enciclopedist, poligraf şi poliglot, într-o viaţă

---

[94] DAMIAN P. BOGDAN, *Viaţa lui Antim Ivireanu*, în „Biserica ortodoxă română“, 74 (1956), nr. 8—9, pp. 684—685.

[95] A. M. DEL CHIARO, *op. cit.*, p. 143.

[96] N. IORGA, *Constantin Stolnicul Cantacuzino*, în „Revista fundaţiilor“, 2 (1935), nr. 7, p. 3.

mult mai scurtă, încheiată la cincizeci de ani neîmpliniţi, uimeşte şi dezorientează prin vastitatea operei şi prin complexitatea proteică a personalităţii sale“ [97].

Variatele domenii ale operei lui Cantemir (istoria, filozofia, logica, etica, geografia, cartografia, muzica, teologia, orientalistica) îi dau, fireşte, umanistului moldovean titluri de seamă în mai multe capitole ale istoriei culturii româneşti. Ştim astăzi că *Hronicul romano-moldo-vlahilor* a inspirat opera istorică a întregii Şcoli ardelene. *Descrierea Moldovei* este cea dintîi monografie amplă întocmită de un român asupra uneia din provinciile ţării noastre. Valoarea lui ca orientalist i-a atras admiraţia lumii ştiinţifice contemporane şi *Istoria creşterii şi descreşterii Imperiului otoman* a fost pe bună dreptate preţuită nu numai pentru informaţia abundentă, dar şi pentru concepţia istorică a autorului şi convingerea sa ştiinţific stabilită că Semiluna este la apusul ei. „Mai presus de erudiţie, şi ea este enormă, şi mai presus de concepţii, şi ele sînt pentru timpul său revoluţionare, lucrările lui vieţuiesc şi vor dura de-a pururi prin contribuţia lor memorialistică, prin ceea ce martorul atîtor medii sociale şi politice şi actorul atîtor evenimente considerabile consemnează şi atestă“ [98].

Dar în preţuirea Stolnicului avem de ţinut seamă în mare măsură nu numai de partea însemnată pe care a acordat-o activităţii publice şi care, fireşte, i-a redus din timpul consacrat studiului şi scrisului, ci şi de valoarea orientării sale ştiinţifice judecată, fireşte, în raport cu stadiul de atunci al culturii româneşti.

---

[97] Ş. CIOCULESCU, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în volumul Ş. Cioculescu, *Varietăţi critice*, Buc., 1966, p. 53.

[98] PERPESSICIUS, *P. P. Panaitescu. Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera sa*, în volumul PERPESSICIUS, *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor 1957—1960*, Buc., 1961, p. 277.



CĂRTURARUL

Dintre cărturarii români de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor Stolnicul a fost fără îndoială cel cu informarea cea mai amplă şi mai disciplinată. La Constantinopol, Cantemir a depins adesea de hazardul care-i punea sub ochi o carte sau alta, ceea ce explică rolul unui gînditor de mîna a doua, Van Helmont, în opera sa filozofică, sau menţinerea în cercul strîmt al cronicilor turceşti pentru opera sa istorică.

Obligat de împrejurări să întrerupă studiile la Padova, Stolnicul revine în ţară cu o bogată provizie de cărţi, pe care o va spori mereu după criterii sigure şi cu mijloace de achiziţie de care Cantemir n-a dispus niciodată [99]. Erau în această recoltă, care trebuia să-i asigure în continuare

[99] Despre biblioteca Stolnicului vezi bibliografia din articolul nostru *Un mare iubitor al cărţii: Stolnicul Constantin Cantacuzino, 1640—1716*, în „Revista bibliotecilor", XIX (1966), nr. 7, pp. 359—363. Reconstituirea bibliotecii din exemplarele şi informaţiile cunoscute a făcut-o recent C. DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., 1967. Studiile la Padova, biblioteca latină şi italiană, relaţiile cu Ferdinand de Marsigli au făcut din stolnic un promotor al relaţiilor culturale româno-italiene. Cf. MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, Milano, p. 11 şi urm.



însuşirea unei vaste culturi, opere eminente ale filozofiei, istoriei şi literaturii clasice, medievale sau contemporane. În catalogul cărţilor cumpărate în Italia, pe care-l scrie la 1 iulie 1667 [100], întîlnim *Iliada* şi *Odiseea,* versurile lui

[100] Catalogul Bibliotecii de la Mărgineni împreună cu carnetul de însemnări ale stolnicului în anii de studii a fost publicat de NICOLAE IORGA în *Scrierile Cantacuzinilor. Operele stolnicului Constantin Cantacuzino,* Bucureşti, 1901, pp. 1—12 ; recent, C. Dima-Drăgan a descoperit încă un catalog, mai tîrziu şi mai complet al bibliotecii de la Mărgineni, semnalat în articolul său *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino,* în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie“, VI (1964), nr. 2, p. 203, şi descris în studiul aceluiaşi, *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino,* în „Revista arhivelor“, VII (1964), pp. 286—303. Cărţile Stolnicului şi corespondenţa sa îi demonstrează poliglosia, dar împing şi spre primejdia de a-i atribui mai mult decît a ştiut. La fel, documente necunoscute încă ne vor putea releva dovezi în plus despre erudiţia, acţiunile, călătoriile sale. Pînă

Virgiliu, Terențiu, Horațiu și Marțial, scrierile lui Lucian sau Valerius Maximus, istoriile lui Tit Liviu sau Quintus Curtius, operele filozofice, fizice și cosmologice ale lui Aristotel, comentarii la aceste opere de Alexandru din Afrodisia, Temistius, Simplicius sau Ioan Gramaticul. Tot atunci a cumpărat Stolnicul opere etice mai vechi, ca *Manualul* lui Epictet, sau mai noi, ca *Adagiile* lui Erasm. Gîndirea mai îndrăzneață a evului mediu era prezentă prin *Substanța lumii* a lui Averroes, iar cea modernă prin *Logicile* lui Cesare Cremonini și Zabarelli. Astronomia prin *Harta cerului* a lui Paolo Loredano, istoria prin Natalis Comes, dreptul prin *Instituțiile* lui Iustinian erau de asemenea reprezentate în achizițiile Stolnicului.

Aceste cărți urmau să se adauge la Mărgineni, în Prahova, bibliotecii mai vechi înființate de tatăl lui Cantacuzino, postelnicul Constantin. An cu an, în rafturile acestei biblioteci — cea mai veche bibliotecă umanistă românească pe care o putem cunoaște în toate detaliile sale și pe care o putem reconstitui după volumele păstrate și după cataloage — s-au adunat alte opere de seamă. Sporirea acestei biblioteci a fost o preocupare constantă a Stolnicului. Corespondenții săi din Padova, Veneția sau Viena, prietenii săi cărturari — ca Ferdinand de Marsigli din Bologna [101],

---

la descoperirea lor nu știm însă dacă el „cunoștea perfect limbile.. franceză și germană“ (Catalogul bibliotecii sale nu dovedește nimic în acest sens), nici maghiara, limbă în care ar fi adnotat opere tot maghiare. E de presupus că știa turca precum atîți demnitari din Turcocrație și în orice caz cunoștea perfect greaca vremii.

[101] Lui Ferdinand de Marsigli îi cerea Stolnicul opera lui Segneri (cf. M. RUFFINI, *L'influenza*, pp. 190—192). Prietenul italian i-a împlinit cererea pentru că aflăm în *Catalogul bibliotecii de la Mărgineni*, sub nr. 79, iar acum în Biblioteca Liceului „N. Bălcescu“ (cota 11/187, 26/587) trei volume din opera celebrului predicator iezuit contemporan cu stolnicul, *La manna dell'anima*, Bologna, 1682, cu frumosul *ex libris* cantacuzinesc.

istoricul sîrb George Brancovici[102], fratele acestuia Sava, mitropolit la Alba-Iulia, medicul grec Iacob Pylarino[103] sau învățatul englez Edmond Chishull[104] — erau tot atîtea izvoare de achiziții de cărți cumpărate sau dăruite. Campaniile militare la care participau trupe românești nu puteau întrerupe pasiunea bibliofilă a Stolnicului. Ostașii care fuseseră la asediul Camenițel în 1672, la asediul Vienei în 1683[105], ca și curuții lui Tököly în 1691, îi aduc cărți scumpe, păstrate apoi cu grijă la Mărgineni.

Biblioteca Stolnicului era un bun de care, prin lectură sau prin daruri, s-au folosit mulți iubitori de cultură români sau străini. Însemnări pe cărți, ca aceea din 1696 a lui Damaschin al Rîmnicului pe un exemplar din *Conciones*

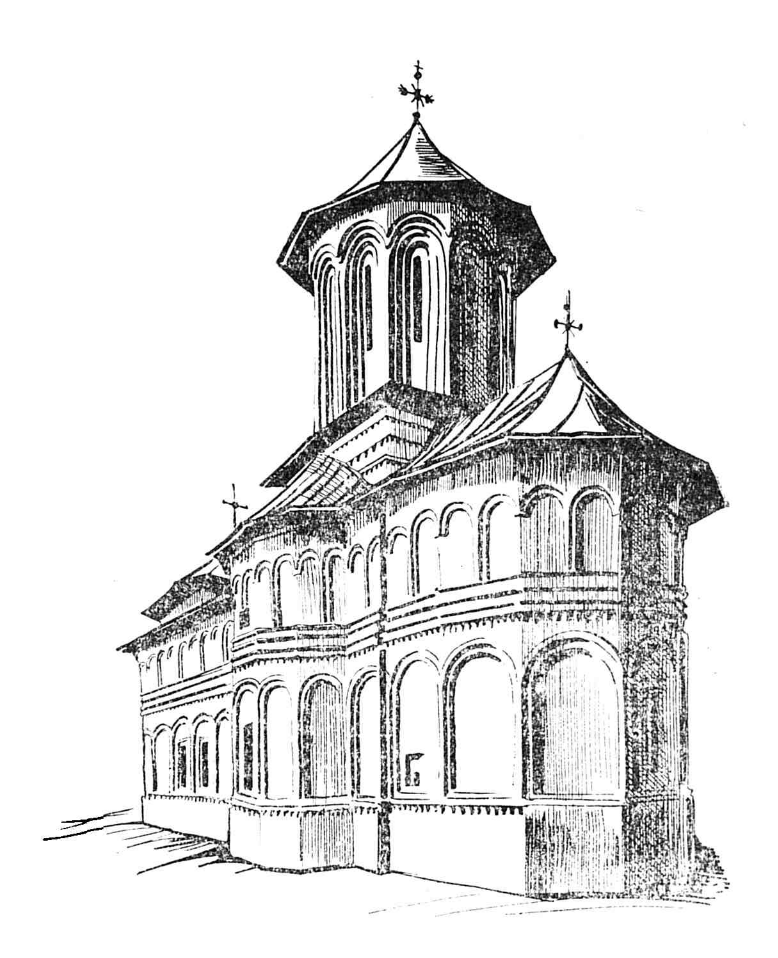
---

[102] Cf. CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Cultural Relations between the Serbian chronicler George Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revue des études sud-est européennes", II (1964), nr. 3—4, pp. 553—560. Prin Francisc Lugasi cerea în 1706 din Transilvania opera istorică a lui Wolfgang Bethlen, după ce avea pe Bonfinius, Istvanfi, I. Bethlen (cf. I. MINEA, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 77).

[103] Este cunoscuta *Chronica, succintim comprehendentia res memorabiles...*, de Johannes Nauclerus, Colonia, 1544, astăzi la Biblioteca Academiei, volum trecut de la mitropolitul Dosoftei la Iacob Pylarino, care-l dăruiește apoi Stolnicului (I. BIANU, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1663—1686)*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. lit., 36 (1915), pp. 155—160. Stolnicul va cita din „Nafclir" în a sa *Istoriia Țării Rumânești*.

[104] Este *Il cardinalismo di Santa Chiesa*, partea a III-a, 1668, azi la Biblioteca Academiei, purtînd *ex libris*-ul cunoscutului învățat englez.

[105] Este vorba de un manuscris din 1370 al operei lui Guillaume Durand, *Rationale divinorum officiorum*, descris de Al. Ciorănescu, *Un manuscris latin adus de la asediul Vienei în Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cercetări literare", I (1934), p. 120. Manuscrisul e păstrat astăzi la Biblioteca Academiei, secția manuscrise.



a lui Didacus de la Vega (Veneția, 1604) pe care-l citise[106]; scrisori din 1708, 1712, 1713 prin care Stolnicul își anunță

[106] DIDACUS DELLA VEGA TOLETANUS, *Conciones quadragesimales vespertinae super septem poenitentiales psalmos*, Venetiis, 1604, exemplar în Biblioteca Academiei, provenit din biblioteca de la Mărgineni. Pe forzaț, însemnarea episcopului Damaschin al Rîmnicului : „Să să știe cînd au învățat jupînul Ștefăniță la dascălul Ermonah Damashin, mai d/ni/ 8, 7204 (1696)".

prietenul, Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, că îi trimite „un calendar de Tîrnovo (Tyrnavia) zis al Astrofilului" [107], apoi alte calendare ; cărţi dăruite de el găsite în biblioteci din Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, arată că Stolnicul transmitea cu bucurie lumina cuprinsă în volumele bibliotecii sale. După moartea sa, în 1716, biblioteca a fost obiectul disputelor pasionate ale altor bibliofili, în primul rînd Nicolae Mavrocordat, care îşi sporeşte biblioteca de la Văcăreşti cu o bună parte din cărţile Stolnicului [108]. Efortul depus în prezent pentru reconstituirea bibliotecii de la Mărgineni scoate la iveală şi avatarurile neaşteptate ale acestor cărţi transmise necontenit între oameni care le cunoşteau valoarea.

Din biblioteca sa Stolnicul a făcut însă şi un cabinet de lucru ştiinţific, literar şi politic. Principala operă rămasă din acest laborator a fost *Istoriia Ţării Rumâneşti* [109].

Constantin Cantacuzino reia şi amplifică marile teme ale literaturii noastre istorice a secolului al XVII-lea. Scriind o *Istorie a Ţării Rumâneşti*, deci a Munteniei, autorul ştie că va trata numai despre o parte a poporului român, în

---

[107] Scrisori ale Stolnicului către Hrisant Notaras din septembrie 1708, noiembrie 1712 şi 27 ianuarie 1713 la HURMUZAKI, *Documente*, XIV$_3$, Bucureşti, 1936, pp. 58, 102 şi 110.

[108] „...Cele mai multe cărţi [din biblioteca Stolnicului] s-au rădicat dă Niculae-vodă şi le-au dus la vivliothichi al său ce făcuse la Ţarigrad" (*O descripţie a Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea, anonimă*, în N. IORGA, *Studii şi documente*, vol. III, Buc., 1901 ; cf. şi I. POPESCU-TEIUŞAN, *Vechea bibliotecă a Colegiului popular „N. Bălcescu" din Craiova*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", VI (1964), nr. 2, p. 187).

[109] Păstrată în mss. rom. nr. 441 şi 3 443 ale Bibliotecii Academiei, opera Stolnicului a fost republicată acum în urmă de M. Gregorian în ed. *Cronicari munteni*, vol. I, Buc., 1961, pp. 1—79. Detalii despre mss., ediţii şi istoria atribuirii, la N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Bucureşti, 1945, pp. 171—172.

realitate mult mai numeros. Dar pentru epoca anterioară separării lui în state deosebite, *poporul român întreg* va fi subiectul cărții, care, de altfel, nu va depăși perioada popoarelor migratoare. Așezarea geografică a românilor, numele lor, originea și unitatea acestui popor sînt elementele ce compun prima parte a unei opere care, începînd printr-o discuție a izvoarelor și a opiniilor anterioare, este prea puțin o expunere istorică.

Prin români, spune autorul, „înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovénii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi... iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură“ [110]. Mai sînt români, arată Stolnicul, în Peninsula Balcanică, „carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului pînă spre arbănași lîngă Elbasan“ [111]. Ei sînt, după autor, urmașii unei populații dislocate din Dacia de Galienus în 271. Sînt puțini la număr, trăiesc sub aceeași apăsare politico-socială ca și grecii și sînt complet ruralizați. Pot fi recunoscuți după nume și limbă. Descriindu-i, desigur din informații directe, Stolnicul face o nouă dovadă de patriotism, apărîndu-i cu căldură de calomniile ce circulau pe seama lor.

Demonstrarea originii romane a românilor are pentru Cantacuzino un înțeles științific, dar și unul politic: urmași ai poporului care a stăpînit cîndva lumea, românii moștenesc noblețea acelei civilizații. Așa cum „dupre Alexandru Macedon voievozii lui cei mai aleși prin țările cele mai mari și mai bune în Asiia au rămas și s-au așezat...

---

[110] C. CANTACUZINO, *Istoriia Țării Rumânești*, ed. M. Gregorian, p. 52.

[111] *Ibidem*, p. 45.

așa și aici dară au rămas de aceia (romani) și pînă în vremile de pre urmă s-au tras“ [112]. De la Roma în Dacia „mari oameni și de mari neamuri veniia“ [113]. Legenda transmisă de Simion Dascălul, cunoscută prin cronica lui Ureche procurată în Moldova, e respinsă cu indignare. Ipoteza că moldovenii înșiși s-ar trage din păstori maramureșeni e tratată cu ironie [114]. Cantacuzino vrea să ateste o origine nobilă românilor, de aceea chiar cînd părăsește discuția despre vechea Dacie pentru că „nici putință-mi iaste a ședea, pre toți cîți scriu de această Dachie, și astăzi de acești valahi, cum le zic, aici să-i aduc“ [115], pentru demonstrarea adevărului privind romanitatea noastră nu precupețește nici un rînd. Ideea pe care o apără este lapidar exprimată în fraza „iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus și l-au pierdut ; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea“ [116].

Tratînd poporul român din provinciile istorice ca pe o unitate, aceleași considerații științifice și apologetice îl fac pe autor să atace sporadic probleme sociale și naționale. Cu mult realism el menționează asimilarea străină în țările române, mai ales în rîndurile clasei dominante. Cunoaște asuprirea socială a românilor din Transilvania, reduși la condiția de iobagi, ca și deznaționalizarea aristocrației românești prin trecere la calvinism. Descrie cu simpatie suferințele grecilor și românilor din Imperiul otoman.

---

[112] *Ibidem*, p. 29.

[113] *Ibidem*.

[114] *Ibidem*, pp. 51—52.

[115] *Ibidem*, p. 34.

[116] *Ibidem*, p. 52.

Problemei originilor poporului român îi este asociată aceea a continuității sale în Dacia. Împotriva teoriei retragerii romane în sudul Dunării ridică obiecții științifice. Cum putea o populație înfloritoare „moștenirile lor cele înțelenite de atîția ani să le lase și să meargă de a se așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci ?“ [117]. Iar dacă toți s-ar fi retras, cum se explică prezența românilor la nord de Dunăre și în Transilvania ? Cantacuzino acceptă o retragere parțială sub Galienus în 271, care-i explică populația cuțovlahă din Peninsula Balcanică. Dar continuitatea românilor în Dacia o afirmă ca pe o realitate istorică și ca pe un argument în favoarea însușirilor remarcabile ale poporului român. „Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aceasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pănă astăzi așa, păzindu-și și limba — și cum au putut și pot și pămînturile acéstea lăcuiesc Care acéstea la puține limbi și neamuri să véde. Și mai vîrtos atîtea roduri de oameni, streine și varvare, preste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pomenéște de aceia... Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt“ [118].

Din această evidență a rezistenței poporului român degajă Stolnicul explicația rolului său istoric. După încetarea stăpînirii romane, arată autorul, populația romanizată, „acei rumâni dachi ce era aici și al lor traiu și starea își cerca, și cît au putut a să ținea au nevoit, moșteni vechi și întemeiați acestor pămînturi socotindu-se că sînt ; pentru că prin sute de ani trecuse și să rădăcinase în toată Dachia lăcuind și șezînd“ [119].

---

[117] *Ibidem*, p. 44.
[118] *Ibidem*, p. 68.
[119] *Ibidem*, p. 67.



Reiese că Stolnicul așează înființarea primelor formații politice locale în perioada apariției popoarelor migratoare și cu elementele de administrație, legislație și organizare militară moștenite din timpul dominației romane. „Așadară, aceștea, domnii și voievozii lor avîndu-i și legi bune țiind și păzindu-le, și încă și buni ostași fiind, și țara lor osebi au început a-și păzi, hotarăle lor mai tare a le ținea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai suspune“ [120].

În scrierea istoriei sale Stolnicul are ținuta și criteriile cercetătorului modern. Inițiativa sa este datorată *curiozi-*

---

[120] *Ibidem.*

tății, patriotismului și *rațiunii politice*: el vrea să deslușească întunericul ce dăinuie asupra trecutului romînesc pentru că, după cum constată, „orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut“ [121]; din această pricină, despre Țara Românească „cine cum îi iaste voia poate și zice și scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă și a-i răspunde“ [122]. Dar istoria are și o funcție politică actuală: evenimentele trecute „de nevoie încă le era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi“ [123].

El premerge scrisul cu o largă documentare și o severă critică a izvoarelor. „Cît am ostenit, cît am cercetat — mărturisește istoricul —, cît am întrebat și de știuți și de bătrîni domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric carele și de țara aceasta, de începătura ei, și de lăcuitorii ei și domnitorii ei. carii cît și cum s-au purtat, și de obiceiurile lor și de legile ei, și de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amănuntul toate și cu deadinsul, precum de alte țări fac și scriu pe larg toate“ [124]. Izvoarele precedente i se par însă insuficiente. El nu ignoră nici un gen de surse: *letopisețele*, redactate însă cu „neștiință“ sau „neîngrijire“; *documentele*, „hrisoavele domnilor ce sînt pre la boierime și pre la mănăstiri date și la sate“; numărul. lor mare înspăimîntă, pentru că „cine iaste acela să poată ședea toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale

---

[121] *Ibidem*, p. 5.

[122] *Ibidem*, pp. 8—9.

[123] *Ibidem*, p. 5.

[124] *Ibidem*, p. 4 și urm. (citatele despre izvoarele istoriei).

țării ?" ; cuprinsul lor informativ este redus, „pentru că răsîpit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un lucru vorbescu, adecăte au de cela cui să dă, au de cel ce dă" ; *cîntecele populare* nu sînt izvoare sigure, „că și acelea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc... ci și foarte împrăștiiat și prea pe scurt pomenesc lucru" ; *cărțile populare* sînt mai mult „o gîndire și o aflare de o mare grămadă de minciuni, precum vedem în cea *Alexandrie* ce-i zic". Aceste avertismente nu sînt cu totul negative, ci doar restrictive, pentru că Stolnicul însuși anunță că va folosi *Letopisețul țării,* chiar așa „scurt, întunecat și fără orînduială cum iaste". El adaugă sursele externe : „dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la léși, pe la unguri și pe la alții voi umbla a cére și a mă îndatori", sfătuind însă folosirea cu prudență și a acestora.

Caracteristică, la Stolnic, este preferința pentru informarea recentă fie și orală, din surse sigure : „Însă mie, den om de credință și de cinste și aceasta și altele ca aceasta auzind și mai proaspete încă fiind, îmi iaste mai mult a crede decît cele ce să citescu prea vechi și sînt în păreri" [125].

În opera sa sînt folosiți nu mai puțin de 26 de autori antici (Tit Liviu, Diodor Siculus, Quintus Curtius, Strabo, Dio Cassius, Iordanes), medievali (Procopiu, Tzetzes, Zonara) sau mai aproape de epoca lui (Nauclerus, Filip Cloverius, Ioan Sleidanus, Noel Conti, I. Carion, Marius Honoratus, Filippo Buonaccorsi, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Ioan și Wilhelm Blauw). Sînt prezenți majoritatea autorilor care, tratînd despre istoria Ungariei sau Poloniei, au contribuit și la aceea a țărilor române : Bonfinius, Martin Cromer, Laurențiu Toppeltin, Nicolae Ola-

---

[125] *Ibidem,* p. 174 ; informatorul (despre originea ungurilor) era cronicarul sîrb Gheorghe Brancovici, fost în solie la Moscova, care remarcase afinități de limbă maghiaro-tătare.

hul, Avraam Bacșai, Callimaco Esperiente, Ioan Sambucus, Mihail Reti Napolitanul. Umanistul împodobește însă expunerea și cu citate din poeți, iar cronicarul se referă uneori la izvoarele sacre. De aici referințele la *Biblie,* la Ovidiu sau Plutarh. Dintre români e folosit Ureche și *Letopisețul țării,* astfel menționat, fără altă precizare.

Efortul Stolnicului de a da un tablou coerent și cît mai complet pentru perioada cea mai întunecată din istoria poporului nostru impune prin rezultatele sale. O documentație răbdătoare, o atentă critică a izvoarelor, completarea cu judecăți cumpănite a lacunelor l-au ajutat pe autor să-și atingă scopul pentru întreaga parte pe care a apucat s-o redacteze. Cu mijloacele puține de informare și metodă ale timpului său nimeni n-ar fi putut ajunge la rezultate mai bune. Încheierile sale sînt însă mai aproape de adevăr decît tot ceea ce spuseseră predecesorii săi români sau străini care au scris despre trecutul nostru. Multe din ideile Stolnicului au căpătat prin eforturile istoriografiei române moderne o mai bună bază documentară, dar nu s-au modificat în esența lor.

Istoriia Țării Rumânești nu este însă numai o înfățișare veridică a unei părți din trecutul nostru ; modul alcătuirii și ideile secundare, stilul și vocabularul sînt la fel de noi și valoroase pentru istoria culturii românești. Autorul are un plan croit, ca și *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, după alte tipare decît vechile cronici : numele țării ; dacii ; campaniile lui Traian ; descrierea Daciei ; ocupația romană ; formarea poporului român și numele acestui popor ; sfîrșitul ocupației romane ; venirea hunilor. Expunerea însăși este premearsă de analiza izvoarelor pe categorii și de prezentarea rațiunilor cărții.

Nici un izvor nu este acceptat necritic și multe sînt înlăturate. Confruntarea surselor este însoțită de comparația situațiilor. Colonizarea Daciei cu romani aduce aminte au-

torului de colonizarea macedoneană ; raportul dintre români și romani e comparat cu acela dintre grecii moderni și cei vechi ; persistența conștiinței și a limbii române este judecată prin situația altor popoare contemporane dacilor, a căror urmă s-a pierdut sub stratul noilor veniți. Lipsa izvoarelor e suplinită de judecățile istorice, ceea ce face adesea din operă nu o expunere, ci o argumentare.

În fața filelor albe, acest cărturar care a citit atît de mult și a scris atît de puțin nu poate rezista ispitei și adesea părăsește firul istorisirii pentru digresiuni nu lipsite de interes. Așa intră în carte detalii despre Imperiul roman și fazele puterii sale, războaiele lui Aelius Hadrianus în Siria și Palestina și insurecția lui Ben Koscheba, starea grecilor sub dominația otomană sau concepții de filozofie istorică ale autorului.

Citînd, ca și predecesorii săi, *Biblia* și explicînd fenomenele neînțelese prin voința divină, Stolnicul plătește tribut, desigur, concepției idealiste a istoriografiei medievale. Dar *est modus in rebus* : pentru el *Biblia* este de mai multe ori numai izvor de fapte istorice, iar în idealismul său autorul aduce, totuși, o concepție nouă care-l apropie de cugetarea modernă, aceea a evoluției istorice, a trecerii statelor prin trei „stepene", a creșterii, staționării și decadenței și această idee este formulată de el înainte de Cantemir [126]. El crede într-un temei al *legii* a cărei nesocotire atrage pieirea marilor imperii : „Din neorînduială, din nedreptate și din răutate se strică și se mută împărățiile" [127]. Opera lui Cantacuzino cuprinde o pledoarie pentru *lege* și contra for-

---

[126] „...Toate cîte sînt, în naștere și în stricăciune stau" (*ibidem*, p. 56) sau „înfășurîndu-se și desfășurîndu-se de la zidirea lumii" (*ibidem*, p. 57), pasaje în care întîlnim concepțiile despre *generatio et corruptio*, imaginea spiralei care se înfășoară și se desfășoară, elemente prețioase pentru definirea gîndirii Stolnicului.

[127] *Ibidem*, p. 51.

ței, ceea ce explică osîndirea tiranilor, „acei cruzi tigri și veninați balauri, stîrpituri și *terata* (monștri) din neamul omenesc". Este în această pledoarie pentru lege o limită a concepției Stolnicului, care avea iluzia că respectul legii poate salva ordinea feudală de pieire ca și de tulburări sociale. „Bunii și drepții — scrie el —, au legi puse, și nemișcate le țin ca să poată sta politia și soțiirea omenească ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de läge"[128]. Vorbește aici aristocratul care ține la dominația clasei lui, dar îngrădirea acestei dominații între drept și morală era o teză nouă în climatul de abuz și bun plac al feudalilor balcanici ai timpului.

În 1700 este imprimată la Padova harta Țării Românești, alcătuită de Stolnic, cu titlul (în grecește) : *Tabula geografică a prea înălțatei domnii a Ungrovlahiei împărțită în șaptesprezece județe, după descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru documentarea prea eminentului medic filozof Ioan Comnen.* Tipărită de Hrisant Notaras și dedicată lui Constantin Brîncoveanu, harta este, după avizul cercetătorilor, prin bogăția informațiilor sale, „cea mai bogată din cîte se făcuseră pînă atunci asupra Munteniei, întrecînd prin varietatea elementelor ei chiar și pe multe din cele următoare"[129].

---

[128] *Ibidem*, pp. 50—51.

[129] *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino* a fost analizată de prof. univ. Constantin C. Giurescu, în studiul cu acest titlu publicat în „Revista istorică", 13 (1943), pp. 1—28, de unde ne-am luat informațiile. Preocupările de geografie universală, vădite de prezența în biblioteca Stolnicului a lucrărilor lui Gabriel Bucelinus (cf. *Catalogul* citat,

Datele consemnate de autor sînt de ordin fizic, politic, economic și arheologic, ceea ce corespunde intereselor omului politic și ale cărturarului. În afara reliefului și a rețelei hidrografice, harta prezintă hotarele țării și împărțirea administrativă internă, 23 de orașe și tîrguri, reședințele politice și ecleziastice, 526 de sate, 73 de mănăstiri, apoi bogățiile minerale, vinicole, silvicole, podurile și, în sfîrșit, monumentele istorice : drumurile romane de la Celei și Islaz spre Rîmnicul-Vîlcea, podul lui Traian de la Turnu-Severin, cel al lui Constantin cel Mare de la Celei, ruinele de la Turnu-Măgurele, Turnu-Roșu și Călugăreni.

Această operă, care dovedește pe lîngă metoda științifică a Stolnicului și cunoașterea desăvîrșită a țării, a folosit apoi eruditilor străini, ca epigrafistului englez Edmond Chishull, care o citează în 1702, sau profesorului lui Cantemir, Meletie din Arta, apoi lui Hrisant Notaras, i-a servit negreșit ca model lui Dimitrie Cantemir și este retipărită în traducere italiană de Anton-Maria del Chiaro în lucrarea *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneția, 1718). În 1771 o citează geograful francez d'Anville, în *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan*.

Stolnicul a fost la fel de preocupat de toate perioadele istoriei noastre și de toate manifestările poporului român. Lipsa de timp, numeroasele activități publice, poate dorința unei informări mai ample l-au împiedicat să termine opera începută. Dar interesul său îl mărturisește împingerea investigațiilor istorice dincolo de perioada hunilor, în informațiile pe care le furnizează lui Marsigli. Savantul bolog-

---

pp. 111—112) au fost recent puse în lumină de CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Un cărturar român din sec. al XVII-lea studia istoria și geografia Americii*, în „Argeș", 2 (1967), nr. 10, p. 7. Este vorba de opera lui JEAN DE LAET, *Novus Orbis seu Descriptionis Indiae Occidentalis*, Leiden 1633, citită și adnotată de Stolnic.

nez, care a fost considerat „primul arheolog al românilor". a datorat negreşit Stolnicului introducerea sa în antichităţile Munteniei [130]. Iorga a presupus şi existenţa unei părţi pierdute din *Istoria Ţării Rumâneşti*, a cărei prezenţă o recunoaşte în scrieri mai tîrzii.

La opera istorică şi geografică a Stolnicului se adaugă cea filologică. O notă din *Biblia lui Şerban* îl numeşte printre colaboratorii de seamă ai traducerii şi nu este exclus ca tocmai el să fi primit manuscrisul iniţial al acestei traduceri datorite, cum ştim, spătarului Milescu, cunoscut al lui Cantacuzino [131]. Prefaţa însăşi a ediţiei este neîndoielnic

---

[130] În Biblioteca Universităţii din Bologna se păstrează *Întrebările contelui Marsigli şi răspunsurile stolnicului Cantacuzino* privind probleme din istoria românilor din 1694 (fondul Marsigli, ms. 57, f. 192 şi urm., semnalat de N. IORGA, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XXI (1898—1899), pp. 69—75) ; un *Catalogo di principi della Valahia (1290—1694)* şi un *Catalogo dei principi di Moldavia (1395—1694)*, ambele scrise în 1694 la Bucureşti (ms. 57) ; o scrisoare a stolnicului către Marsigli cu ştiri politice din Imperiul otoman (acelaşi an, ms. 57, f. 203 şi urm.) ; cf. şi *Operele lui Constantin Cantacuzino*, 1901, pp. 41—59. Materiale arhivale recent descoperite la Secţia de manuscrise a Bibliotecii Universitare din Bologna de C. ŞERBAN, *Călătorie de studii în Italia*, în „Studii", 2 (1968), p. 961, privind relaţiile lui Marsigli cu curtea valahă vor putea arunca noi lumini asupra colaborării lui cu stolnicul. Pentru contribuţia lui Marsigli la arheologia românească vezi D. TUDOR, *Castrele romane de la Jidava lîngă Cîmpulung în Muscel*, Bucureşti, 1938, 29 p. (extras din „Bucureşti", II, 1936), şi DINU ADAMEŞTEANU, *Il primo archeologo della Romania — Luigi Ferdinando Marsigli*, Roma, 1942, 9 p. (estratto dalla rivista „Roma", anno 1942, fasc. XII — dicembre, referinţă comunicată de acad. C. Daicoviciu).

[131] Pentru contribuţia stolnicului la traducerea *Bibliei lui Şerban*, vezi N. IORGA, *La Biblia lui Şerban Vodă*, în „Revista istorică", XXIV (1938), pp. 193—196 şi V. CÂNDEA, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă şi literatură", 7 (1963), pp. 67—68, n. 4.

alcătuirea lui [132]. Frații Greceanu îl evocă recunoscători pentru ajutorul primit la tălmăcirea *Mărgăritarelor* lui Hrisostom și *Pravoslavnicei mărturisiri* [133].

De un interes filologic și stilistic este și *Molitva către Dumnezeu Săvaot, foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba rumânească de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul,* publicată în *Acatisticrul* de la Rîmnic din

---

[132] Și epistola dedicatorie a lui Dositei din *Biblia lui Șerban* pare alcătuită de Stolnic (vezi N. IORGA, *Histoire des Roumains*, vol. VI, Buc., 1940, pp. 451—452 ; V. CÂNDEA, *art. cit.*, pp. 67—68, și de același *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", 16 (1964), nr. 3, pp. 658—659) ; pentru alte scrieri ale stolnicului, vezi, CARLO TAGLIAVINI, *Un frammento di terminologia italo-rumena e un dizionaretto geografico dello stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revista filologică", 1 (1927), pp. 167—184 și observațiile lui Ovid Densusianu, în „Grai și suflet", IV (1929), p. 190 și urm. N. Iorga îi contestă aceste scrieri (*Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, București, p. 92. nota), dar îi atribuie o istorie a Veneției (*Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică", 3 (1917), pp. 23—24), după Aron Densusianu, (de fapt doar un capitol din *Cronica* lui Dorotei al Monembasiei, cum arată D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Buc., 1939, p. 98. Identificarea lui Cantacuzino cu Ioan Romanul-Frîncul, cunoscutul traducător de calendare pentru Brîncoveanu (propusă de D. Mazilu, *Alcătuitorul calendarelor lui Brîncoveanu*, în „Gazeta cărților", 4 (1934), pp. 9—10) a fost argumentat respinsă de I. VÎRTOSU, *Foletul novel, calendarul lui Constantin Vodă-Brîncoveanu*, Buc., 1942, pp. XIX—XXI (vezi și dr. N. VĂTĂMANU, *Medici și astrologi la curtea lui Brîncoveanu*, în „Viața Medicală" 13 (1966), nr. 1, pp. 53—54). *O Cronologie tabelară* atribuită Stolnicului de Șt. D. Greceanu, B. P. Hasdeu, N. Iorga și G. Pascu aparține de fapt clucerului Dumitrache (vezi AURORA ILIEȘ, *Autorul Cronologiei tabelare*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, p. 351).

[133] Mulțumiri pentru traducerea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostom îi aduc frații Greceanu în predoslovia ediției operei, Buzău, 1961 (vezi I. BIANU și N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, I, Buc., 1901, p. 320) ; pentru *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1961, cf. predoslovia (I. BIANU, și N. HODOȘ, *op. cit.*, p. 323).

1746[134]. Remarcabil prin limba curată și fraza curgătoare, textul este un document al luptei pentru introducerea limbii românești în biserică prin eforturile cărturarilor noștri umaniști.

Dar capitolul cel mai întins din *Operele complete* ale Stolnicului îl va constitui corespondența sa. Mai numeroasă decît am crede, din această importantă contribuție adusă de Stolnic la istoria europeană a vremii sale se descoperă mereu noi fragmente. Ea va fi însă, negreșit, partea cea mai greu de definitivat din moștenirea literară a lui Constantin Cantacuzino, pentru că numai o cercetare atentă a arhivelor otomane va putea scoate la iveală zona încă total necunoscută a relațiilor sale prin rapoarte, memorii, mesaje[135].

Alături de această operă politică și culturală trebuie așezată cea educativă. Reluarea recentă a cercetărilor privind înființarea Academiei domnești a permis punerea într-o și

---

[134] Descrierea la I. BIANU și DAN SIMONESCU, *Bibliografia românească*, vol. IV, Buc., 1944, pp. 57—58, nr. 88. Retipărită în *Acatistul* de la Rîmnic [1747 ?], f. 204—214 și Blaj, 1816, pp. 410—418. Semnalînd-o cel dintîi, după un exemplar defectuos, George B. Popescu (*O rugăciune a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică", 25 (1939), pp. 57—60), crede că volumul în care era imprimată molitva ar fi un *Molitvenic* (cf. și nota lui DAN SIMONESCU, *op. cit.*, p. 58). După cuprins cartea lui Popescu nu poate fi însă decît un *Acatistier*, fără îndoială acela din 1747 (paginația corespunde).

[135] Risipită în arhive românești, rusești, austriece, engleze, italiene (vezi C. ȘERBAN, *art. cit.*, în „Studii", 19 (1966), pp. 683—686), corespondența Stolnicului pune în lumină nu numai legăturile sale culturale, dar mai ales ideile politice și metodele diplomatice ale omului de stat. Compararea memoriilor trimise țarului cu rapoartele sale *concomitente* la Poartă pe care ni le-ar putea eventual dezvălui o cercetare a arhivelor din Istanbul, s-ar dovedi astfel cea mai fericită întregire a cunoașterii procedeelor diplomației românești la începutul secolului al XVIII-lea.

mai vie lumină a rolului pe care l-a avut Stolnicul în această operă, care a așezat temeliile învățămîntului superior în țara noastră [136].

---

[136] „Nu încape îndoială că întemeierea școlii înalte de limbă greacă este rezultatul influenței pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a exercitat-o asupra lui Brîncoveanu, în organizarea ei luîndu-se ca model planul de studii de la Padova" (I. IONAȘCU, *Cu privire la data întemeierii Academiei Domnești de la Sfîntul Sava din București*, în „Studii", XVII (1964), nr. 6, p. 1. 271) ; același autor propune data de 1694 pentru înființarea Academiei Domnești (*Învățămîntul Superior din București înainte de înființarea universității (1694—1864)*, în volumul *Universitatea din București, 1864—1964*, București, p. 11 și urm.). Discuția asupra acestei date a redeschis-o în urmă cu cîțiva ani regretatul Victor Papacostea, în studiul său *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în „Studii", 14 (1961), nr. 1, pp. 115—121, propunînd anul 1695. Se știe că cercetătorii mai vechi, între care N. Iorga, C. C. Giurescu, N. Bănescu, acceptau ca dată a înființării începutul domniei lui Șerban Cantacuzino ; recent CL. TSOURKAS (*Autor des origines de l'Académie grecque de Bucarest (1675—1821)*, în „Balkan Studies", VI 1965), pp. 265—280), reia această teză, pornind de la prezența în București, în 1685 și excelenta gospodărire a unei mănăstiri din oraș, în acel an, de către învățatul Ghermanos de Nissa, ceea ce „ne face să ne gîndim la o școală pe care Ghermanos ar fi instalat-o în această mănăstire". Cum Ghermanos ar fi venit în țară în 1675, începuturile Academiei domnești ar putea fi puse în acel an (cf. și lucrările aceluiași, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Theophile Corydalée (1570—1646)*, 2e éd, Thessalonique, 1967, pp. 147—152 și *Germanos Locros, archevêque de Nysse et son temps (1645—1700)*, Thessalonique, 1970, pp. 63—77). Problema n-ar putea fi lămurită, după părerea noastră, decît documentar. Prezența în București a unor învățați greci și folosirea limbii grecești în studii și traduceri de către clerici sau boieri nu argumentează îndeajuns *înființarea* și funcționarea unei școli, după cum chemarea de dascăli străini pentru prepararea odraslelor boierești sau domnești (argument al lui C. Dima-Drăgan, *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, p. 202, n. 3) nu probează lipsa unei școli publ ce.



O VIAȚĂ DE STRĂLUCIRE „CU GHIAȚĂ ÎN INEMĂ"

Ultimul sfert al veacului al XVII-lea din Țara Românească s-a desfășurat într-o ambianță de cultură și artă, în toate formele sale, determinînd un anumit stil de viață fără de care nu putem să înțelegem în întregime personalitățile vremii.

„Domnia lui Constantin Brîncoveanu și a Cantacuzinilor între care se găsește, înseamnă biruința momentană a boierimii de țară : aceasta cîrmuiește, adună bogății, face literatură și o încurajează, supt patronajul voevodului luminat și iubitor de strălucire. Pentru a ni representa viața lor, să ni dăm seama de traiul lui și al familiei numeroase care-l înconjură" [137]. Este o viață de opulență și lux, Brîncovenii ca și Cantacuzinii fiind magnații puternici ai țării, bogați în latifundii și păduri, mori, prisăci și vii, cirezi și turme, sate de țărani clăcași și sălașe de țigani robi, hanuri și prăvălii în tîrguri, case rezidențiale la moșii, în cele două capitale, la Bucureşti și Tîrgoviște, dar și în depărtatul Constantinopol, pline de mobile scumpe, sipeturi cu hăinărie, giuvaeruri și bani, bani mulți, unii depuși la Veneția, alții

[137] N. IORGA, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, Buc., 1901, pp. VI—VII.

împrumutați cu cîștig bun negustorilor din Ardeal sau Stambul. Dar e, firește, viața clasei stăpînitoare și a fruntașilor ei la putere. Țara adevărată e formată din țărani și tîrgoveți, din „birnicii" cei mulți care suportau bogăția celor de sus plătind o lungă listă de „dajdii" și „rînduieli". „Satele de plăiași, cele de drum, unde se mai cereau podvoadele, menticele, conacele și caii de olac, soldații, satele „cu ruptoare", care dădeau o sumă fixă la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, breslele, supt care nume se cuprindeau mulți privilegiați : orașe, „slobozii", boieri, mănăstiri, preoți, „sutași", „slujitori", mici dregători ca logofeteii de divan ; negustorii străini ca brașovenii sași, vînzători de pînză proastă, funii, ustensile ; chiprovicenii, evreii în haine negre sau vinete, armenii, grecii și turcii cari țineau coloniale și articole de modă, păstorii de peste munți, „aleșii", dau cu toții deosebi biruri, ce-și luau numele de la dînșii. Dar marea majoritate a sătenilor alcătuiesc satele „birnicilor" și greul tot apasă asupra lor" [138].

Pe acest fond de severă fiscalitate viața oferă privilegiaților înlesnirile unor forme de cultură superioare. Epoca se remarcă „prin diversificarea necesităților artistice, îmbogățirea programului și apariția unei serii întregi de aspecte noi. Evoluția pleacă, firește, de la tradiția locală, pe de o parte de la arta cultă promovată de voievozi, de înalta boierime, de ierarhii bisericești și de marile mănăstiri, iar pe de alta de la arta țărănească ; ctitoriile religioase și conacele modeste ale micii boierimi, ca și casele orășenilor, continuă să păstreze numeroase tradiții comune cu arta populară. Între aceste două curente extreme s-au împletit în mod firesc felurite relații, mai ales în domeniul arhitecturii profane. Pe aceste relații se grefează apoi întrepătrunderi reciproce între cele trei țări române, precum și conta-

---

[138] *Ibidem*, p. XXI—XXII.

minări datorită legăturilor economice și politice tot mai strînse cu țările învecinate, cu Rusia, Polonia, Turcia și Orientul Apropiat"[139].

Din capitolul de artă românească înnoitoare fac parte casele Cantacuzinilor. Ale Stolnicului, mai întîi, acelea în care a copilărit, a trăit și a primit oaspeții cărturari sau înalți demnitari din țară, diplomați sau clerici străini, în care a gîndit și a scris.

Dintele vremii a ros nemilos în zidurile palatelor cantacuzinești mai mult decît în cele ale Brîncovenilor. Din casa părintească de la Mărgineni, aproape de Filipeștii de Tîrg, au rămas doar mărturiile unui remarcabil gust în arhitectură și podoabe. Dar în urmă cu peste jumătate de veac cercetătorul deplîngea „starea de acum a zidurilor. Ruina care le mănîncă de mult a doborît, întîiu, alcătuirea fină a cerdacelor, lucrate în arcuri și bolți, încît oameni bătrîni, cari s-au născut în preajma casei și au fost slujitorii celor din urmă stăpîni, n-au apucat casa avînd încăperi"[140]. O însemnată colecție de capiteluri din piatră de Sinaia cu motive florale, ramuri, foi de acant dar, mai ales, cu o întreagă simbolică zoomorfă (lei, vulturi, balauri înaripați)[141] ne ajută să stabilim bogăția decorației căreia îi corespundea, firește, aceea a interioarelor, dînd măsura vieții de rafinat confort ce se desfășura între pereții reședinței cantacuzinești.

La Filipeștii de Tîrg, în marginea gîrlei, se înălța casa în care a locuit Stolnicul ; „forma, împărțirea, podoabele... trimet la vremea cînd arta românească era strîns legată de bogăția și mîndria Cantacuzinilor și a rudei lor domnești,

---

[139] V. VĂTĂȘIANU, în *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964, pp. 314—316.

[140] AL. ZAGORITZ, *Biserica și casa din Mărgineni*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", 19 (1926), p. 112.

[141] *Ibidem*, pp. 113—119.

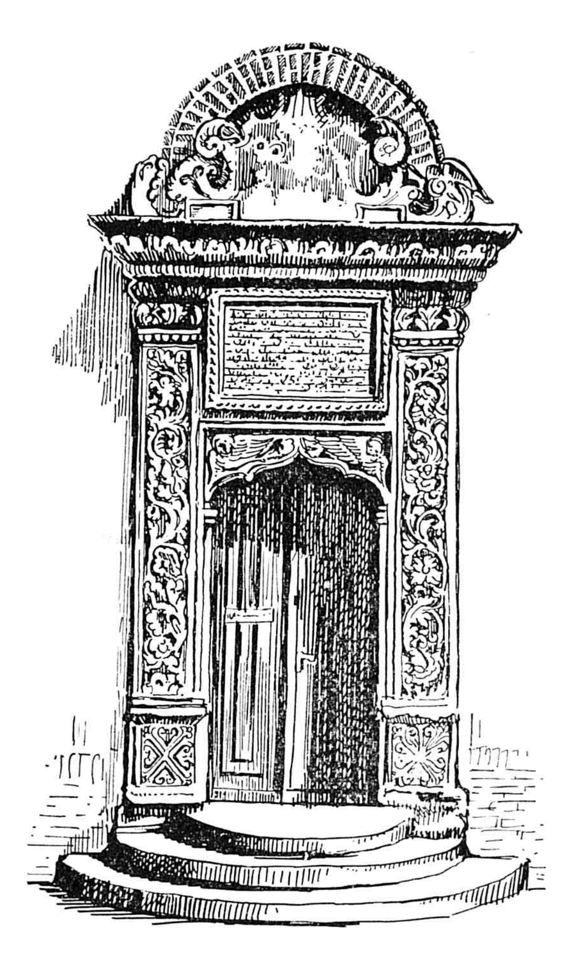
vodă Brîncoveanu“ [142]. Nicolae Iorga, care a cercetat ruinele ei prin 1915, evocă „splendida sală ai cării păreţi sînt încă întregi... puternicele ziduri de cărămidă tare, străbătute de fereşti care aveau în jurul lor delicate cadre de tencuială stucată, proeminenţa unui pridvor elegant, de zid închis, fără stîlpi, adîncile beciuri boltite, astăzi năruite. În interior dulapurile ce se înfundă în păreţi, încadrarea cu profiluri a tuturor detaliilor arhitectonice sînt de cel mai bun gust şi de cea mai fină execuţie. Frumoase plafonduri boltite acopăr toate încăperile. Prin uşile acum dărăpănate o privelişte minunată se desfăşură, netedul şes, odată plin încă de păduri, în locul semănăturilor de astăzi, care duce pînă la Ploieşti. Pe ferestrele acum oarbe a privit cîndva cel mai cuminte boier al Ţării Româneşti în vremea sa, învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino, care primia larg pe domnul său la *Filipeştii lui Costandin Cantacuzino Stolnicul*“ [143]. Dar tot aici, în aceste „ziduri princiare ce te uimesc, mai frumoase decît acelea din capitală“ [144], îl primise postelnicul Cantacuzino, tatăl, pe Patriarhul Antiohiei, Macarie, şi pe învăţatul său secretar Paul din Alep şi acesta nu se satură lăudînd frumoasele odăi împodobite „după modelul celor din Constantinopol“ sau „delicioasa baie caldă de marmură frumoasă“. Din aceste monumente de civilizaţie şi bun gust „n-a rămas însă nici o urmă şi nu păstrăm, fireşte, nimic din ceea ce făcea ca încăperile să semene cu ale locuinţelor bogate din Constantinopolul stăpînilor... În golul încăperilor pustii închipuirea cetitorilor cu simţ pentru măririle şi tragediile trecutului va putea proiecta visiunile unei vieţi de familie

---

[142] N. IORGA, *Palatul de la Filipeştii-de-Tîrg*, în rev. cit., 8 (1915), p. 2.

[143] *Ibidem*, pp. 3—4.

[144] PAUL DIN ALEP, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române*, trad. de Emilia Cioranu, Buc., 1900, p. 142.



mulțumite (Brîncoveanu vizitează Filipeștii de la Prahova, ca și Filipeștii de Pădure la 1705), unor înțelepte sfaturi privitoare la soarta țerii, unor aprige lupte cu o soartă adeseori foarte aspră (aici a fost prins, de oamenii lui vodă Mihai, Spătarul Cantacuzino)" [145]. Trecerea domnului pe la conacele cantacuzinești o relatează *Cronica anonimă despre*

[145] N. IORGA, *art. cit.*, p. 4.

Brîncoveanu, cu precizie de reporter: „La 25 dni ale lui august (1705, *n.n.*), viind călăraşi dă la Ţarigrad, scriia boiarii domnului cum că să află Poarta în mare linişte. Deci domnul înţelegînd, fiind şi vréme frumoasă dă preumblare şi mai vîrtos că dă cînd zidise măriia-sa sfînta mănăstire Rîmnecul niciodată nu mersese să o vază şi pentru acéia mai mult, iar şi ca să să primble, gătitu-se-au şi la zi întîi a lui septemvrie, dempreună cu toată casa măriisale şi cu toată boierimea, au purces den Tîrgovişte şi, fiind rugat de boiarii ce să afla în Praova ca să meargă pă la satele lor, măriia sa, ca un domn blînd şi înţelept, priimind, au mersu întîi la Mărginénii lui Mihaiu Cantacuzino vel-spătar, unde făcîndu-i frumos şi minunat ospăţ, s-au sculat dă au mersu şi au făcut masul la Filipeştii lui Costandin Cantacuzino stolnecul. Şi au fost şi a doua zi dă prînzu, iar după prînzu în diseară s-au sculat şi au mersu la Filipeştii Tomii Cantacuzino vel-postelnic şi au făcut şi a doua zi prînzul acolo; şi de acolo au mersu la Măgurenii lui Şerban Cantacuzino biv-vel-paharnec, ospătîndu-l şi acolo foarte frumos“ [146].

În marginea Bucureştilor, la Afumaţi, dăinuie biserica şi ruinele palatului de lîngă capitală al Stolnicului, reşedinţă în anii de activitate, post de observaţie în anii de disgraţie, de unde putea urmări politica domnului cu care-şi răcise legăturile, de unde trimitea cărţi şi veşti patriarhului Hrisant al Ierusalimului. În biserica de alături cu frumoasă pisanie din 1696, în care Stolnicul arată că „din temelie o au ridicat, o au făcut şi o au înfrumusiţat întru pomenirea dă véci a părinţilor, moşilor şi strămoşilor săi şi a lui şi a tot rodu lui şi a neamului lui“, zăceau „oasele jupînesei Maricăi, a fii-său lui Toderaşco, a fie-sa Despei, a nepoate-si Mariei şi a strănepoţilor: Iordache i Ilinca, coconi

[146] *Cronicari munteni*, vol. II, pp. 259—260.

şi cocoană fiind a acelui singur ⟨...ju⟩pan Costandin Cantacuzino biv vel stol⟨nic⟩", cum arată piatra de mormînt din 1703 [147]. „Palatul lui Costandin Cantacuzino e o mare clădire pe pivniţă, la care se ajunge pe o scară laterală. Străbătut de fereşti mari pentru acel timp, el are o împărţire în mari camere, luminoase, în jurul unui hall central, alcătuire care aminteşte locuinţele veneţiene cu care eruditul boier era deprins din vremea studiilor sale la Veneţia şi Padova" [148].

Mai evocatoare pentru ambianţa în care a trăit Stolnicul sînt însă frumoasele palate brîncoveneşti păstrate. Legătura de rudenie, afacerile politice, momentele festive ale anului, prietenia cît timp va fi rămas întreagă l-au adus negreşit de multe ori pe cărturar pe pragurile, în loggiile, ietacurile sau parcurile Mogoşoaiei, Potlogilor şi altor reşedinţe ale nepotului său, ca şi în Măgurenii vărului Pîrvu Cantacuzino [149]. Pătrunzînd în incinta palatului de la Mogoşoaia avem, aşadar, dreptul să-l închipuim pe Stolnic în mediul lui : acele trepte ale cerdacului dinspre curte le-a urcat şi el, în loggia dinspre lac a stat cu Brîncoveanu la taclale, cu ciubuc şi cafea, în sălile boltite a sfătuit cu el la ceasuri de noapte. Iar casa e foarte frumoasă şi dacă în veacul nostru ne pare că „n-are pereche în tot întinsul Ţării Româneşti" aşa cum „aduce aminte de casele graţioase de pe canalul Grande" din Veneţia, aşa cum se profilează pe „şesul Munteniei cu jocurile sale de lumină, cu cerul său înalt şi cu fiorul apusurilor de soare" [150], ne închipuim uşor

---

[147] *Inscripţiile medievale ale României* de Al. Elian [red] şi colab., vol. I, Orasul Bucureşti, Buc., 1965, pp. 199—200, nr. 1—2.

[148] N. IORGA, *Biserica şi palatul de la Afumaţi (Ilfov)*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", 24 (1931) p. 35.

[149] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Buc., 1965, p. 143.

[150] G. M. CANTACUZINO, *Izvoare şi popasuri*, Buc., 1934, p. 33.

de ce l-a impresionat atît de tare pe La Motraye cîţiva ani după pieirea lui Brîncoveanu. Călătorului apusean palatul i s-a părut „clădit după moda europeană, împodobit pe dinăuntru cu bogate plafoane şi bune picturi", aşezat lîngă „un lac care se află între o frumoasă grădină, ţinînd de această casă, şi un pîrîiaş care curge pe lîngă casă".

Curţile din Tîrgovişte, Potlogi, Obileşti, Scăeni, Doiceşti, Sîmbăta de Jos în Făgăraş, cămările domneşti de la mănăstirile Hurezul, Brîncoveni, Surpatele şi celelalte multe ctitorii brîncoveneşti îl vor fi adăpostit şi ele, vremelnic, pe Stolnic. Dar el avea negreşit măcar o încăpere, un „cabinet de lucru" la curtea domnească din Bucureşti, ca şi la Tîrgovişte, de altfel, capitala în care, ca şi Brîncoveanu, se simţeau mai la adăpost, pentru că era mai departe de Dunărea unde începea cu adevărat puterea Porţii.

„Asupra palatului din Bucureşti — scria N. Iorga într-o colorată evocare a vremii lui Brîncoveanu [151] — avem nu numai însemnările din fugă ale călătorului menţionat (La Motraye, *n.n.)*, care-l găsi mare, bun de locuit, dar nu prea frumos, ci ştiri multe şi sigure în opera dascălului italian (Del Chiaro, *n.n.*). Se ridica pe malul Dîmboviţei, unde i-au luat locul apoi alte reşedinte : era, fireşte, de piatră, avînd şi o scară de marmură sau, în limba epocei, de „marmure". Dintr-o frumoasă grădină pătrată, cu un foişor de odihnă răcoroasă în după-amiezele calde, se ridicau zidurile joase şi fără podoabe. Înăuntru era o „curte mare", o „sală a tronului", răzimată pe oare-cari stîlpi. Apoi era Divanul unde se întindea masa de ospeţe, la zile mari, spătăriile. vistieria, ietacurile de audienţă, odăile particulare ale domnului şi doamnei — copiii, fiii însuraţi şi fetele măritate. locuind aiurea, deosebi. În curte, jos, era straja şi, la petreceri, ostaşi şi musice.

---

[151] N. IORGA, *Documente privitoare la Constantin Voda Brîncoveanu,* pp. VIII—IX.

să fiu odihnit, decît să-mi fie numele acesta să fiu pururea cu ghiață în inemă“ [152]. Dar conștiința precarității vieții nu se mai convertea la acești oameni înlesniți, cititi, umblați, în smerenie și chemare ascetică precum la înaintașii ce dădeau o soluție creștină meditației asupra norocului nestatornic *(Fortuna labilis)*. Noua urmare a primejdiei și nesiguranței era, dimpotrivă, setea de viață bună — cîtă avea fiecare de trăit —, în rafinament sau cel puțin sațietate intelectuală și trupească, în petreceri cărturărești, cu cărți bune și discuții interesante, sau în petreceri mai groase, cu vin, muzică și bucate bune. „Și zilele se perîndau, aducînd patriarhalele mulțămiri de care nu se sătura o epocă naivă“ [153].

Cu darul de evocare pe care i-l hărăzise capacitatea rară de a depista și asocia crîmpeiele pierdute, pentru a reface vaste tablouri ale trecutului nostru, Nicolae Iorga ne-a lăsat cele mai autentice și mai frumoase pagini despre cotidianul vieții românești din vremea Stolnicului.

„Erau sărbătorile Bisericii Răsăritului, viind cu bucurie pentru toată lumea. Crăciunul, în mijlocul zăpezii albe, acoperind scîndurile podurilor și coperemintele ascuțite, marile căciuli de șindrilă ale caselor ascunse în largile curți goale. Boierii toți vin să se închine, aducînd poclon pentru „ziua Nașterii“ : potirul lucrat cu măiestrie și scumpul covor. Anul Nou, cînd avea cineva bucuria de a face fericiți. Boboteaza cu aruncările în gîrlă. Zilele de carnaval, Cîșlegile, cînd circulau pe stradă Irozii, Steaua, Păpușile, primite ori unde, *Cloanța și unchiașul*. Lăsatul secului, cînd, în mijlocul unui public casnic care se bucură lesne, țiganii scot bani din făină, prind ouele'n gură, din

[152] C. GIURESCU, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, Buc., 1906, pp. 155—156.

[153] N. IORGA, *op. cit.*, p. IX.

fugă, apucă în dinți talere cu lumînări aprinse. Paștile, cu peicii lui Vodă cari străbat stradele stropind lumea cu ape parfumate, cu scrînciobul care se învîrte — doi bani pentru sfertul de ceas — sub ferestile cămărilor domnești.

La fiecare din aceste date mari, din aceste praznice, se dădea masă mare la Curte. Boierii de frunte așteptau ceasul stînd de vorbă cu domnul în ietacuri. Ca și stăpînul lor, care e privilegiat numai prin coloarea roșie ce-i este reservată, ca odinioară împăratului bizantin, ca și Măria sa, ei poartă calpace cu blăni scumpe și lungi haine orientale, încinse cu brîu, ca: „sarvanele de canavaț ghiulghiuli, cu blană de samur, cu gulerul cu ciaprazele“, „felegele de canavaț turungii, cu pîntece de rîs, conteșe de postav ghiulghiul, cu limie de samur, serhatlăc de canavaț cu pacea de samur“, toate după moda Constantinopolei, *făptura de Țarigrad.*

În același timp, în odăile doamnei se adună jupănesele. Peste ii cu lese de mărgăritare, cu sîrmă, cu șireturi de fir, cu „mătășuri“, sînt aruncate „dulame de lastră grea“ sau mai supțire, cu blăni scumpe, nasturi de aur sau mărgăritar, pietre scînteietoare, sau „de sarasir greu“, cu „limii“ de samur ori de sobol, ori de „pîntece de rîs“, sau de „canavaț cu flori de fir“. Altele, sau în alte timpuri, se mîndresc de frumusețǎ și bogăție în „sucne de sarasir greu“, de *tabin,* de *hataì,* de *belacoasă,* cu sponci de aur și pietre prețioase, cu „guri de mărgăritare tari“, în „rochii de terțanel cu flori de fir“, în „ghiordii“, dulame, „zăbune de sandal de Veneția“, în „zăvase cu șepte foi, de lastră, căptușite cu taftă leșească“. Mijlocul li e încins cu brîne avînd „căpătaiele“ de fir. Degetele sînt acoperite cu inele care costă o avere, în urechi sclipesc cerceii cu „picioare“ și „cășuțele“ în tot chipul; lanțuri de aur, cu „nasturi cu jilalț“, cu lefți și „lefțișori“, în



Viaţa ce se ducea în aceste ziduri era o viaţă tragică, dacă se gîndeşte cineva la greutăţile de cîrmuire şi de plată, la „amestecăturile“ tăinuite cu creştinii nemţi sau ruşi, la duşmăniile de familie pentru cuca domnească şi, mai ales, la nesiguranţa zilei de mîine, în care putea să cadă din cer mazilia şi moartea“.

Un trăitor al acelei vremi, Grigore Băleanu mărturisea, în pofida bunei lui stări şi treptei sociale înalte: „Nu-mi trebuieşte alt nimic fără cît o fărîmă de viaţă fără groază... că unde văz că într-aciasta becisnică de ţară — ne vin oamenilor primejdii şi petrec neştiind nimica, zău că sînt bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos ca



22. În 1678 „și *Șărban vodă* au venit la scaunul lui...". Cantacuzinii aveau acum domn din neamul lor...



БИБЛІѦ

адекъ

ДꙊМНЕЗЕѨСКА СКРИПТꙊРЪ

а вєтїи вѣки ши а нѡѡи лѣџи.

тоатє

карє сaꙋ тълмъчит дꙋпрє лимба єлинѣскъ спрє ꙟцєлєџєрѣ
лимбїи рꙋмънєщи кꙋ поꙋронка Прѣ бꙋнꙋлꙋи крєщин,
ши лꙋминатꙋлꙋи домнъ

ІѠАНЪ ШЕРБАНЪ КАНТАКОЗИНО БАСАРАБЪ ВОЕВОДЪ

ши кꙋ ꙟдємнарѣ дꙋмнєлꙋи

КОСТАНДИНЪ БРЪНКОВѢНꙊЛЪ МАРЕЛЕ ЛОГОФѢТЪ.

Нєпот дє фечoръ алъ мърїеи салє, Карєлє дꙋпъ прєстъвирѣ ꙟтрꙋ маи бꙋнъ помєнитꙋ домнꙋ. Пꙋтєрникꙋлъ дꙋмнєзъꙋ ден алєџєрѣ а тоатъ цѣра рꙋмънєщи, Прє дꙋмнєлꙋи лaꙋ коронат кꙋ домнїа ши стъпъ пистє а тоатъ цара ꙋггровлахїеи. Ши ꙟтрꙋ зилєлє мърїеи салє сaꙋ съвършит ачѣстъ дꙋмнєзъꙋєскъ лꙋкрꙋ. Карєлє ши тоатъ келтꙋiала чє сaꙋ съвършит сꙋлꙋ ꙟдинкат

Типъритꙋсаꙋ ꙟтъи ꙟскаꙋнꙋлъ митрополїеи Бꙋкꙋрєщилоръ,

ꙟврѣмѣ пъсторїеи Прѣ сфинцитꙋлꙋи пърнитє кѵръ Ѳеодосїе

митрополитꙋлъ цѣрїи, ши Ексархꙋ плаюрилоръ.

Ши пєнтрꙋ чє дє обще прїинцъ, сaꙋ дърꙋит, нѣмꙋлꙋи рꙋмънєскъ.

ла анꙋлъ дєла фачєрѣ лꙋмїи, ҂ꙁрчз.
ѧръ дєла Спъсєнїѧ лꙋмїи, ҂ахпи.

ꙟлꙋна лꙋи ноємври і зилє.

23

24



23. ...care „cheltuia mult ca să-şi facă nume" tipărind, în 1688, frumoasa ediţie a *Bibliei de la București*...

24. ...şi adoptase o *stemă imperială* care vestea că „despre neamul părintesc pre gripsor stăpîneşte, iar despre mumă, pre deplin, pre corb bine domneşte", îndreptăţirea lui de a domni peste Bizanţ şi Ţara Românească.

25. „Iar cînd au fost la văleatul 7192 (= 1683), rădicatu-s-au sultan *Mehmet*, împăratul turcesc, cu toată sila lui şi hanul cu toţi tătarii de au mers asupra împăratului nemţesc..."





26. „...pîn'ce au sosit la *cetatea Beciului* şi, tăbărîndu-se împrejurul ei, începură a bate cetatea cu multe feliuri de meşteşuguri, neîncetînd nici ziua, nici noaptea".

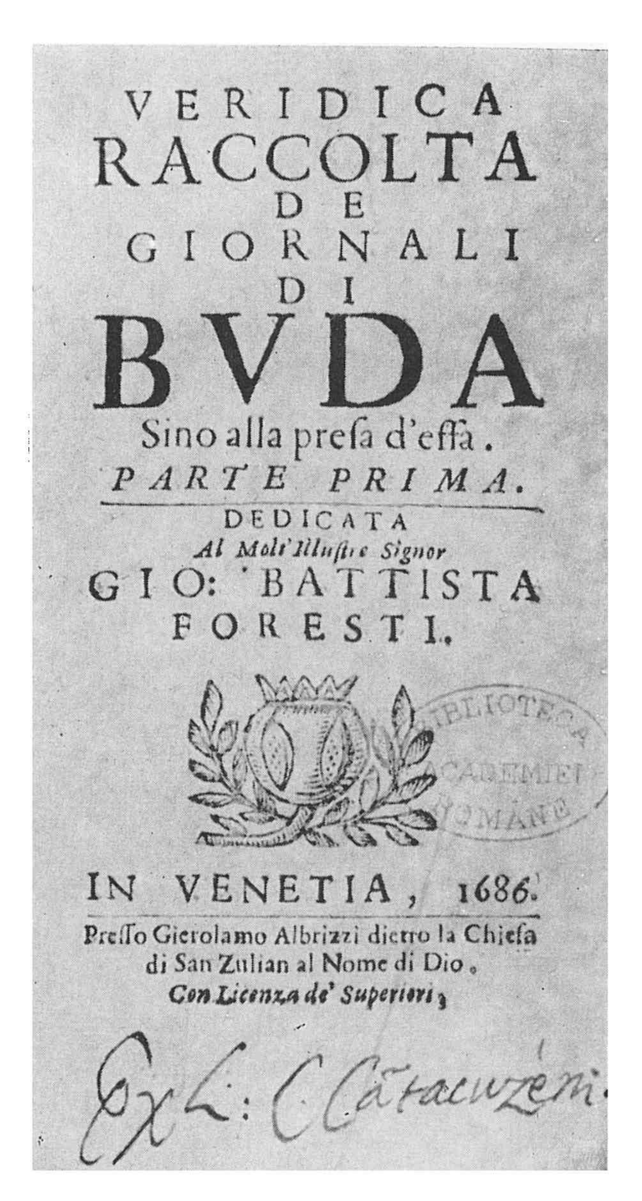
27. „...Iată că sosiră şi oştile ale împăratului nemţesc împreună cu *Sobeţchi, craiul leşesc,* şi dédéră război mare cu turcii şi cu tătarii... Şi au dat Dumnezeu de au fost izbînda creştinilor".



28. „Iar cînd au fost 7194 [= 1686], august 2 dni, cu vrérea lui Dumnezeu luat-au némții *cetatea Budei*“.

29. Eroul timpului era „*prințip Evghenie* [*de Savoia*], carele de multe ori au fost ghinărari *sumus* la oștile nemțăști și au făcut minuni, bătînd pă turci totdeauna“.





VERIDICA
RACCOLTA
DE
GIORNALI
DI
BVDA
Sino alla presa d'essa.
PARTE PRIMA.

DEDICATA
Al Molt'Illustre Signor
GIO: BATTISTA
FORESTI.

IN VENETIA, 1686.

Presso Gierolamo Albrizzi dietro la Chiesa
di San Zulian al Nome di Dio.
Con Licenza de' Superiori.

Ex L: C. Cătacuzeni.

30. Observator atent al evenimentelor, Stolnicul avea informaţia la zi, cum mărturiseşte această contemporană *Culegere autentică de ştiri din Buda pînă la cucerirea ei* aflată în biblioteca de la Mărgineni.



31. La 29 octombrie 1688 tronul Țării Românești îl ocupă *Constantin Brîncoveanu,* nepotul Stolnicului, într-o vreme cînd austriecii și turcii își disputau pămîntul nostru. Împrejurările politice nu erau însă prielnice eliberării.



32. „Încă nu este vremea aceea ce gîndeşti — scria Brîncoveanu lui Bălăceanu, ambasadorul român la Viena, că *turcul* şi tătarul încă este în puterea lor".

chip de „gripsor“ sau altfel, „şiruri“ de mărgăritare, sălbi de zloţi, „brăţări de aur împletite“ şi cu paftale adaugă la maiestatea greoaie, de idol, a înfăţişării. Pe codiţele înnodate sus fetele aşează „bani cu leasă de mărgăritare“, iar jupănesele „vălituri cu acele lor“, işlicuri cu flori de diamante, rubine, smaragde şi cu ţinte de o piatră mai mare şi mai clară.

Cămările lui Vodă au o înfăţişare simplă. Abia vre-o stucatură de tavan, vre-o oglindă de Veneţia cu pervazurile de argint masiv. Nici o altă zugrăveală decît icoanele îmbrăcate cu aur şi argint, care-şi desfac strălucirea de pe cadrul lor de brocard. O masă într-un colţ, acoperită cu o faţă de ţesătură rară. Scaune lipsesc ori unde afară din sufragerie unde este jeţul, tronul pentru Vodă ca şi pentru orice gospodar crîmuind pe ai săi. În schimb, de jur împrejur, Divanul, unde peste pînzăriile aşternuturilor clădite cu îngrijire: plapome de *zarbap* şi *hataì*, cearşafuri cu flori de fir şi de mătasă, perini potrivite cu dînsele, sau lucrate din „frenghii grele“, pilote cu „faţa de atlaz“, se aşterne covorul de mătasă, marele „covor de pat“ sau „săgedealele care fac tot aşternutul“. Stofe de preţ se ridică asupra clăditurii pînă la oarecare înălţime. Cu picioarele turceşte supt dînşii, răzimaţi de aceste stofe, oaspeţii stau, fiecare după rangul ce are, la dreapta şi la stînga stăpînitorului.

În acest timp, în cămara ospăţului se găteşte de prînz. Feţele de masă, „measele“, se întind, se aşează şervetele cusute cu meşteşug, şi se pun la îndămînă peşchirele şi măhrămile „de măini“. Pentru oaspeţi e o laviţă acoperită cu covoare. Înaintea locului fiecăruia lucesc linguri, cuţite şi furculiţe de argint. Cît despre pahare, e unul singur, în care se înting pe rînd buzele trandafirii sau veştede ale tuturor invitaţilor — un obiceiu pe care străinii îl suferiau numai cu greutate.

Înainte de a intra în sala de prînz, copiii de casă servesc rachiul în ietac. Oaspeţii se pun în mişcare, iarăşi în ordinea ierarchică. Sînt în haina de pe dedesupt ; cealaltă li atîrnă pe spate, prinsă la gît cu o copcă scumpă. Işi ieau locurile — boierii la Vodă şi jupănesele la doamnă. Lîngă domnescul stăpîn de casă, în acelaşi rînd, se vede patriarchul, de Constantinopol, de Ierusalim, de Alexandria, de Antiochia, dacă se află în reşedinţa patronului religiei ortodoxe şi sprijinitorul de căpetenie al poporului grecesc. Mitropolitul stă de-a dreapta şi el, dar cel dintîiu pe laturea mesei. Dregătorii ce slujesc stau în picioare : spătarul, cu sabia gospod pe umăr, cu cuca gospod pe basmaua cusută cu fir, postelnicul, păharnicul, stolnicul, medelnicerul, şi chiar aga şi armaşul.

Patriarchul sau Mitropolitul spune în greceşte sau slavoneşte, o rugăciune. După sfîrşitul ei, mesenii se pleacă înaintea domnului şi se ocupă apoi de mîncări. Acestea vin în sunet de trîmbiţe, pe calea prevăzută de ceremonial, aduse pe „tipsii" de argint, aramă sau cositor, de Braşov sau de „Danţca" (Danzig), pe „talere" de aceleaşi metale, uneori „în cornuri poleite", pe „coboace", tingiri şi tave. Masa e luminată de „sfeaşnice de argint, cu mucarea" lor lîngă dînsele.

Odinioară blidele nu se ridicau de pe masă, ci se aşezau unele peste altele, ca un monument al bielşugului stăpînului şi capacităţii celor ospătaţi de dînsul. Acum ele se schimbă de peici şi copii de casă, în ipingele, şi, după multe preschimbări de acestea, la vreo trei ceasuri de la începerea prînzului, se aduc, pentru spălarea mîinilor şi a gurii, lighene şi ibrice de argint şi aramă, unele poleite, şi mai ales de acele de „Bosna", cu capacul străbătut de împunsături ce alcătuiesc gingaşe izvoade.

S-a isprăvit acum cu mîncarea, şi rîndul băuturilor vine : vinuri de ţară, vechi, de Piteşti, vinuri şi liqueururi stră-

ine. Cel dintîiu păhar se ridică de domn pentru a mulțămi acelui care dă sănătatea, bogăția și puterea. Din curte răspund bubuiturile zguduitoare ale celor douăsprezece tunuri, pocnitul celor două mii de puști ; după împrăștiarea asurzitorului zgomot, musica steagurilor cîntă afară, iar în lăuntrul odăii de sărbătoare cîntăreți de la biserica palatului fac să se audă „un frumos cîntec eclesiastic", în urma căruia scripcile țigănești prelungesc doruri și plîngeri de strune. Păharele în cinstea împăratului păgîn, în auzul tuturor, a împăratului creștin „sotto voce", între dinți, în cinstea voevodului, a patriarchului, mitropolitului, boierilor, urmează.

În sfîrșit, vinul și-a învins închinătorii, și somnul începe a îngreuia pleoapele. Se aduc atunci cafelele și ciubucele, care poftesc la plecare. Caii trag la scară, pe cînd dincolo, la scara doamnei, se înșiră carăta cu „stîlpii" și „măciucile" poleite, rădvanele, „cămările ferecate", cociile de Viena, trase de cîte doi până la șese telegari cu valtrapuri verzi și albastre. Jupănesele și jupănițele se așază pe „săgedeale" sau perine de frînghie acoperite cu catifea, în fața lor roaba ce le întovărășește oriunde ; vizitiul se aruncă pe unul din caii de-a stînga.

La acest ceas orașul e adormit întreg. Hanurile, cu bolțile negustorilor, sînt de mult închise. Numai din crîșmele supt pămînt, ținute de femei bătrîne cu trecut și agrementate de viitoare crîșmărese, se aude răsunetul petrecerii fără măsură a celui sărac. În casele boierești, către care se îndreaptă șirul de trăsuri și cavalcadele, țigănimea își așteaptă stăpînii" [154].

[154] N. IORGA, *op. cit.*, pp. IX—XV.



CEASUL DE SEARĂ

Cu anul 1711 umbrele de îngrijorare politică ce cuprind țara învăluie deopotrivă marile familii de dregători și cărturari din Moldova și Țara Românească. Înfrînt la Stănilești, Dimitrie Cantemir află un azil de nevoie în Rusia lui Petru cel Mare, unde-și va sfîrși timpuriu opera istorică, lăsînd, prin fiul său Antioh, moștenirea scrisului și a activității diplomatice altei literaturi și altei cîrmuiri politice.

La București o vrăjmășie nouă dăinuia de cîțiva ani între Brîncoveni și Cantacuzini. În jurul lui Constantin Vodă crescuse generația fiilor conștienți de puterea ce le-o da domnia tatălui și mai ales averea lui. Între Cantacuzini se ridicaseră, de asemenea, mlădițe noi, cu dregătorii și domenii care le îngăduiau veleități înalte. Stolnicul putea considera, firește, că domnia nepotului Constantin fusese un episod de prea lungă durată în cîrmuirea Țării Românești. Îl îndemnau spre asemenea gînduri inițiativele politice ale domnului care nu-și mai consulta, ca altădată, unchiul și sfetnicul în trebile țării ; dar mai ales teama că o succesiune pe linie brîncovenească va înlătura vocația fiului, Ștefan, care dorea domnia. Fapt este că încă la 18 septembrie 1706 ceaușul David Corbea, cunoscutul diplomat muntean în slujba Rusiei, informa curtea țarului că „atitudinea gos-

podarului (Brîncoveanu, *n.n.*) față de Cantacuzini s-a schimbat", ceea ce provoacă acest comentariu al contelui Golovkin către Petru cel Mare: „Închipuiește-ți ce invidie domnește între ei!" [155]. Condiția însăși a lui Corbea, om al Cantacuzinilor, rechemat stăruitor de Brîncoveanu din misiunea de la Moscova, se înrăutățește. Climatul la București este unul de bănuieli și intrigi, urzeli primejdioase și temeri. Cronicarii vrăjmași familiei Cantacuzino, un Radu Popescu în *Istoriile domnilor Țării Românești*, anonimul autor al *Istoriei Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, dar și Dimitrie Cantemir în *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brîncovenilor* se fac, uneori, cu vădită patimă, ecoul acestor disensiuni care determină în 1707 scoaterea din sfatul domnesc și din dregătoria de mare spătar (comandantul armatei) a lui Mihai Cantacuzino, fratele Stolnicului. E greu, firește, de drămuit după două secole și jumătate partea de vină a fiecărei familii. Izvoarele contemporane ne înfățișează o răfuială în sînul oligarhiei ce conducea atunci Țara Românească și spectacolul n-ar fi decît instructiv, sub raport politic și moral, fără consecințele dramatice pe care le-a avut pentru actori ca și pentru condiția țării însăși.

Fapt este că în retragerea sa de la Filipești, Stolnicul se simțea în 1709 „devenind țăran și dărăban" [156]; din București, trei ani mai tîrziu, își mărturisește slăbiciunea adusă de vîrstă; nu mai scrie prietenilor „una, pentru că n-am avut scriitor cum trebuie, a doa că mă făcusem țăran, petrecînd în rămășițele vechilor mele moșii" [157]. Deplînge o

---

[155] G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei, Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie", 1 (1950), p. 207.

[156] HURMUZAKI-IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV_1, Buc., 1936, p. 62, nr. XXXIX.

[157] *Ibidem*, p. 87, nr. LIII.

decădere generală și personală „căci chiar dacă în alte vremi s-au ivit greutăți ale lucrurilor și înaintea ieșirii împiedicări, dar nu ca acum ; și nu știu de ce : poate ori din firea lucrurilor vine aceasta, ori din nestatornicia gîndului oamenilor. Dar s-o lăsăm deocamdată și vremea va fi învățător, deși la mine bătrînețea care vine a stins focul îndeletnicirii cu cele viitoare" [158]. Se simte acum „țăran curat și mojic prost", dar nu uită să evoce pe „filosoful (Solon al meu !) [care] spune că e mai bine ca omul nici să primească, nici să audă și celui cuminte îi ajunge" [159]. În același an, de la Afumați, arată însă interes pentru „prognosticuri" și trimite calendare astrologice patriarhului Hrisant al Ierusalimului [160]. Nici în „ceasul de seară" al vieții lui Stolnicul nu-și putea domoli interesul pentru viața politică, cea internațională mai întîi, despre care se informa tot timpul, dar din nefericire și pentru cea internă...

Ani de-a rîndul înlăturarea lui Brîncoveanu este o problemă capitală a Cantacuzinilor, pentru soluționarea căreia sînt folosite mijloacele nefericite ale vremii : pîri, adunarea de dovezi compromițătoare sub forma scrisorilor ticluite („au început a scrie cărți la împărăție și le-au pecetluit cu peceți făcute la Brașov, ale tuturor boiarilor țării, în taină luînd izvod de toate pecețile și o seamă de boiari nu știia de aceasta nicicum" [161], scrie Radu Popescu). Trista acțiune menită să mențină dominația cantacuzinească folosea argumente din acea politică externă antiotomană pe care Stolnicul însuși o promovase și pentru care va plăti cu viața el însuși și fiul său Ștefan. Documente necunoscute încă vor

---

[158] *Ibidem*, p. 88.

[159] *Ibidem*, p. 103, nr. LXIV.

[160] *Ibidem*, p. 89, nr. LIV.

[161] RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Buc., 1963, p. 203.

limpezi cîndva toate amănuntele acestei vrăjmăşii căreia nu i se cunosc în întregime detaliile, ci numai dramaticul sfîrşit: la 15/26 august 1714 Constantin Brîncoveanu, mazilit în aprilie acelaşi an, era decapitat la Constantinopol împreună cu cei patru fii ai săi şi cu bătrînul clucer Ienache Văcărescu. Cantacuzinii reuşiseră. Ştefan, fiul Stolnicului, urcă pe tronul Ţării Româneşti.

Domnie scurtă, neliniştită, plătită scump, cu pacea conştiinţei mai întîi, apoi cu viaţa însăşi. Nici Stolnicul, nici fiul său nu se pot bine disculpa de reproşurile ce încep să sosească de pretutindeni. Iar dacă versiunea cronicarilor contemporani care denunţă „ficlenia Şăităneştilor" (Cantacuzinii, urmaşii vestitului Şeitanoghlu) poate fi atribuită unui spirit de partidă boierească, corespondenţa noului Ştefan Vodă şi a tatălui său cu Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului dezvăluie îndeajuns urzeala dramei. Relatîndu-i căderea lui Brîncoveanu şi „neaşteptata" sa numire printr-un firman adus de marele-imbrohor, Ştefan cere patriarhului să-i menţină prietenia „neîmpuţinată, nestricată şi cu totul nefalsificată" [162]. Scrisoarea din 9 aprilie 1714 a domnului către acelaşi este o adevărată apologie a neamului cantacuzinesc dar, neascunzînd vechile „bănuieli împotriva noastră a acestui bun creştin" (Brîncoveanu), îi face mazilitului un portret din cele mai puţin măgulitoare [163]. Înţelesul evenimentelor, pentru Ştefan, este că Brîncoveanu îşi merită soarta pentru împlinirea căreia Cantacuzinii n-ar avea nici o vină. La 18 aprilie el repetă mai apăsat patriarhului aceeaşi desvinovăţire, arătîndu-i autoritar aproape că înţelege să pună capăt acestui subiect în corespondenţa cu

---

[162] HURMUZAKI-IORGA, *op. cit.*, vol. XIV_1, Buc., 1915, p. 582, nr. DLXXV.

[163] *Ibidem*, pp. 586—590, nr. DLXXIX.

el[164]. Scrisoarea cuprinde şi acest instantaneu de bătrîneţe al Stolnicului: „Iar pentru preaslăvitul boier tatăl mieu... să-ţi fie în ştiinţa Fericirii Tale că, deşi din marile necazuri ale lui, cum am mai scris, a ajuns la ceasul de seară al coborîrii lui omeneşti, şi la drumul cel din urmă al stării lui omeneşti, totuşi mulţumim Îndreptătorului vieţii că a fost milostiv cu noi şi întru aceasta şi nu ne-a întristat cu o lovitură mai ucigaşă, ci i-a dăruit recăpătarea sănătăţii de la început şi ni l-a hărăzit din nou, deşi au rămas urme ale bolii lui şi se află, ca un bătrîn ce este, cu oareşce slăbiciune; dar nădăjduim în Dumnezeu Sfîntul ca şi aceasta să treacă şi să ajungă iarăşi la starea de mai nainte bătrînească a sănătăţii lui... pe care şi de acum nainte ne rugăm să ni-l lase ca sfătuitor prin dumnezeiasca-i pronie, ca să-l avem spre bucuria şi mîngîierea noastră"[165].

Stolnicul suferise „de o primejdioasă boală", şi de picior, dar, declară lui Hrisant în scrisoarea sa din 21 aprilie[166], suferise moral pentru „prea-nenorocita năpăstuire" a nepotului său şi era îngrijorat de „neaşteptata şi nedorita înaintare a fiului meu". Dincolo de podoabele epistolare străbate în corespondenţa celor doi Cantacuzini nesiguranţa ocupării „acestui scaun mult vestit, dar plin de lacrimi multe şi de multe suspine", în „această ţară mult pătimitoare"[167]. Scaun de care Ştefan nu putea fi sigur: Mihai Racoviţă, fost domn al Moldovei, cumnat al verişoarei lui Ştefan, fiica lui Mihai Cantacuzino spătarul, rîvnise şi el domnia pierdută de Brîncoveanu. Scaunul trebuia deci consolidat prin supunere oarbă faţă de turci care anchetau încă

---

[164] *Ibidem*, pp. 591—594, nr. DLXXXI.
[165] *Ibidem*, pp. 593—594.
[166] *Ibidem*, pp. 595—597, nr. DLXXXII.
[167] *Ibidem*, p. 588, nr. DLXXIX.



în Bucureşti pentru aflarea avenilor socotite imense ale mazilitului „Prinţ al aurului“ *(Altîn-bey)*, prin satisfacerea grabnică a cererilor Porţii (1000 de salahori la Hotin, alţi 1000 pentru curăţirea Prutului, porunci felurite pentru campania din Peloponez, construcţii de vaduri pentru campania în Bosnia, cereri ale hanului) [168]. La numai un an de domnie Ştefan implora mila divină pentru „acest loc mult încercat, căci nădejdile noastre le-am scos de la oameni, deoarece de la ei nu se nădăjdueşte vreo uşurare“ [169].

---

[168] *Ibidem*, pp. 589, 678—679, nr. DCXLVII.
[169] *Ibidem*.

Păcatul vinderii lui Brîncoveanu începea să tortureze conștiințele Cantacuzinilor și zvonul public întărit de mentalitatea vremii, gata să interpreteze „semnele", amplifica fiecare nouă lovitură asupra noului domnitor. S-a „îndrăcit" cu adevărat doamna Păuna a lui Ștefan Cantacuzino la mănăstirea Dintr-un Lemn în chiar ziua tăierii lui Constantin vodă la Constantinopol ? Cronicarul anonim vede o minune menită să aducă pe „Ștefan-vodă și cu ai lor la cunoștință ca sa-și vază păcatul ce l-au făcut" [170]. La 25 februarie 1715 Stolnicul are durerea să-și piardă fiul, spătarul Radu, pe care genealogistul familiei îl fericește drept „mai norocit, că a murit în domnia frate-său... n-a trăit a se tîngui cu tatăl său și cu fratele său Ștefan voevod" [171]. Versurile de pe piatra mormîntului din biserica Cotroceni evocă noua jale a acestei familii în necontenit doliu :

„Radul spătarul, părăsind lumea cea trecătoare
În floarea vîrstii, ș-au ales partea vecuitoare ;
Pre Stolnecul cel lăudat avînd firesc părinte,
Pre Costandin Cantacuzino, bogatul întru minte.
Multă întristare au adus a lui jalnica moarte,
Lu Ștefan vod[a] frăține-său, celui deplin în toate,
Care aici l-au astrucat cu cinste frumoasă.
Cu pompă mare l-au adus, domnilor cuvioasă,
Jale soții[i] lui lasînd și tînguieli nespuse,
Coconilor și neamului suspinuri necuprinse.
Pre Dumnezeu dar să-l rugăm în veci să-l odihnească
Și la înpărăția sa viind, să-l pomenească" [172].

Loviturile veneau din partea soartei, dar și dintr-a oamenilor.

---

[170] *Cronicari munteni*, vol. II, p. 346.

[171] MIHAI CANTACUZINO BANUL, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 315.

[172] *Inscripțiile României*, vol. I, p. 237, nr. 87.

Nici noile capuchehaiele muntene la Poartă — marele postelnic Grigoraşcu Băleanu şi marele stolnic Barbu Greceanu —, nici sprijinul stăruitor cerut Patriarhului Ierusalimului nu pot menţine pe Ştefan în scaunul Ţării Româneşti.

În decembrie 1715 Împărăţia hotărîse deja înlocuirea lui cu Nicolae Mavrocordat şi o bună parte din boierime primeşte bucuroasă pe acest întîi domn fanariot al Ţării Româneşti, care soseşte la Bucureşti la 10 februarie 1716. Cu două săptămîni înainte Ştefan Cantacuzino plecase spre Constantinopol împreună cu tatăl său Stolnicul, cu soţia sa Păuna şi cu fiii Radu şi Constantin. Bătrînul cărturar încerca desigur să-şi asiste feciorul în împrejurări ce puteau fi grave. Pentru scurt timp lucrurile se desfăşoară în linişte, marele vizir era încă ocupat cu campania din Moreea. Cantacuzinii sînt liberi la reşedinţa lor din capitala imperiului, dar curînd Mavrocordat interceptează scrisoarea generalilor din Transilvania către Ştefan vodă şi din ea reiese că acesta ceruse ajutor militar pentru a scăpa din mîinile turcilor. Comunicată la Poartă, dovada înţelegerii cu austriecii provoacă arestarea Stolnicului şi a fiului său, confiscarea caselor şi a întregii averi dar „nu din lăcomie, ci pentru altă pricină“ [173], desigur hainia. La 18 martie prizonierii se aflau închişi la Defterdar şi siliţi să dezvăluie ce mai au ascuns. De la *Baş-başe-kule* ei sînt scoşi la 14 aprilie şi predaţi lui Bostangi-başa pentru tortură. La 19 aprilie se ştia la Smirna că „domnul Ştefan Cantacuzino... stă cu bătrînul său tată legat ticăloşeşte în lanţuri, de gît, mîini şi picioare. Afară de acestea în Constantinopol se vînd la

---

[173] HURMUZAKI-IORGA, *op. cit.*, vol. XIV_2 1917, p. 783, nr. DCCLXXII.

mezat juvaerurile sale, lucrurile de aur şi argint, bogatele-i mobile şi caii“ [174].

Ambasadorul olandez Colyer raportează apoi Statelor generale că „Ştefan Cantacuzino, fostul domn al Ţării Româneşti, despoiat de toată averea lui pămîntească, a fost scos duminică la 7 ale lunii [iunie, stil nou, *n.n.*] din acea temniţă, cu tatăl său, bătrînul Constantin, şi tăiat. Trupurile au fost apoi aruncate în mare“ [175].

Ceasul de seară al Stolnicului se încheiase...

---

[174] N. IORGA, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, Buc., 1913, pp. 277—279, nr. CCCLIX—CCCLXXI.

[175] *Ibidem*, pp. 279—280, nr. CCCLXXII.



STOLNICUL ÎN JUDECATA TIMPULUI

Contemporanii au avut conştiinţa superiorităţii Stolnicului prin experienţă, reflecţie şi cultură. Aceste însuşiri i-au fost recunoscute şi de adversari, iar un Radu Popescu, feciorul lui Hrizea, cel ucis în chinuri sub Şerban Vodă, care-l descrie fără simpatie, îl va numi totuşi, după moarte, „răposatul şi vestitul Constantin Cantacuzino, biv-vel-stolnic" [176].

Autoritatea sa a fost foarte mare şi, după cronicar, Brîncoveanu „îl numea tată, că de multe ori şi noi am auzit pe Constantin Vodă zicînd că eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pe dumnealui tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătîne-meu" [177]. El însuşi va fi uzat de această autoritate, care a definit o lungă perioadă raporturile sale cu domnul.

Mai fin îl caracterizează Cantemir, pentru care Stolnicul este, în prosopopeea *Istoriei ieroglifice*, uliul, „brehnacea cea bătrînă, [care] în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă... [şi care] lucruri învăţa şi îndemna" [178], subliniind

---

[176] RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu. Buc., 1963. p 283.

[177] *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*. ed. C. Grecescu. Buc. 1959, pp 120—121.

[178] D CANTEMIR, *Istoria ieroglifică*. ed. P. P Panaitescu, vol I, Buc., 1965.

astfel experiența vîrstei, erudiția, dar și rolul de sfătuitor al lui Cantacuzino. Principiile etice ale Stolnicului sînt de asemenea puse în lumină de cărturarul moldovean: „Brehnacea mai de folos a fi cineva, ale sală hotară pe dreptate a păzi, decît toată lumea tirănește a agonesi socotia", trăsături concordante cu ceea ce se degajă din opera sau activitatea lui Cantacuzino, dar cu atît mai prețioase cînd ele erau recunoscute de un contemporan competent, înrudit ca formație și aspirații.

Aceeași superioritate culturală i-o recunosc străinii capabili să-l compare cu alte medii de cultură. Aprecierile sînt unanim elogioase. Călugărul italian Del Monte, agent al Imperiului habsburgic în Țara Românească, unde a stat 22 de ani, îl cunoaște, împreună cu ceilalți frați Cantacuzini, „învățați și buni filozofi" [179]. Pentru patriarhul Gherasim al Alexandriei, Stolnicul este „prea-înțeleptul și întru tot vestitul Constandin, mai dinainte marele stolnic, carele cu frumusețele ai prea înțelepții și dumnezăeștii lui înțelepciuni luminează toată politiea și bună înzilita ai dumnezăeștii lui strălucíri fietecarele ce să apropie la înbunătățatele lui petreceri, cu mare sațiu o dobîndește" [180].

Ambasadorul suedez Hyltéen comunica din Tîrgoviște, la 20 noiembrie 1713, cancelarului său: „Sînt aci cîțiva seniori înțelepți și învățați care au văzut lumea..., în special un unchi dinspre mamă al prințului, contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a

[179] „Archiva Societății științifice și literare din Iași", V (1893), p. 548.

[180] EPISCOPUL GHENADIE, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. lit., XII (1889—1890), pp. 173—174; cf. și I. BIANU ȘI G. NICOLAIASA, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. III, Craiova, 1931, p. 39.

dobîndit o mare experiență și o mare abilitate"[181]. Aceleași calități îi impuseseră în 1702 lui Edmond Chishull: „Un om în vîrstă, care a călătorit în multe părți ale Europei, priceput în discuțiile bisericii lor, ca și în unele științi liberale, bine inițiat în politică... Prin sfaturile lui mai ales, el sprijină pe domnul de acum, spre cinstea și folosul țării"[182]. Pentru cronicarul sîrb Brancovici, Stolnicul era „un om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe"[183]; pentru Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, „prea-slăvitul și prea-înțeleptul" Cantacuzino[184].

Eruditul Constantin Daponte îl numește „cel învățat" și „prea înțeleptul"[185]. Răspunzînd la întrebările Stolnicului în al său *Manual despre cîteva nedumeriri* (Snagov, 1697), Ioan Cariofil i se adresează cu „prea nobilului și învățatului arhonte"[186], iar în același an Nicolae Commen

---

[181] HURMUZAKI, *Documente*, IX_1, Buc., 1897, pp. 224 și 527.

[182] EDMOND CHISHULL, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 78; cf. și I. BIANU, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, în „Revue historique du sud-est européen", 1 (1924), p. 405 și N. IORGA, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, Buc., 1928, pp. 73—74.

[183] Cf. N. IORGA, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică", III (1917), p. 24.

[184] Apud MARIO RUFFINI, *L'influenza italiana...*, p. 25.

[185] *Cronicul lui Chesarie Daponte*, la C. ERBICEANU, *Cronicarii greci*, Buc., 1888, p. 173 și 111.

[186] Cf. I. BIANU și N. HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, vol. I, Buc., 1903, p. 349. Pentru relațiile stolnicului cu Ioan Cariofil, vezi D. RUSSO, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Buc., 1939, p. 183. Manualul a fost tradus și în românește sub titlul *Întrebări ale blagorodnicului dum. pan Constandin Cantacuzino în prima jumătate a secolului XVIII-lea* (ms. rom. 458 al Bibliotecii Academiei, descris la I. BIANU și R. CARACAȘ, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei*, vol. II, Buc., 1913, pp. 184—185; cf. în același fond ms. fost Gaster nr. 56; cf. și „Bis. ort. rom.", 1905, nr. 7).

Papadopol Cretanul, în *Peaenotationes mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex* (Padova, 1697), își închină lucrarea *ad ilustrissimum et excellentissimum Protosebastum imperatoriae nobilitatis Constantinum Cantacuzenum, celsissimi Wallachiae principis avunculum*[187]. La fel „prea-nobilul, prea-înțeleptul și prea-învățatul domn" este Stolnicul în dedicația *Vieții prea-cuviosului și nemuritorului împărat și autocrat al romeilor Ioan Cantacuzino,* alcătuită de Ioan Comnen în 1699. Epigrama, în versuri eroice, întărește prețuirea autorului :

„Bucură-te, Constantine. vestit cunoscător al științei,
Vlăstar al vechilor Cantacuzini.
Așa străbun ai avut, mai mare decît alți împărați,
Dar nici tu nu ești mai prejos decît dînsul
Nici ca făptură, nici ca fire, nici ca minte, nici ca fapte.
Cum a fost acela față de Andronic, așa și tu față de Brîncoveanu"[188]

Această amintire va fi păstrată în familie și transmisă apoi de Mihai banul, genealogistul Cantacuzinilor : Stolnicul este numit cu mîndrie „mare filozof", care „din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învățăturii". Se evocă, exagerîndu-se, studiile în străinătate și cunoștințele poliglote. Acest portret de familie este al unui cărturar care, pentru pasiunea studiului și a colocviului „cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți", fuge de demnități și de viața politică. Cei din jur l-ar fi împins către activități pe care nu le dorea. Șerban, dîndu-i întîietatea în divan, „protocatedria" și conducerea cancelariei diplomatice, Brînco-

---

[187] Cf. EMILE LEGRAND, *Bibliographie hellénique... du XVIIe siècle*, vol. III, Paris, 1895, p. 51, nr. 675.

[188] Cf. N. IORGA, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XX (1897—1898), p. 220.

veanu avîndu-l prim sfetnic, împreună cu Mihai Spătarul [189].

Este o interesantă coincidență faptul că cei doi membri ai familiei Cantacuzino, cei doi Constantini — postelnicul și stolnicul —, cei mai îndreptățiți să rîvnească domnia prin mijloacele și calitățile lor, prin avere și relații, cultură și viziune politică, au preferat să lase locul altora și să participe la treburile publice dintr-un loc secundar. Atitudine justificată, desigur, de conștiința nesiguranței domniei pe care, cum crede Iorga, a avut-o Postelnicul, cînd a lăsat locul lui Grigore Ghica [190] și, la fel, Stolnicul, care preferă pe Brîncoveanu în scaun după moartea fratelui său Șerban. Dar se poate ghici în comportarea constantă a Cantacuzinilor și un alt motiv, justificat de istoria acestei familii înainte de așezarea în Moldova și Țara Românească : este acel ideal înalt al restaurării Imperiului de jos, renăscut din cenușa pustiirii otomane. Această idee le-o conservă conștiința descendenței lor imperiale, pe care Cantacuzinii o vor cultiva totdeauna ; cultura bizantină cuprinsă în frumoase biblioteci, salvate chiar sub turci, și din care Anton Cantacuzino vindea în 1554 manuscrise călătorilor europeni, iar fiul său Gheorghe în 1577 și 1579 ; exemplul înaintașilor, a căror memorie o păstrează neștearsă, ceea ce explică însărcinarea dată lui Ioan Comnen de a alcătui *Viața împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino*. În Țara Românească familia venise pentru salvarea sa și a averii primejduite în Constantinopol, pentru continuarea în acest refugiu al Turcocrației a unei opere în a cărei împlinire credeau. De aceea, pentru Postelnic, ca și pentru fiul său Stolnicul, domnia e un instrument, iar nu un scop ; spre ea poate năzui unul din șase frați, ca Șerban, dar nu cre-

---

[189] MIHAI CANTACUZINO, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 292—293.

[190] N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. LXX—LXXI.

ierul familiei, Constantin stolnicul, care trebuie protejat de vicisitudinile tronului. Iar pentru Şerban însuşi domnia Ţării Româneşti e numai o treaptă spre un scaun mai înalt, pentru dobîndirea căruia era gata, în 1688, să treacă la acţiuni pripite şi fără folos, de care îl fereşte o moarte grabnică.

Constatarea de mai sus ne îngăduie o caracterizare generală a operei Stolnicului, ca şi surprinderea unui plan politic sud-est european pe care-l vom putea urmări pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Cantacuzinii aşezaţi în Ţara Românească sînt la început, pînă la împămîntenirea lor deplină, exponenţii acelei convingeri care a hrănit cel puţin două secole speranţele oamenilor politici greci din cuprinsul Turcocraţiei, şi anume că lupta pentru eliberare poate porni cu cei mai mulţi sorţi de izbîndă din Moldova şi Ţara Românească. Ideea era îndreptăţită de mai multe împrejurări : cele două ţări se bucurau de autonomie internă, cu toate facilităţile de ordin economic, politic sau de organizare militară ce decurgeau de aici ; ele erau vecine cu marile puteri ce se ridicau împotriva Imperiului otoman, Austria şi Rusia, de unde se putea aştepta sprijin militar ; poporul român nutrea aceeaşi nădejde a eliberării ; în afara tradiţiei de luptă a secolelor al XV-lea şi al XVI-lea, cel următor se deschisese prin epopeea lui Mihai Viteazul, iar flacăra luptei, gata să fie reaprinsă de Matei Basarab, strălucise o vreme în anii lui Mihnea al III-lea. Nu se putea conta pe boierii mari, ceea ce explică înlăturarea lor în 1659 de Mihnea, ca şi conflictele ulterioare dintre partide favorabile alianţelor europene şi cele fidele Porţii. Dar, din toate punctele de vedere, cele două ţări române reprezentau cea mai bună bază de pornire a luptei de eliberare [191].

---

[191] N. IORGA, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, pp. 126, 142, 179, 181 şi urm.

Nu este locul să dezvoltăm aici desfășurarea acestei convingeri, care explică atenția particulară acordată țărilor noastre de arhonții constantinopolitani, prezența pe tronul lor a unor voievozi de această origine încă înainte de epoca fanariotă ca Mihnea al III-lea, Radu Leon, Ghiculeștii, Vasile Lupu, stabilirea la noi a numeroase familii, între care și Cantacuzinii, ca și frecventele călătorii ale unor prelați ca Dositei al Ierusalimului sau Hrisant Notaras, care nu veneau numai pentru subsidii, cît și, mai ales, pentru împlinirea unui ideal politic. Acțiunile de politică externă ale domnilor fanarioți, ca și declanșarea insurecției eteriste aici, în Moldova și Țara Românească, mai degrabă decît în Moreea, cum se hotărîse inițial [192], vor trebui de asemenea incluse în analiza rolului Principatelor în istoria luptei de eliberare a grecilor, ca și a Europei de sud-est în general.

Este neîndoielnic că postelnicul Cantacuzino, ca și fiii săi, au urmărit împlinirea unui asemenea plan. Toți Cantacuzinii sînt credincioși obiectivului eliberării populațiilor asuprite din Imperiul otoman și contemporanii lor îi privesc drept conducători ai acestei lupte. Numele de „stîlp al națiunii grecești" pe care-l purtase cu un veac înainte Mihai Cantacuzino reînvie în elogii, epigrame și dedicații pe seama lui Șerban sau a Stolnicului. Pentru grecii asupriți ei nu încetează a fi niște luptători pentru dezrobire ai neamului lor.

Fără a părăsi niciodată ideea eliberării popoarelor din Europa de sud-est Stolnicul se arată însă, o dată cu maturizarea gîndirii sale, purtătorul unei viziuni mai complexe, rezultată din împămîntenirea lui desăvîrșită. Din paginile *Istoriei Țării Rumânești* apare la el, mai puternic, alt sen-

---

[192] A. OȚETEA, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țarile românești*, Buc., 1945, pp. 126—128.

timent decît acela al descendenței bizantine, anume mîndria originii latine.

Şerban Cantacuzino era slăvit ca „mîndrie a elinilor, slavă a Bizanțului, glorie a Cantacuzinilor şi putere a toată Misia“ [193]. La fel era flatat, cum am văzut, Stolnicul însuşi, de prietenii şi protejații săi. Dar în opera sa nu găsim nici o aluzie la asemenea titluri şi dacă aduce undeva o laudă aceasta este pentru poporul român de viță nobilă. Analiza realistă, obiectivă a condiției grecilor sub dominația otomană, care „dăscălia au pierdut, stăpînirile au răpus, cinstele s-au stins şi de toate cîte mai întîi au avut slavă s-au dezbrăcat“ [194], insistența că „noi, românii, sîntem adevărați romani şi aleşi romani în credință şi bărbăție“ [195] dau patriotismului său o nuanță puternică afectivă, mîndria de a aparține poporului român.

Acest patriotism avea însă la Stolnic un solid temei cărturăresc.

Portretul acestui mare cărturar poartă pentru prima oară la noi, atît de limpezi, trăsăturile *umanistului*. El este un admirator al antichității greco-romane, format la vechea şcoală a tradiției bizantine şi la cea contemporană a neo-aristotelismului italian. Bun cunoscător al limbilor clasice — greaca şi latina —, înzestrat cu spirit critic, el este la fel de curios pentru vechea cultură, ca şi pentru operele contemporanilor săi, pentru discipline speculative, ca şi pentru realitățile politice ale vremii sale. Cu mijloacele unei culturi europene temeinice, el lucrează pentru propăşirea

---

[193] N. Glykys în prefața *Bibliei*, Veneția, 1687 (*apud* N. IORGA, *In legătură cu Biblia de la 1688 şi Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Acad. Rom“, S. II, Mem. ist., XXXVIII (1915—1916), p. 39.

[194] *Istoriia Țării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p 41.

[195] *Ibidem*, p 52

culturală a țării sale, vrînd să-i deslușească istoria, și scrie în limba poporului.

Convins că datoria de cărturar și-au îndeplinit-o cei care „cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor“ [196], Stolnicul ilustrează acel *umanism popular* caracteristic culturii românești. A existat în Europa apuseană și un umanism al elitelor, rezervat unei aristocrații a literelor, compusă din intelectuali fini, erudiți, dar avari cu știința lor, din care-și făceau o bucurie numai pentru ei sau pentru un mic cerc de inițiați. Acest umanism, tributar atitudinilor vechii scolastici, s-a remarcat prin profunde exegeze ale lui Platon, savante analize filozofice, aprige dispute pentru autenticitatea și valoarea unei vechi codice.

Umanismul românesc a fost însă, de la începuturile lui, o lumină pentru tot poporul. Reprezentanții lui au învățat greaca și latina ca să traducă românește „pentru folosul de obște“, au șters praful de pe vechile cronici străine ca să afle în ele trecutul poporului lor, au tipărit nu cărțile de lux *ad usum Delphini*, ci, întîi, învățături și pravile „cătră toată semențiia rumânească“ [197]. Opera Stolnicului exprimă acest umanism. Temele cărturarului care-l avea în biblioteca sa pe Aristotel și Platon, pe Virgiliu și Horațiu, nu sînt abstracțiile sau exotismele unui refugiat în înaltele sfere, ci marile întrebări ale unui popor căruia cultura trebuia să-i limpezească începuturile, drepturile și viitorul.

Aprecierea consecințelor activității și operei cuiva intră negreșit în analiza personalității sale. Prezența neîntreruptă în centrul culturii românești moderne și contemporane a marilor idei afirmate de Stolnic este un prim indiciu despre influența binefăcătoare a operei sale. Direct, prin lucrările

[196] *Ibidem*, p. 4.

[197] Cf. foi de titlu și predoslovii ale primelor cărți în limba română la I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. I, *passim.*

sale de istorie şi geografie, prin contribuţia sa la introducerea limbii româneşti în cultură, indirect, prin formarea de tineri învăţaţi în ţară sau peste hotare, Constantin Cantacuzino a dobîndit în gîndirea românească un loc pe care nimeni nu-l poate contesta. Opera sa politică merită o cercetare mai nuanţată. Încercarea de a obţine eliberarea ţării prin asocierea ei la acţiunile menite să dea o soluţie Chestiunii orientale nu a dus, cum ştim, la rezultate imediate. Iniţiativele lui Şerban Cantacuzino, ale lui Brîncoveanu, Ştefan Cantacuzino, ca şi aceea din Moldova a lui Dimitrie Cantemir, au exprimat reacţia generală şi spontană a unui popor ale cărui aspiraţii nu aşteptau decît prilejuri favorabile pentru a se manifesta. Actele politice ale românilor explică măsurile de suspiciune şi precauţiune ale Porţii, care au adus mai bine de un secol prinţi fanarioţi pe tronurile Moldovei şi Ţării Româneşti. Se poate spune, astfel, că politica lui Brîncoveanu, Cantacuzino şi Cantemir a adus o înrăutăţire condiţiei Principatelor Române în locul libertăţii pe care au scontat-o. Dar premisele acelei politici trebuie judecate în lumina datelor epocii, iar aceste date o justificau. Întîrzierea soluţionării Chestiunii orientale a fost datorată jocului de interes al marilor puteri, luptei pentru menţinerea unui echilibru de forţe în Europa, echilibru în care Anglia şi Franţa, mai tîrziu Austria, au înţeles să rezerve un loc Imperiului otoman. Dar meandrele încurcate ale acestei politici nu puteau fi prevăzute la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi numărul mare de proiecte de împărţire a Turciei, elaborate de mari diplomaţi europeni, arată îndeajuns că nu numai la Bucureşti s-a crezut în dezmembrarea grabnică a imperiului [198]. Este greu, deci, să reproşăm

[198] T. GEORGES DJUVARA, *Cent projets de partages de la Turquie (1281—1913)*, Paris, P. Alcan, 1914, X + 654 p. (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

lui Brîncoveanu sau lui Cantacuzino iluzii împărtășite apoi de atîția oameni politici.

De aceea nu putem vedea în acțiunile îndrăznețe ale oamenilor politici români de la sfîrșitul secolului al XVII-lea doar încercări imprudente cu rezultate nefaste pentru situația generală a celor două Principate. Aceste acțiuni exprimă în primul rînd un sentiment general: intensitatea și varietatea formelor de protest antiotoman au dat politicii Stolnicului și a lui Brîncoveanu un sens larg popular.

Ceea ce a redus eficiența acestei politici îndrăznețe, corespunzătoare vechilor idealuri de libertate și suveranitate ale țării, a fost limita poziției de clasă a promotorilor ei, limită peste care ei n-au putut trece. Unitatea lor se sparge în două rînduri și pentru același motiv: lupta pentru putere, conflictul între concepția statului boieresc și aceea a puterii centralizate de domn. Divorțul apare o dată în 1688 între Șerban și frații săi Cantacuzini [199], iar a doua oară între aceștia și Brîncoveanu în ultimii lui ani de domnie [200]. Conflictul a fost suficient de puternic pentru a străbate în corespondența diplomatică străină, dînd o notă tragică realităților politice românești ale timpului [201]: uniți în dorința lor de a cîștiga prin diplomație și luptă o mai bună condiție internațională țării, Stolnicul se desparte de Brîncoveanu pînă la distrugerea acestuia pentru rațiuni de politică internă.

---

[199] EUGEN STĂNESCU, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, vol. I, Buc., 1961, p. CXIV și urm.

[200] N. IORGA, *Despre Cantacuzini*, pp. CXLIII—CXLV; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, pp. 161—162.

[201] Vezi scrisoarea cancelarului Golovkin către Petru cel Mare, la G. S. ARDELEANU, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii și cercetări de istorie medie", I (1950), p. 208, nr. LX.

Ar fi greşit însă ca din bogata activitate desfăşurată în cele aproape patru decenii între 1678 şi 1716 să desprindem numai aspectele negative. Împlinirea unor vechi idealuri româneşti de suveranitate şi libertate a fost obţinută printr-un proces îndelungat de lupte politice, diplomatice şi armate. În situaţia internaţională a Ţării Româneşti şi a Moldovei la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cînd Europa de sud-est începe să preocupe cu intensitate cancelariile marilor puteri, prima etapă de străbătut era de ordin diplomatic: *trebuia demonstrat în faţa factorilor determinanţi ai politicii europene a timpului că Principatele nu sînt simple provincii otomane, că ele au un statut întemeiat pe drepturi recunoscute de Poarta însăşi, că la Bucureşti şi Iaşi există nu numai conştiinţa acestor îndreptăţiri istorice, dar şi voinţa de a le realiza.* Prin activitatea diplomatică a Stolnicului, cancelariile Austriei şi Rusiei s-au obişnuit să înregistreze în contactele lor cu Poarta o etapă nouă, de apartenenţă europeană, şi anume cancelaria bucureşteană. Tradiţia diplomatică a acestei cancelarii s-a menţinut în întregul secol al XVIII-lea, şi la începutul veacului următor prin ea încerca guvernul de la Viena, folosind pana cavalerului de Gentz, să influenţeze politica otomană[202]. Acreditarea în conştiinţa diplomaţiei europene a unei personalităţi politice româneşti de care trebuie să se ţină seama, introducerea noastră în eşichierul relaţiilor internaţionale ca factor distinct de Imperiul otoman, cîştigarea unui drept de audienţă care va fi necontenit folosit, pînă la Congresul de la Paris, este meritul acelor ani de intensă activitate diplomatică. În această operă cu consecinţe durabile constă marele merit al stolnicului Cantacuzino şi al oamenilor po-

---

[202] Cf. IOAN C. FILITTI, *Corespondenţa domnilor şi boierilor români cu Metternich şi Gentz*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XXXVI (1913—1914), p. 973 şi urm.

litici din jurul lui, al lui Brîncoveanu, al diplomaților pe care i-au format și i-au folosit, un Gheorghe Castriotul, un David Corbea, capabili să demonstreze oamenilor politici ai timpului — și între ei Petru I — nu numai conștiința lor europeană, dar și rolul european pe care-l pot îndeplini.

Stolnicul și-a iubit țara și poporul pentru că, mai bine decît alții de pînă la el a cunoscut și a reflectat asupra realităților românești. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realități datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calitățile, meritele, drepturile și a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească și să-l admire. Acest fel de a-și iubi patria, luminat de erudiție și reflecție, el l-a afirmat în cercul contemporanilor săi și l-a transmis urmașilor, care au asociat întotdeauna în viața și opera Stolnicului patriotismul și umanismul. Constantin Cantacuzino rămîne, așadar, înconjurat în evocările noastre de admirație și recunoștință. Pentru că, așa cum el însuși a ținut să afirme, „cu dreptate iaste a da toți mari mulțămite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci cu ostenelele lor au folosit viața de obște, adică traiul tuturor“ [203].

---

[203] *Istoriia Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 4.



PERMANENȚELE OPEREI STOLNICULUI

Permanențele operei Stolnicului sînt, mai întîi, acele probleme fundamentale ale istoriografiei românești pe care cărturarul le-a intuit, expus și cărora a încercat să le dea soluții acum trei secole cu o remarcabilă sagacitate ; sînt, în al doilea rînd, judecățile și atitudinile științifice care fac din el un *istoric modern,* modern prin metodă, procedee și soluții.

Monument al scrisului nostru medieval, *Istoriia Țării Rumânești* are pentru noi valoare istorică, literară, lingvistică în fiecare din filele sale. În cele ce urmează vom desprinde din opera Stolnicului [204] părțile capabile să ne pună și mai bine în evidență actualitatea ei și, astfel, continuitatea de preocupări și convingeri ce caracterizează întreaga noastră istoriografie, de la cronicari pînă la cercetătorii contemporani.

---

[204] Textele din *Istoria Țării Rumânești* sînt reproduse după *Cronicari munteni,* ed. M. Gregorian, vol. I, Buc., 1961, la paginile căreia trimitem după fiecare citat. Sublinierile sînt ale noastre.

Începutul cărții Stolnicului este consacrat descrierii Daciei, cuceririi romane și originii poporului român : *Numele aceștii țări den vechi cum îi era și cine o stăpîniia ; Stăpînitorii și lăcuitorii aceștii Dachii cine au fost întîi ; Traian Ulpie, puindu-se împărat romanilor au supus Dachia desăvîrșit ; De Dachia pe scurt... cît zic că au fost de mare și cu ce părți s-au hotărît ; Vlahii de unde să zic vlahi... și mai ales de unde să trag ei.*

Remarcabile în expunerea sa sînt : informația largă, din mulți autori antici și medievali, unii contemporani lui, analiza comparativă a izvoarelor, eliminarea critică a teoriilor nefondate, absurde adesea, concluziile corecte în raport cu stadiul de atunci al dezvoltării istoriografiei românești.

> De către amiazăzi Dachia să hotărăște cu Dunărea, și de către Apus, zice Filip [205], cu apa ce să chiiamă Patisul [206], întru care hotară cuprindu-să astăzi, zice, partea a Țării Ungurești, mai sus zisa și Ardealul și Valahia (adecăte țara aceasta) și Moldova. Însă vlahii, acești gheografi și mai toți istoricii cîți scriu de acéste țări, zicea și Moldovei și ceștiia ; apoi o împarte în doao, una *de sus*, alta *de jos*, îi zic. Le zic și : *mai mare* și *mai mică* ; cea de sus, adecăte și mai mare, *Moldova* ; cea de jos și mai mică, țara această *Muntenească* numeind, cum îi zic mai mulți așa ; că *Rumânească* numai lăcuitorii ei o chiamă, și doar unii den ardeléni[i] rumâni, pentrucă și aceia și ceștea nu-

[205] Philip Cluwer (Cluverius), geograf german (Danzig 1580 — Leiden 1623), autor al unei *Introductio in universam geographiam* publicată în 1629, în care se află și harta *Daciarum Moesiarumque vetus Descriptio*, cuprinzînd informațiile reproduse de stolnic.

[206] Patissus = Tisa.

mai cînd să întreabă : ce iaste ? Ei răspund : *rumâni* ; iar moldovénii să osebesc de să răspund : *moldovani*, săvai[207] că şi ei sînt de un neam şi de un rod cu ceştea, cum mai nainte mai pre larg vom arăta cu mărturiile multora (p. 24).

Stăpîniia dară şi lăcuia acest pămînt acéle neamuri ce le zicea *dachi* şi *gheti*, oameni însă varvari şi groşi, idololatri, iară *ostaşi mari şi tari la bătaia războaelor, nepoftitori a să supune altora, nici a să birui de alţii îngăduia*. Avea craii şi oblăduitorii lor şi *nimănui supuşi nu era* şi mulţi încă de dînşii să îngroziia şi vecinii lor foarte de dînşii să spăriia, căci *de puţine ori biruiţi de unde mergea a să bate, să întorcea.*

Acestora dară mergînd numele şi vestea cum sînt, şi de tăriia lor, împăraţii romani poftitori de lăţimea împărăţiei lor fiind, precum toate împărăţiile putérnice sînt lacome de a supune pre alţii şi a-şi lăţi şi mări hotarăle împărăţiei lor şi mai vîrtos romana monarhie atuncea pe acéle vremi înflorind, de multe ori şi în tot chipul au trimis să supue şi pe acei dachi precum şi pe alte ţări toate cîte era împrejurul lor (p. 11—12).

Vrînd să supuie şi să biruiască şi pe acest pămînt cu lăcuitorii lui, carii era atunce, în tot chipul siliia şi de multe ori oşti mari şi gréle au trimis asupra lor, cari mai de multe ori, mai biruite decît biruind s-au întorsu (p. 12—13).

Aceasta dar mulţime de ani trăgîndu-se şi aşa lucrurile lor învrîstîndu-se întru dînşii, pînă în vremile ce au stătut împărat romanilor *Ulpie Traian*, carele să trăgea de neam spaniol, începînd împărăţiia, de

[207] Deşi, măcar că.

vîrstă fiind de ani 42[208], la anul de la naşterea Fecioarei, cum zice Carion[209] în *Cronica* lui, 128. *Om înţelept de amintrelea, fiind învăţat mare, cu sfat în toate şi foarte direpţ* (cît şi aceasta au făcut, zic istoriile, cum că puindu-să împărat şi chemînd pre cel dintîi al Pretoriului, i-au dat sabiia. zicîndu-i : „Pentru mine slujaşte-o pînă dirépte le fac ; iar de nu dirépte le voiu face, împotriva mea tu o întoarce") şi cu inimă mare, mai vîrtos într-ale oştilor lucruri era. Aceasta dară altcevaş mai pe deasupra decît cei ce făcuse mai nainte vréme şi de această ţară gîndind şi socotind într-alt chip şi ale sale gătiri de războae îşi tocmiia ; şi nu prea mulţi ani den împărăţiia lui trecînd, deci cu mari greime de oşti şi cu nespuse puteri s-au sculat a oşti într-acéste părţi (p. 13—14).

Aşa deci Traian acesta începînd războiul întîi cu dachii, 16 ai[210] scrie Carion că s-au tras, într-acéle vremi crăind pe aici *Decheval, carele era foarte om viteaz şi meşter la ale războaelor* (precum şi Dion[211] îl scrie în *Istoriia vieţii lui Traian*, ce face), şi bogat, şi mulţime de oameni avea. Precum pre lesne iaste a socoti şi a créde neştine că aşa va fi fost ; de vréme ce afară dentr-altă vréme trecută mai denainte, cîte şi cîte războaie gréle şi bătăi sîngeroase făcuse între dînşii, care Decheval şi în vremile ce împărăţiia Domiţian la Roma, la anul de la înviiarea Domnului

---

[208] Născut în 52 sau 53, Traian a fost ales împărat în 98, la moartea lui Nerva, avînd deci 45 sau 46 de ani.

[209] Johannes Carion, istoric şi astronom german (n. la Bietigheim în Würtemberg, 1499—1537), autor al unei *Chronica* publicată la Wittemberg, 1532, revăzută de Philip Melanchton.

[210] Informaţie eronată, întîiul război cu dacii s-a desfăşurat în anii 101—102 (după cronologia din text ar fi 99 + 33 = 132).

[211] Cassius Dio Cocceianus, *Istoria romană*, 68.

99[212], cu mari puteri s-au sculat împotriva lor și nu puține réle și stricăciuni au simțit ținuturile romanilor de dînsul. Apoi deci, 16 ani neprestan[213], cu o împărăție mare și putérnică ca acéia a romanilor, cum se pomenéște, cîtă putére și cîtă avuție au trebuit să aibă de au putut sta atîta împotrivă și a răbda?

Însă, acea de apoi, văzînd Traian că în lung să trage acest războiu și gîndind că multe să pot întîmpla dintr-acea zăbavă (mutătoriu foarte tuturor acestora fiind norocul), iel însuși cu toată romana putére s-au sculat de au venit, și, viind pînă la marginea Dunării, den jos de Cladova, s-au apucat a face *podul de piatră stătătoriu peste Dunăre, căruia și pînă astăzi și dincoace de Dunăre și dencolo i să văd marginile și începăturile cum au fost și dirept ce loc au fost*. Mai véde-să, zic, și cînd scade apa la mijloc, și alte colțuri ca niște picioare de zid; lîngă care pod iaste și Cetatea Severinul, dincoace mai sus oareceș (p. 14—15).

Așa deci făcînd podul, au trecut și el pe dînsul în ceasta parte, săvai că nici cît au șezut el acolo zăbovind pînă a să face podul, că lucrurile războiului nu să afla în odihnă și în léne, ce dése bătăi cu vrăjmașii săi făcea, și prăzi, arsuri și alte réle pren tot locul să vedea. Decheval încă nu într-un loc ședea, nici fără de mare grijă să afla, ci și el cu toate puterile cîte avea, și tare să apăra și de multe ori și izbîndiia; ci nici o potrivire, nice nicio asemănare avînd crăiia lui cătră Împărățiia Romană, el din zi în zi tot mai slăbiia, că nici cu nici una de-a tocma era,

[212] Luptele lui Decebal cu Domițian au avut loc în 87 și 88—89.

[213] Slavonism (= necontenit). 16 ani ar însemna durata tuturor războaielor daco-romane (87—106) dar calculul e greșit.

ca pînă în săvîrşit să se poate bate şi să poată sta împotrivă-i.

Acélea deci şi el cunoscînd tocma atuncea mai bine, zic, cum că au trimis de cîteva ori la împăratul Traian ca să se împace, cum şi alte dăţi făcuse, şi şi toată biruinţa-i să o închine împărăţiei lui, puind armele lui jos şi dare să lége şi şi pre toţi robii romani cîţi avea prinşi să-i sloboază (că mulţi avea şi şi den oameni mari prinşi robi). Iar nici cum n-au vrut să-i priimească atunce acéle cereri şi făgăduinţe, zicînd că nu numai atunce umblă să înşale şi să adoarmă împărăţiia, îngrozindu-se de dînsa, ci şi alte dăţi, de multe ori ca acélea au şi ispitit şi au şi făcut, iar apoi de nici una nu s-au ţinut. Pentru că zicea că şi alte dăţi aşa făcuse, biruindu-se de romani, şi căzînd la pace şi tari legături cu ei legînd, apoi numai cum găsiia cît puţină vréme, atunce numaidecît împotriva lor să scula (p. 16—17).

Însă văzînd Decheval că şi de scaunul crăiei lui să apropie, atuncea au trimis soli de pace la Traian cu multă rugă, făgăduind că şi armele şi meşteşugurile cu care bătea cetăţi şi războae, şi pre meşterii aceia să-i dea, şi apoi şi ce va pofti el, să facă. Şi aşa viind şi el însuşi la împăratul, la pămînt plecîndu-se, s-au închinat împăratului. Aşa deci în Italia Traian întorcîndu-se, solii lui Decheval cu dînsul i-au adus, pre carii înaintea a tot sfatului romanu ducîndu-i, armele lor acolo ş-au lepădat, şi mîinile strîngîndu-şi în chipul robilor, mult şi cu multe cuvinte s-au rugat, şi aşa pacea făcîndu-şi, iară le-au dat armele şi s-au dus.

Însă Decheval nu prea mult trecînd, iară de noao hiclenie să apuca, tocmélele şi legăturile silind şi stricînd (p. 17—18).

Atunce a doa oară sculîndu-se Traian cu mai mare mult decît întîi putére ca să-l înțérce de toate acéle nestîmpărări și hiclesuguri ale lui, au mers asupra lui și au jurat, zic, că pînă nu va dezrădăcina și pe el și pe tot acel rod de oameni, nu va lăsa, cum în cea de apoi au și făcut (p. 18).

Așadar sculîndu-se Traian cu toată putérea-i și în mai înlăuntrurile țării întrînd odată și altă dată, mare și tare războiu cu Decheval avînd, nu puțină vărsare de sînge dintr-amîndoao părțile s-au făcut. În cea de apoi însă, Decheval biruindu-se, au fugit, trăgîndu-se cătră Beligradul Ardealului, căci acolo îi era și scaunul crăiei [214]. Ci nici acolo nu s-au putut amistui, că iată oastea romană trecînd munții Carpații (că așa aceștea munți toți carii curmează [215] țara aciasta de cătră Ardeal, să chiamă, dupe cum scriu gheografii), și acolo arzînd și sfărîmînd, nici acel Decheval au mai putut scăpa, ci și pre el prinzîndu-l, zic, cum să-l fie omorît. Alții zic cum el însuși să-și fie făcut moarte, dupe atît[e]a nenorociri ce i să întîmpla și vedea că tot și cu totul să pierdea și cum că tot va cădea în mîna lor pe urmă, ci viu să nu fie (p. 20).

Așa deci Traian supuind și desăvîrșit domolind toată Dachia, și socotind ca să o tocmească într-același chip, de la care să nu mai aibă alte turburări, nici să le mai vie alte griji, *au poruncit duprenprejurele biruințelor sale* [216] *de au adus romani lăcuitori*

---

[214] Capitala statului dac era, cum se știe, la Sarmizegetusa, situată în apropierea actualului sat Grădiștea Muncelului, în Hațeg, deci indicația din text e greșită.

[215] Aci în sens de „limitează", „formează hotarul" țării.

[216] „Biruințele" = teritoriile dominate de romani.

33. Încă din 1660 capitala Țării Românești fusese definitiv mutată de la *Tîrgoviște*...

34. ...la *București*, unde funcționa cancelaria domnească, se desfășura activitatea diplomatică românească a vremii și se urzeau planurile de eliberare a țării.



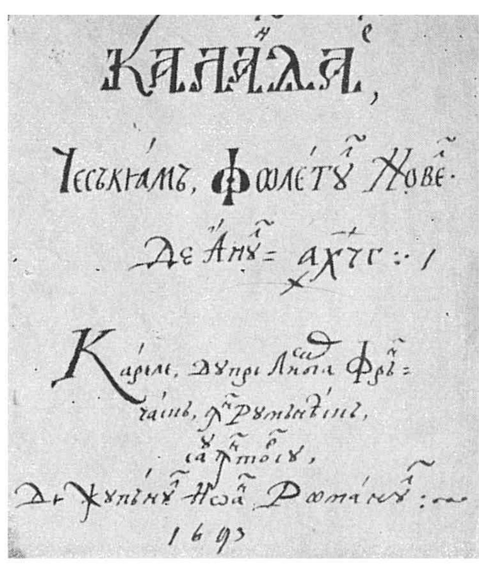
35. Speranțele popoarelor din Europa de sud-est se îndreptau atunci spre un nou aliat a cărui politică anti-otomană deschidea perspective de scuturare a jugului otoman: *Petru cel Mare...*

36. ...țarul din *Kremlin,* unde adesea mergeau soli români, ca arhimandritul Isaia sau David Corbea Ceaușul.



37. În 1696 Petru luase de la turci *Azovul*, la gurile Donului...

38. ...dar „la leat 7207 (= 1699), a gătit împăratu... ca să facă pace cu némţii... la *Careloveţi* şăzîndu...“ şi răgazul de care se bucură Poarta amînă speranţa într-un război de eliberare.

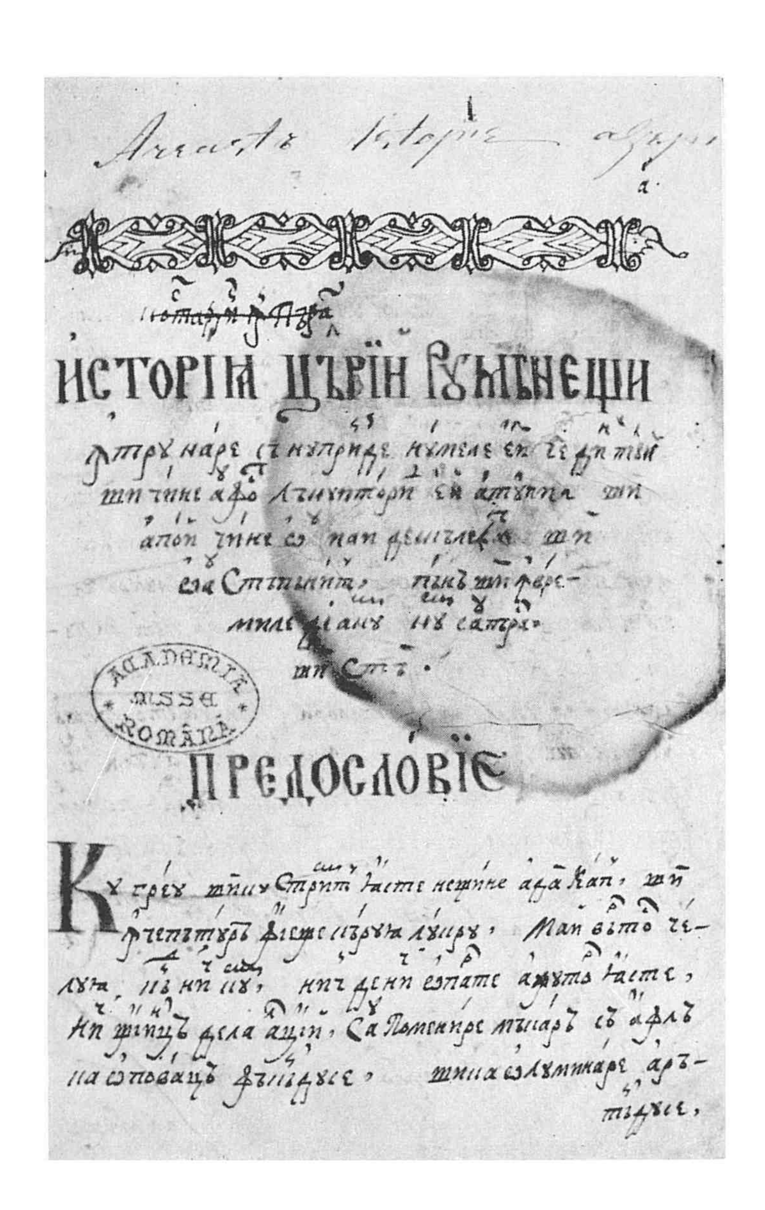


39. Viitorul politic al ţării era o preocupare constantă a lui Brîncoveanu şi a Stolnicului. Pronosticurile erau pe atunci disimulate în *Calandare*, ca acest *Folet novel* din 1693 tradus pentru domnul Ţării Româneşti...

40. ...sau *almanahurile italiene* procurate de Stolnic.



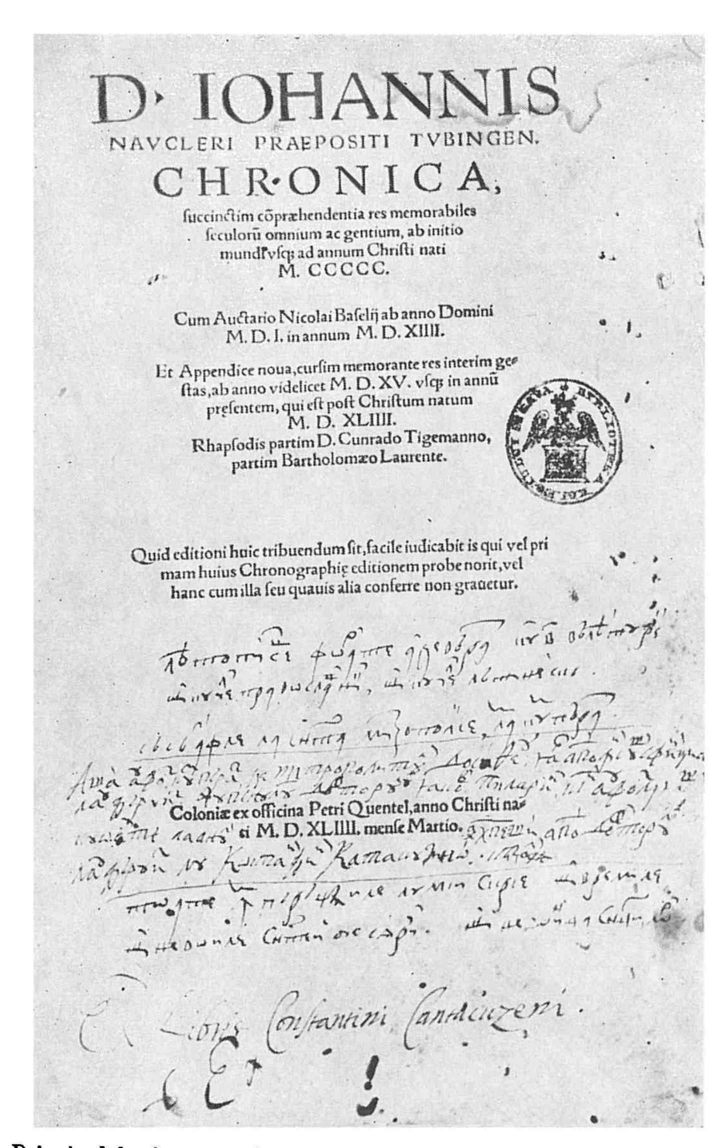
ALMANACCO
PERPETVO
DI RVTILIO BENINCASA
COSENTINO,
Illustrato, e diviso in Cinque Parti,
DA
OTTAVIO BELTRANO
Di Terranoua di Calabria Citra,
Come segue nella seguente Parte.
Opera molto necessaria, e dilettevole, come anco di gran giouamento, & vtile di ciascheduno, e particolarmente
Ad Astrologi, Fisonomici, Medici, Fisici, Chirurgi, Barbieri, Distillatori, Alchimisti, Agricoltori, Pittori, Nocchieri, Viandanti, Mastri di Campo, Sargenti Maggiori, Aiutanti, e qualunque altra persona curiosa.
Con due copiosissime Tauole di tutto quello, che si contiene nel presente Almanacco.
IN VENETIA, M.DCC.
Per Francesco Groppo.
Con Licenza de' Superiori.



ИСТОРІЯ ЦѢРІИ РУМѢНЕЩИ

ПРЕДОСЛОВІЄ

41. În „ceasul de seară“ al vieţii lui, Stolnicul s-a străduit să-şi încheie opera istorică de căpetenie: *Istoriia Ţării Rumâneşti.*



D· IOHANNIS
NAVCLERI PRAEPOSITI TVBINGEN.
CHR·ONICA,
succinctim cõpræhendentia res memorabiles seculorũ omnium ac gentium, ab initio mundi vsq; ad annum Christi nati M. CCCCC.

Cum Auctario Nicolai Baselij ab anno Domini M. D. I. in annum M. D. XIIII.

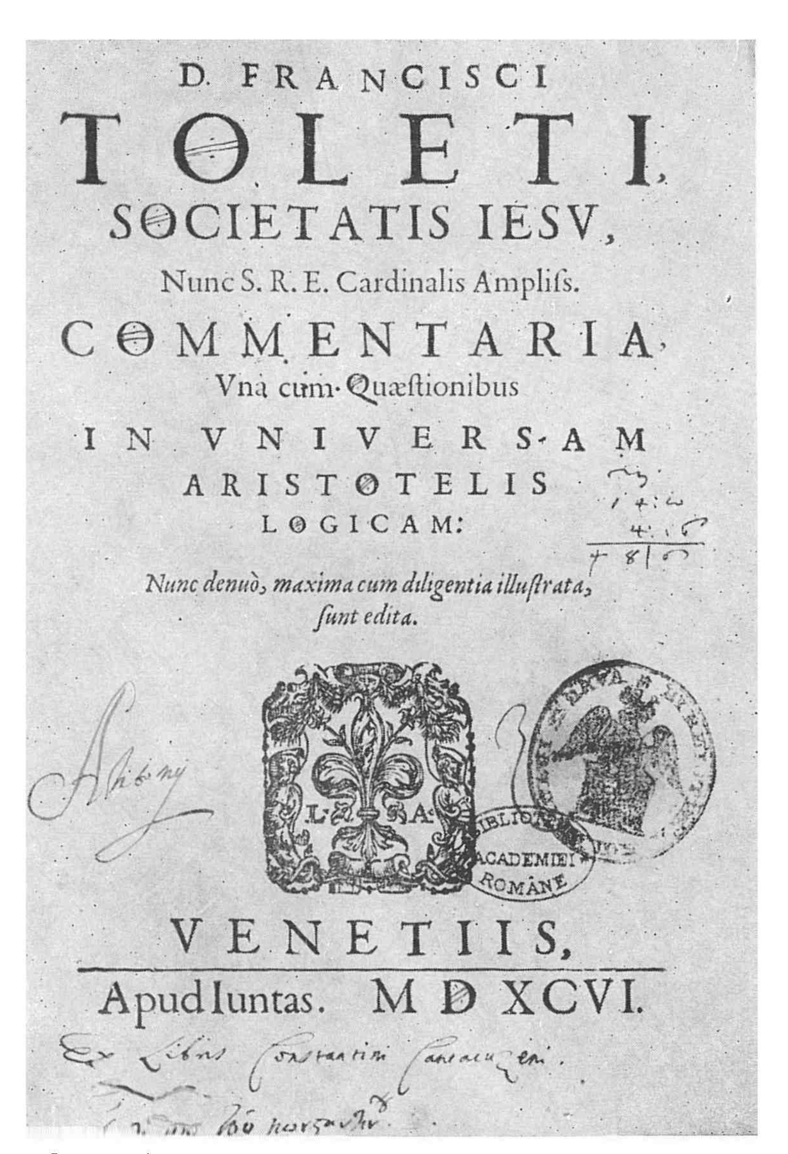
Et Appendice noua, cursim memorante res interim gestas, ab anno videlicet M. D. XV. vsq; in annũ præsentem, qui est post Christum natum M. D. XLIIII.
Rhapsodis partim D. Cunrado Tigemanno, partim Bartholomæo Laurente.

Quid editioni huic tribuendum sit, facile iudicabit is qui vel primam huius Chronographię editionem probe norit, vel hanc cum illa seu quauis alia conferre non grauetur.

Coloniæ ex officina Petri Quentel, anno Christi nati M. D. XLIIII. mense Martio.

Ex Libris Constantini Cantacuzeni.

42. Principalele izvoare ale operei sale istorice Stolnicul le avea în propria bibliotecă de la Mărgineni, ca această *Cronică* a lui Iohannes Nauclerus, primită de la Iacob Pylarino care o avea de la însuși Dosoftei mitropolitul Moldovei, cum atestă însemnările autografe de pe copertă.



43. Critic exigent al izvoarelor, Stolnicul folosește adesea ca argument logica în demonstrațiile sale. El cunoștea disciplina din anii studenției la Padova, dar și din cercetarea operelor lui Aristotel de *Logică*...

COMMENTARIORVM
COLLEGII
CONIMBRICENSIS,
E SOCIETATE IESV,
IN VNIVERSAM DIALECTICAM
Aristotelis Stagiritæ,
PARTES DVAE.
QVARVM PRIMA CONTINET
Doctrinam Prædicabilium, & Prędicamentorum, necnon
de Interpretatione Enunciationum agit:
Secunda verò Libros de Priòri, & Posteriori Resolutione, adiuncta materia
Topicorum, & Sophisticorum Elenchorum, complectitur.
ANTEA IN GERMANIA IN LVCEM EMISSAE;
nunc autem primum in Italia denuo impressæ, & summo studio
correctæ, & ab erroribus expurgatæ.
AD PERILLVST. ET REVERENDISS. D.
D. ATTILIVM BRVNACCIVM
Ord. Cisterciensium Abbatem dignissimum,
Et totius Ordinis illius per Italiam Visitatorem Maiòrem vigilantissimum.
CVM PRIVILEGIO.







VENETIIS, M DC XVI
Apud Andream Baba.

Ex Libris Constantini Cantacuzeni.

44. ...și de *Dialectică.*

bant homines & procurabant aborsus, in eduliumq; præparabant, & committebantur matribus, filiabus, sororibus, masculis & brutis, & nihil erat sceleris quod non admitterent, contemptores religionis & deorum. Tum multi prædicabant & vaticinabantur, & lapidibus excidebant de ea quæ ventura erat orbis perditione. Sed enim illi assueti corridebant omnia, cœlestium illos ira atque vltione perurgente pro impietate atque sceleribus. Vnus inter Gigantes erat, qui deorum venerantior & pruden-

45. Spiritul critic al Stolnicului apare în adnotările lecturilor sale. La un pasaj din *Cronica* lui Nauclerus el adaugă observații noi și exacte despre lupta giganților, combătînd pe Aelian.

46. Opera lui Antonio Foresti, *Del mappamondo storico*, împlinea la sfîrşitul sec. al XVII-lea funcţiunea documentară cea mai recentă. Stolnicul nu o ignora, cum vedem din acest exemplar al Bibliotecii de la Mărgineni...

D E L

MAPPAMONDO

ISTORICO,

Tomo Quarto, Parte Prima.

IN CUI SI ESPONGONO I REGNI,
Nati dalla declinazione, e caduta dell'Imperio
Romano in Occidente.

Cioè

Dell'Anno di Christo 420. sino all'Anno 1692.

O P E R A

DEL P. ANTONIO FORESTI
DELLA COMPAGNIA DI GIESV.

SECONDA EDITIONE.

DI NVOVO DEDICATO

All'Illustrissimo, e Reverendissimo Monsignor

GIO: BATTISTA SANUDO
VESCOVO DI TREVISO.





IN VENEZIA, M. DC. XCVII.

Per Girolamo Albrizzi.

CON LICENZA DE' SVPERIORI, E PRIVILEGIO.

Ex Libris Constantini Cantacuzeni.

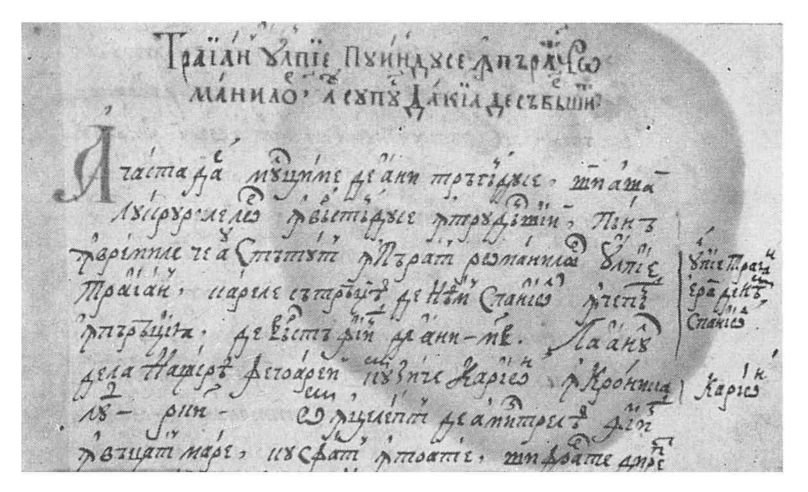
A' tempi di questo Rè fiori Stefano Palatino della Valacchia, e Capitano famoso. Questi dopo un'illustre vittoria riportata sopra de' Turchi, nella quale con soli trentamilla de' suoi nè disfece cento ventimilla di coloro, fù avisato, che Maometto Secondo fortemente sdegnato facea grande apparecchio d'Arme per venire ad opprimerlo. Il Valacchio ben conoscendosi inabile di star à fronte del Barbaro, non hebbe altro scampo, fuorche implorare la Spada del Rè Casimiro: e per maggiormente obligarlo alla sua difesa, si fece suo tributario, e Cliente, con promessa giurata, di combatter mai sempre à favore del nome Polacco; nè giammai dipartirsi dalla sua amicizia, e protezzione.

47. ...şi el trebuie să fi citit acest pasaj despre biruinţele lui *Stefano Palatino della Valacchia*, Ştefan cel Mare, model al strategiei şi diplomaţiei româneşti medievale.

Hungarorū rex eidē maximū bellū indixit,& prorsus illū ex Danubij finibus eiecisset, nisi Friderici Imp.exercitus ductor Pannoniā igni & ferro ac depopulationibus vastare cœpisset. Veruntamē Stephanus Valachiæ epus,acceptis à Matthia rege copijs, hūc Valachia,i. Mysia superiori vi & armis expoliauit,alia insup multa mala à Christianis & alijs sustinuit Baiassetus,quibus tandē liberatus,ad Turcarū cōsuetudines se cōtulit,aliqua dolo & calliditate imperio suo adiecit. Zizimus frater Baiassetti,postea à Rhodijs militibus est aliquādiu in regno Frāciæ sub Priore S.Iohānis Hierosolymitani custoditus,deinde Romā perductus,& Innocētio 8.donatus est,qui cū diu in

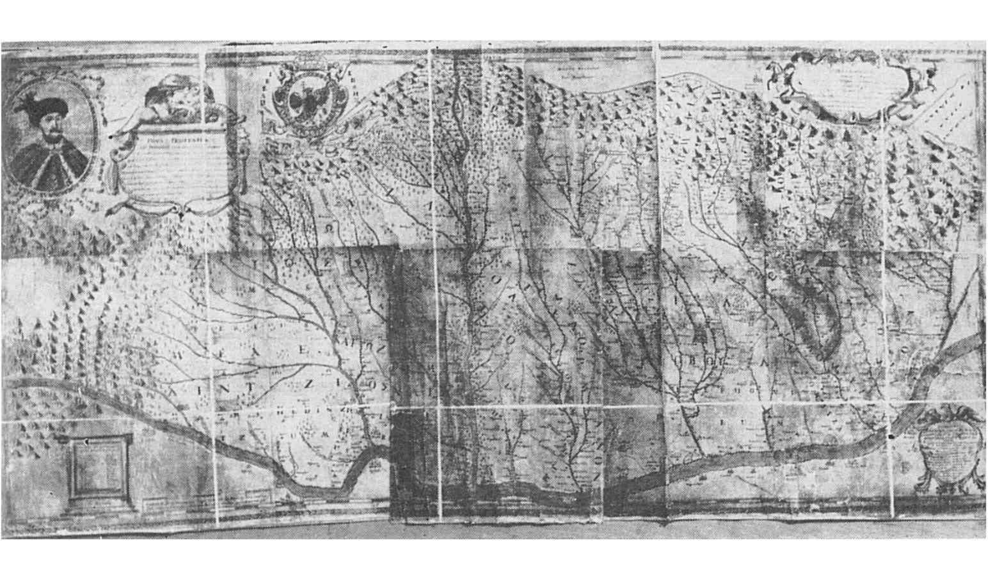
48. Cercetînd trecutul românesc în cărţile bibliotecii sale, Stolnicul mai putea întîlni, la paginile ce povesteau epopeea lui Ştefan cel Mare şi *adnotările mitropolitului Dosoftei*, cărturarul moldovean contemporan.

49. Cheia de boltă a operei istorice a Stolnicului a fost romanitatea noastră. El o demonstrează în capitolul : *Traian Ulpie puindu-se împărat romanilor, au supus Dachia desăvîrşit*, din *Istoriia Ţării Rumâneşti*.

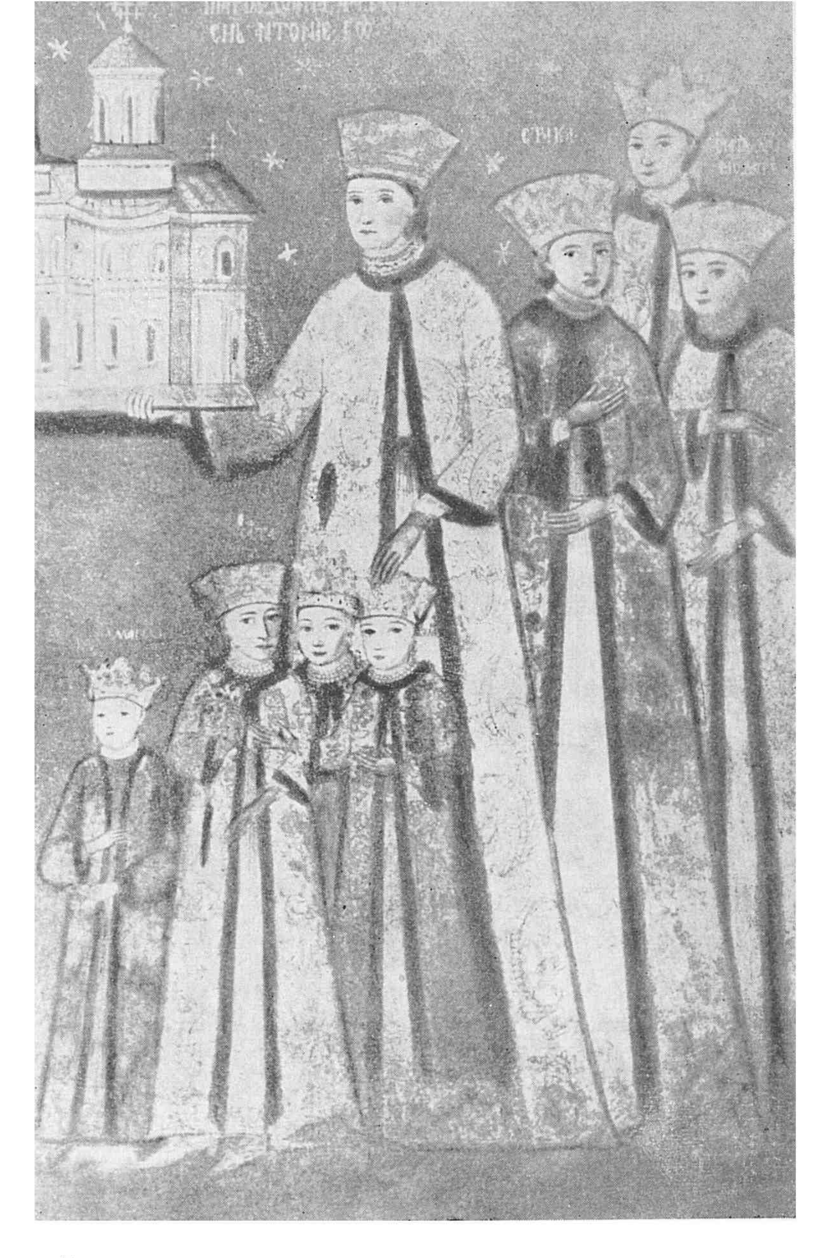


50. Cărturari străini, ca *Luigi Ferdinand de Marsigli,* au apelat pentru operele lor la erudiția Stolnicului...





51. ...cel mai bun cunoscător din vremea sa al pămîntului românesc, cum demonstrează această bogată şi exactă *hartă a Ţării Româneşti.*



52. Lumea de frumuseţe şi eleganţă a stăpînilor Ţării Româneşti era însă, de pe atunci, în primejdie...

53. ...iar la 30 august 1714, învinuit de hainie, *Constantin Brîncoveanul și feciorii lui* sfîrșeau, la Stambul, sub securea călăului Porții.



54. În scurta domnie a fiului său Ștefan-voevod, Stolnicul l-a pierdut pe *Radu*, feciorul îngropat la mănăstirea Cotroceni sub o frumoasă lespede cu inscripția în versuri (v. p. 106).



55. Un admirator al Stolnicului, *Nicolae Mavrocordat*, şi-a însuşit o bună parte din cărţile lui şi a încercat, cu manifestă clarviziune, să-i continue opera de cultură românească.

de i-au așezat aici, și și dintr-a sa oaste au lăsat cîți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așaze aici, rămîind lăcuitori acestor țări, carii și pînă astăzi să trag, cum vom arăta dintr-aceia.

Însă nu că doară den dachi nici unul n-au mai rămas, cît pustiindu-se de tot, și nemairămîind nimeni cine a lăcui acéste pămînturi, au pus Traian și au așezat romani, ci numai a lor crăie să nu mai fie, nici capete dintr-înșii poruncitori să nu rămîe, nice al lor nume de stăpînire să nu să auză, ci numai de *romanu.*

Iar și den ei alții au mai rămas, că iată și Lichinie [217] de neam dac să trage, cum scriu mulți, însă de proști oameni era ; iară apoi la Roma mergînd și la mari oameni slujind, fiind poate fi și om de slujbă, așa au ajuns de mare, cît și pe Costanția, sora lui Costandin împărat celui Mare au luat, pre carele și soț împărăției l-au făcut, și împotriva lui Maximin tiranul l-au trimis cu oaste, și la Tarsu l-au biruit (p. 21).

Acest dar Lichinie, cum zisem, au fost de fel dacu, săvai că foarte puțini rămăsése (zic istoriile) de atît [a]mar de ai, ce într-înșii gréle oști și nespusă mulțime de vrăjmași au stătut și au bălăcit, pre carii cu sabia și cu foc i-au stins. Și încă den cîți și rămăsése, cum s-au zis, doar cu viiața numai ce era, că alt tot supt nemilostivii ostași să mistuise și să topise.

Așa dară Traian au așezat lăcuitori romani în Dachia, cum toți istoricii adeverează și aiave și pînă astăzi în Ardeal, în multe locuri, să văd în pietri scrise, epigramata și altele în numele lui (p. 22).

---

[217] Licinius, împărat roman de origine dacă (307—324).

Antonie Bonfinie[218], într-a doao decadă a patra-i cărţi, zice aşa: „den legheoanele lăcuitorilor ce de Traian şi alţii ai romanilor împăraţi era duse în Dachia, valahii au izvorît" (p. 30).

Carionu în *Cronica* lui (într-a patra carte, în *Viaţa lu Isachie Anghel*, împăratul Ţarigradului, ce scrie) zice acéstea de vlah: „Întîi dar cît eu îmi aduc aminte, într-această istorie în carea să numeesc *vlahii*, cărora scriitorii greceşti *vlahi* şi *blahi* le zic; de unde numele lor... Dirept că lăcuesc în vechea Dachia, care pe urmă o au ţinut goţii, *iproci*"[219] (p. 30).

Acest pămînt *Dachia* chemîndu-se, şi cum dachii îl stăpîniia cu craii lor pînă la Decheval, cel mai de pre urmă craiul lor, şi cum că Traian Ulpie, împărat al romanilor, într-a doaoa oştire-i spre ia desăvîrşit o au luat şi o au supus, den crăie, ţinut mai mic, cu voevozii făcîndu-o[220], acéstea din céle mai de sus zise am cunoscut; şi cum că apoi Traian mulţime de romani dupretutindenea den biruinţele lui au adus aicea de un aşezat lăcuitori şi paznici acestor ţărî, den carii şi pănă astăzi să trag aceşti *rumâni* ce le zicem noi, iară grecii şi latinii, *vlahi* şi *volahi* le zic, încă ne-am adeverit den istoricii cei mai de credinţă şi mai numeiţi ce sînt (p. 37).

Însă dară, valahii, adecăte rumânii, cum sînt rămăşiţele romanilor celor ce i-au adus aici Ulpie Tra-

---

[218] Antonio Bonfini, istoriograf umanist italian (Ascoli, 1427, Buda 1502), chemat în 1484 de Matei Corvin la curtea ungară. A scris *Decades III rerum hungaricarum*, cuprinzînd istoria Ungariei pînă în 1495 (Basel, 1543), operă republicată în continuare de Sambucus sub titlul *Rerum hungaricarum decades IV* (Basel, 1568).

[219] „Şi celelalte" = etc.

[220] Dacia devine ţinut mai mic ca rang (din crăie a fost împărţită în provincii, „voievodate"), nemicşorată însă ca teritoriu.

ian, şi cum că dintr-aceia să trag şi pînă astăzi, adevărat şi dovedit iaste de toţi mai adevăraţii şi de crezut istorici, măcară că apoi le-au mutat şi numele, *valahi* zicîndu-le (p. 43).

Iară noi... de ai noştri şi de toţi cîţi sînt rumânii, ţinem şi crédem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrîni istorici şi de alţii mai încoace, că valahii, cum le zic ei, *iară noi, rumânii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut ; şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă să trag pînă astăzi rumânii aceştea* (p. 52).

2. ORIGINEA LIMBII ROMÂNE

Geneza poporului român, din amestecul daco-roman a dus, credea Stolnicul citînd pe Martin Cromer, la formarea unei limbi noi, „varvară şi romană". În cursul timpului, prin contacte cu popoarele migratoare s-a format apoi limba română, care a păstrat însă caracterul ei latin.

[Martin Cromer][221] zice aşa : „Dintr-acea amestecătură a rumânilor şi a varvarilor, cu dările şi lucrăle ce făcea între ei şi cu a însurărilor amestecături, valahii au răsărit limbă noao din cea véche a lor varvară şi romană, ruptă şi amestecată au, şi cu acéia să slujesc. Foarte multe însă ţin cuvinte letineşti" (p. 33).

[221] MARTIN CROMER, istoric polon (1512—1589), autor al lucrării *De origine et gestis polonorum*, publicată în 1555.

Iară dachii preavéche a lor osebită limbă avînd, cum o lăsară și cum o lepădară așa de tot, și luară a romanilor, aceasta nici să poate socoti, nici créde. „Și încă pentru că și pînă astăzi vedem și auzim, zice Topeltin[222], că de întrebăm pe un valah: «Ce ești ?» el răspunde: «Rumân», adecăte roman, ci numai au stricat puțin cuvîntul, den *roman* zic *rumân*, iar acelaș cuvînt iaste" (p. 38—39).

3. CONTINUITATEA ROMANILOR ÎN DACIA

Împotriva afirmațiilor unor istorici despre părăsirea Daciei în anii împăratului Gallienus, Stolnicul aduce argumentele rațiunii și ale lipsei de dovezi documentare. El insistă asupra autohtoniei românești și găsește în continuitatea etnică și lingvistică a poporului nostru probele unor însușiri de conservare pilduitoare în istoria Europei.

Așadară, cum s-au zis, romanii aici așezîndu-se mulțime de ai, supt acea împărăție ascultători au fost. Însă, într-acea cursoare[223] de ai, pănă cînd iar s-au mai descoperit numele acestor lăcuitori de aici, ce să vor fi făcut și ce să vor fi întîmplat, nu știu, că nici scris, nici pomenit de alții nu aflu. *Însă să véde cum aicea de la Roma fiind otcîrmuitori țării mari oameni și de mari neamuri veniia* (cum să va arăta și de Corvin, dupe cum scrie Bonfinie). Ca aceia dară viind pre aici să așeza și ei lăcuitori pămînturilor acestora făcîndu-se, cum și pentr-altă parte așa nea-

---

[222] LORENZ TOPPELTIN, istoric sas din Mediaș, autor al lucrării *Origines et occasus transsylvanorum.*

[223] Trecere, perioadă.

muri mari, de multe ori mutîndu-se den moșiile lor, acolo să alcătuia[224] și să așeza (p. 29).

Săvai că iară nu lipsesc unii a nu zice că acest neam rumân de acum, nu-s de acei romani ce au lăsat Traian lăcuitori aici, ci numai niște rămășițe de acelor dachi și de alți varvari adunați aicea și strînși, pentru că acei romani, zic, carii era aici pușí lăcuitori de Traian, după [cî]tăvași vréme, încă de Galien[225] au fost rădicați și duși în Misia și în Thrachia, și într-alte părți, în Elada (p. 37).

Iară cum Galien-împărat să-i fie rădicat pre toți, cum unii au zis, cum mai sus am arătat, că vrînd den Misia și den alte locuri multe den Elada, să gonească pre goti, carii cuprinsése acéle ținuturi, au căci să deznădăjduise de a putea ținea pe Dachia, cum zicea cel Ioann Zamoski[226].

Iar pentru împresurarea acelor goti, ce și pre aicea coprindea, acéia încă împotriva crezutului și a socotelii iaste ; pentru că, *cum au vrut*[227] *acel împărat așa lesne a rădica atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pre acéste locuri, fiind mai mult de 200 de ani* (că atîta de la Traian pînă la acel Galien era, împărățind, cum au zis, Traian la anul

[224] Aci, în sensul : „se stabileau".

[225] Gallienus, împărat roman (260—268). Despre o părăsire a Daciei de către autoritățile romane în timpul conducerii lui vorbesc o serie de autori (Aurelius Victor, Eutropius, Rufius Festus, Iordanes Eutropius), dar informația, luată dintr-un izvor comun, pare să se refere numai la o parte din Dacia, restul rămînînd sub administrație romană pînă în timpul lui Aurelian.

[226] Jan Zamoyski, om de stat și cărturar polonez (1541—1605), autor al mai multor scrieri politice și istorice (cf. August Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae,* vol. II, Roma, 1862).

[227] Aci în sens de „ar fi putut, ar fi reușit".

de la Hristos mîntuitorul lumii 118, iară Galien la anul 271[228], dupre cum zice Carion) ? *Deci dară oameni întemeiați ca aceia, și stăpîni mari și bogați făcîndu-se, și și de mari neamuri romane aici întemeiați, să-i ia Galien, să-i mute într-alte locuri pre toți ; și apoi au doar cu acești romani, numai ce era aici, vrea acel împărat, măcară și alții ca el de nimica și grozav împărat* (că asémene era și el lui Neron și lui Dometian în tiranii și în alte hlăpii[229], scriu istoriile) *să-și ție împărăția și să-și păzească ținuturile ?* Căce, cînd ar fi rămas împărăția numai cu ostașii ce avea în Dachia, pre carii alalți mai sus trecuți împărați îi lăsase și-i așezase numai ca acéste țări să păzească, și ei cu alții oștiia, cum mai den sus zisele să cunoaște și să înțelége, mică împărăție și de nimica ar fi fost atunce (p. 43—44).

Deci dară, au nu mai lesne era și acelora ce era oblăduitori acestor locuri, să nu asculte decît moștenirile lor înțelinate de atîțea ai, să le lase, și să meargă de a să așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci ?

Și aceasta încă să mai socotéște că nicăiri urme de ale acelora romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutați cu totul într-altă parte, nu iaste ; că de ar fi undevași, în Elada, și astăzi, au limba, au alte sémne de ale romanilor s-ar vedea și s-ar cunoaște, cum și în Ardeal și pe aicea și pe unde au fost aceia, pînă acum aiave sînt.

---

[228] Traian a domnit pînă în 117, iar Gallienus pînă la 268, datele din text sînt greșite.

[229] Desfrînări.

Însă, aceasta nu să tăgăduiaşte, cum viind vreun greu de alte părţi, sau de alte neamuri călcîndu-se ţări ale unii împărăţii, sau măcară acea împărăţie vrînd să facă oaste mare ca să meargă asupra altora, cum du pen toate părţile şi du pen toate ţinuturile ei nu aduce şi nu strînge oaste? Cum şi atunce acelui Galien au altui măcar împărat să va fi întîmplat, de va fi trimis şi aici de va fi rîdicat ostaşi, ca să meargă să scoaţă pe acei goti ce călca şi impresura céle ţinuturi ce s-au zis, în Elada şi Misia. Care de crezut iaste că şi de aici oaste s-au dus, şi pe unii doară ca să-i şi aşaze acolo, însă carii mai sprinteni şi de aşezat vor fi fost. Căce iată şi semnu chiar avem pe cei coţovlahi, cum le zic grecii, ce vedem că şi pînă astăzi să află şi sînt, însă puţini acum rămaşi, pentru carii viind cuvîntul, gîndiiu că nu fără cale va fi a mai întinde de ei voroava, ca să se ştie ce sînt (p. 44—45).

Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu de aciasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumâni, cum s-au ţinut şi au stătut pînă astăzi aşa, păzindu-şi şi limba — şi cum au putut şi pot şi pămînturile acéstea lăcuesc?! Care acéstea la puţine limbi şi neamuri să véde[230]. Şi mai vîrtos atîtea noduri de oameni streine şi varvare, preste dînşii au dat şi au stricat, cari peste alţii aşa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai ştie, nici să mai pomenéşte de aceia, cum iată şi mai sus am zis. Iarăşi aiave să véde şi să créde că împresurînd gotii, vandalii, slovénii, hunii şi alţii ca aceştea şi călcînd şi descălecînd mare parte a [E]vropei şi pe aici au trecut, au luat, au stricat şi au şi

[230] Idee din Bonfini, v. mai jos.

supus hunii acéste țări, cum va vedea mai nainte. Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt (p. 68).

Iară ceștea rumâni, oricum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse réle ce i-au trecut și i-au călcat, tot iată pînă astăzi, cum s-au zis, că tot încă de nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba acéia a romanilor, tot stă și să ține (săvai stricată, cum și alte limbi toate ale lor céle neaoșă și de moșie-și le-au stricat). Însă destul că tot urme de a să cunoaște și a să ști bine de unde sînt, le-au rămas și au... La aciasta și Bonfinie uitîndu-se într-a treia decadă a lui, cartea 9, zice dupre altele multe și acéstea: „Măcară că feliuri de feliuri varvarii năvăli și prăzi în Dachia al norodului roman ținut și a ghetilor țară, împreună și cu panonii făcea, însă pe lăcuitori și pe legheoanele romane, carii de curînd era adaose acolo, nu le-au putut piiarde, măcar [că] între varvari cufundați era. Iară limba romană încă la ei tot miroséște și nicicum de tot nu o părăsesc. Și așa să véde că lupta și să certa nu pentru viață, cît pentru paza și starea limbii. Că cine dară iaste carele nu foarte să se mire încă de atîtea dése întăriri și prăzi ale sarmaților, goților, așijderea ale hunilor, vandalilor și ale gepidilor, care făcea în Dachia și ale ghermanilor (cărora *némți* le zicem acum) și ale longobardilor, de vom socoti bine răutăți și stricăciuni ?! Și încă pînă acum între acești dachi și gheti urmele limbii romane să păzescu, cărora acum pentru știința bine a săgeta[231], valahi le zicem (p. 69—70).

[231] Etimologie fantezistă după gr. *bállein* (pron. *vállein*) = „a trage", propusă de A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum*, dec. II, 7 (ed. Basel, 1543, p. 276).

4. FORMAREA POPORULUI ROMÂN ŞI A PRIMELOR STATE ROMÂNEŞTI

Poporul român este rezultatul convieţuirii timp de mai multe secole între romani şi daci.

Apariţia statelor româneşti a avut loc, arată Stolnicul, în condiţiile decăderii Imperiului roman şi a fărîmiţării lui sub presiunea popoarelor migratoare. Din documentaţia redusă ce-o avea la îndemînă, Cantacuzino trage încheierea greşită că voievodatele româneşti au fost succesoare directe ale stăpînirii romane în Dacia. Dar el vede corect în aceste formaţii de stat voinţa independenţei, legi şi instituţii proprii, convingerea autohtoniei şi a continuităţii, tărie militară, capacitatea de a se impune pe plan extern.

> Aşa deci rămîind romanii în toată Dachia păzitori şi moşténi pen cetăţi şi pen ţinuturi, împărţindu-şi pămînturi şi locuri, avînd voievozii lor, cîtăvaşi vréme s-au tras aşa şi au stătut. Însă nici numele lor într-alt feliu să mai mutase şi să mai schimbase, să le zică *vlahi* sau într-alt chip, ci *oastea romană* cînd să vorbiia de dînsa, iar cîndu nu, *dachi* să chiema ; şi tot dachi încă multă vréme încoace şi de mulţi să numiia, pentru că şi din dachi şi gheti era încă mulţi rămaşi, cum şi mai sus s-au zis, că nu s-au putut stinge toţi oamenii dintr-o ţară, cum nice să poate, ci tot au rămas. Numai ce deodată atuncea proaspătă mutarea-le fiind şi neorezîndu-i [232], la dregătorii şi la altele ale ţării nu-i trăgea, nici îi amesteca, pentru ca nu aducîndu-şi aminte de cea dă curînd volniciia

[232] Neavînd încredere în ei.

lor şi de stăpînirea lor ce au avut şi cum au pierdut să nu să hiclenească şi iar să se scoale împotriva romanilor. Cum s-au şi mai ispitit de au făcut, numai cît au răsuflat oareceşi şi soţii [233] de ajutor ş-au găsit. Că iată în urma lui Traian împărăţind Adrian, oareceşi s-au mai ispitit a să răzmiriţi, ci curînd i-au potolit [234] (p. 54).

În zilele acestui Evsevis-împărat [Antonin Piul, *n.n.*], iară aflînd dachii vréme şi soţii găsindu-şi pe un neam ce-i zicea alani, s-au sculat spre romani. Ci şi acest Antonin, deci, trimiţînd oaste asupră-le, i-au biruit şi i-au zdrobit [235].

Dupre acéia, deci, mai aşezîndu-se, cum s-au zis, multă vréme trăgîndu-se, supt acea împărăţie s-au ţinut şi au stătut, săvai că hotărît şi ales pănă în ce vremi s-au purtat tot aşa şi neclătiţi s-au aflat ascultători, adevărat nu ştiu, că nici aşa ales scris n-am cetit la alţi[i]. Măcară şi acei dachi, măcară şi acei romani, carii apoi de multă vréme prent-atîţea ani tot într-un loc trăind şi lăcuind, şi bine unii cu alţii amestecîndu-se pen rudenie, unul luund fata altuia, altul feciorul altuia, atîta s-au amestecat şi s-au unit, cît mai pe urmă împreună tuturor *dachi* le zicea, pănă cînd grecii scriitorii întîi, zic toţi, că le-au schimbat numele de le-au zis *vlahi*. *Avem şi acest semnu, că atîta să unise acei* romani de aici cu acei dachi, *cît nu s-au mai despărţit apoi între dînşii nici cînd*

---

[233] Aliaţi, tovarăşi.

[234] Este vorba de răscoala dacilor din anul 117, cînd este ucis guvernatorul C. Iulius Quadratus Bassus şi Hadrian trebuie să intervină personal pentru pacificarea provinciei.

[235] În anii 157—158, în timpul domniei lui Antoninus Pius dacii liberi au atacat pe romani, ceea ce a determinat aducerea de importante efective militare, mai ales în Dacia Porolissensis.

s-au rupt den Împărăţiia Romană şi au întrat pentre dînşii alte limbi, ci tot într-una s-au ţinut şi au rămas şi până astăzi (p. 55).

Au doară şi acelor voievozi şi oameni mari, carii, cum s-au zis, că moşténi[236] să făcuse aici, nu mai lesne le era şi ei a face cum şi alţii mulţi au făcut; şi ei mai pe urmă încă acéia au urmat, de s-au despărţit cînd au început Împărăţia Romană a să pleca şi a să mai îngusta, unul într-o parte de supt ascultarea ei trăgîndu-se, domni lor puindu-şi şi volnici făcîndu-se; alţii într-altă parte să dezlupiia, până s-au rupt şi s-au împărţit toată în crăii, în domnii şi într-alte politii, acea una şi întreagă monarhie, cum astăzi aiave să véde (p. 44).

Acésta dară şi ca acéstea purtîndu-se şi lucrîndu-se, cum s-au şi mai zis şi Împărăţia Romană plecîndu-se şi micşorîndu-se, iată fieştecarele binele şi traiul său osebi au început a-şi căuta şi a-şi goni. Aşa dară şi acei rumâni dachi ce era aici şi al lor traiu şi stare îşi cerca, şi cît au putut a să ţinea au nevoit, *moşténi vechi şi întemeiaţi acestor pămînturi socotindu-se că sînt; pentru că prin sute de ani trecuse şi să rădăcinase în toată Dachia lăcuind şi şezînd.*

Aşadară acéştea domnii, şi voievozii lor avîndu-i, şi legi bune ţiind şi păzindu-le, şi încă şi buni ostaşi fiind, şi ţara lor osebi au început a-şi păzi şi hotarăle lor mai tare a le ţinea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai supune. Ci cine asupra lor veniia şi ei împotriva acelora sta, şi atîta cît mulţi se îngroziia de dînşii; şi mai vîrtos vecinii lor, carii venise apoi dupe romani de cuprinsése acéle locuri, cum s-au mai zis. Şi necum să-i mai bîntuiască să ispitiia, ci în priete-

[236] Pămînteni („de moşie").

șugul lor îi chiema și cu dînșii să lega ca oricînd ei vrea să margă asupra altorcuivași, au cînd alții asupra lor vrea veni, ei ajutor să le dea și cu prieteșug să se afle. Așa și ceștea, cînd vrea cére că . acéiași cérere de la aceia gata să se afle și să le dea, dupre buna vecinătate și legătura ce făcea cu ei. Și într-acesta chip încă multă seamă de ani s-au purtat și s-au ținut, *nici grijă lor de alte domnii și crăii măcară era, căce multă și puternică oaste avea și încă că toți ostași buni era și nici de împărații Țarigradului să temea, măcară că încă pentr-acéle vremi tot tari și putérnici era.* Ci încă și cu ei s-au bătut, împotrivă-le stînd. Și ajutoare le-au dat, cînd au trebuit, împotriva vrăjmașilor lor și a turcilor, cînd au început a tréce încoace marea și a le lua locuri și a le mai îngusta împărățiia și den Elada precum mai nainte voi arăta (p. 67—68).

Ardealul încunjurat de munți fiind și loc ca acela tare de a să putea apăra în toată vrémea de trebuință fiind, plin de oameni era. Iar de cînd și acolea osebită domnie iarăși s-au așezat, de la Topeltin istoric, pre larg va putea neștine afla, de unde și Radul-vodă Negru aici în țară au pogorît, precum letopisețele céle de obște arată (p. 79).

Țările acéstea deaca s-au osebit de Ardeal (adecăte Țara Muntenească și a Moldovei), s-au descălecat și s-au luptat cu vrăjmașii lor și mai vîrtos cu turcii. Și mai nainte și mai încoace mult, pe urmă spate și ajutoriu le-au fost, măcară că și ceștea ungurilor [237], ca un zid bun și tare înaintea turcilor le-au

[237] Stolnicul se referă la acțiunile comune româno-maghiare îndreptate împotriva turcilor, ca, de exemplu, în timpul lui Ioan Corvin de Hunedoara.

fost și nu de stricăciune, de să va socoti bine, și cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vîrtos cestor ce în Ardeal au rămas șezători și lăcuitori (p. 71).

5. COMUNITATEA DE TERITORIU ȘI LIMBĂ A ROMANILOR

Dincolo de separarea în formații de stat diferite, Stolnicul vede unitatea românească în originea comună, teritoriul pe care-l locuiau, același cu al vechii Dacii, identitatea limbii pe care o vorbeau.

[Țara Românească] mică și can[238] laturi țară multora au părut că iaste, încă mai vîrtos acum de cînd osebită de Ardeal și de Țara Moldovei iaste. (Cum mai nainte vom arăta, cînd și pînă cînd zic istoricii și gheografii că au fost împreună și de cînd s-au osebit) (p. 5).

Véde-să dară că toți scriitorii țărîlor și istoricii într-aceasta să tocmesc, cum și țara aceasta, cuprinsă fiind cu Ardealul și cu Moldova, îi zicea Dachia și Ghetia (p. 9).

Și mai chiar vedem că rumânii den Ardeal, moldovénii și ceștea de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dînșii mult să osebesc, care aceasta iaste cum să véde den amestecătura vecinilor lor (p. 38).

Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovénii, și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte

---

[238] Cam.

den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus[239], *iară tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot romani îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură* (p. 52).

Stolnicul cunoaşte existenţa cuţovlahilor. Dacă în acel stadiu al informaţiei istorice el nu-i putea socoti decît drept descendenţi ai românilor din Nordul Dunării, faptul însuşi de a-i semnala şi descrie într-o carte de istorie românească îşi păstrează întreaga semnificaţie.

Sînt dară aceşti coţovlahi, cum ne spun vecinii lor şi încă şi cu dintr-înşii am vorbit, oameni nu mai osebiţi, nici în chip, nici în obicine, nici în tăriia şi făptura trupului, decît rumânii, ceştia, şi limba lor rumânească ca acestora, numai mai stricată şi mai amestecată cu de ciastă proastă greciască şi cu turciască, pentru că foarte puţini, cum s-au zis, au rămas, la nişte munţi trăgîndu-se de lăcuesc. Carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului, pănă spre arbănaşi lîngă Elbasan[240], în sate numai lăcuind, săvai că şi mari unele sate. Zic că sînt şi oameni cu putére în hrana lor, de carii şi mare minune iaste, cum şi pănă astăzi să află păzindu-şi şi limba şi nişte obicéie ale lor. Aceştea dară şi limba ş-au mai stricat, şi ei s-au împuţinat, derept că şi ei desăvîrşit supt jugul turcescu cu acei greci dupre acolo s-au supus, unde şi stăpînire, şi blagorodnia[241], şi tot ş-au pierdut. Şi poate-fi că nice dintîi aşa mulţime nu va fi fost de

[239] Într-un paragraf precedent din text autorul arată că limba oricărui popor preia termeni de la popoarele învecinate.

[240] Arbănaşi = albanezi; Elbasan = Elbasan, oraş în Albania centrală.

[241] Nobleţea, bunul neam.

dînșii. Că iată acum și câți sîntu, mojici[242] și țărani sînt, și locurile lor cu greu de hrană fiind, pentru multa piatră și munți ce sînt de lăcuescu, să împraștie și să duc mai mulți pen céle orașe mari turcești de să hrănescu ; și pe acolo mai mulți amestecîndu-se, și limba, cum am zis, foarte s-au stricat, și ei puțini au rămas. Zic și aceasta că de-i întreabă pre ei neștine : „Ce ești ?" el zice : *„Vlahos"*, adecăte *rumân* ; și locurile lor unde lăcuesc le zic *Vlahia [cea mare]* (p. 45—46).

6. NOBLEȚEA CIVILIZAȚIILOR ANTICE : GRECII ȘI ROMANII

Umanismul Stolnicului se vădește în admirația cu care evocă civilizațiile Antichității, calitățile intelectuale și morale ale grecilor și romanilor.

Vedem și auzim și noi astăzi pe greci așa răspunzîndu-se, cînd îl întrebi : „Ce iaste ?" el zice : „Romeos", adecăte *romanu* ; și mare osebire iaste între grec și între roman. Ci numai și ei fiind supuși mai pe urmă romanilor, romani vrea și ei să se chiiame ; au doară deaca s-au mutat împărăția de la Roma la Vizandia[243], au început și ei să se chiiame romani, mădulariu și parte și ei apoi împărăției făcîndu-se ; ci dară aceștea greci, nu romani, ci elini sînt, și mai vîrtos cei ce în Țara Grecească, cum îi zicem noi, sînt, și dintr-aceia să trag. Den carii oarecînd în vechile vremi și ei prea mari oameni au fost, și atîta

[242] Om simplu, țăran.
[243] Bizanțul, Constantinopolul.

întru învăţătura cărţilor şi a ştiinţelor au fost procopsiţi, şi atîta întru vitejii au fost ispitiţi şi aleşi şi atîta întru înţelepciunea lumească de iscusiţi, cît nice un neam, nici o limbă pe lume, nice odată ca ei n-au stătut (p. 39).

Şi de la carii nu numai alte roduri au luat învăţături şi obicine, ci şi acei romani mai adăogîndu-se şi mai sporindu-se de'nceput domnia şi crăiia lor, au trimis la Athine[244] de au luat legi şi orînduiale, ca să ştie cum să poate otoîrmui politia şi domniile lor.

De acolo dară, întîi, şi de la acea vrednicie a lor ieşise acel cuvînt şi acea ce să zice că „tot cine nu iaste elin, iaste varvar", care zisă ascultînd-o romanii, şi lor zicea că tot cine nu iaste elin, nici roman, iaste varvar; carea aciasta să înţelegea în toate céle vechi cărţi, cînd să citéşte *varvar*, că sînt toţi varvari, afară den elini şi din romani. Şi aciasta era pentru că atîta era de învăţaţi, de vitéji, de înţelepţi, cît nu să putea zice varvar[i]. Dirept că *acela iaste şi să numeiaşte varvar, carele nici obiciaiu are. nici carte ştie, nici bărbăţie, nici direptate, nici miloserdie are, nici frica lui Dumnezeu, nici nici vreo bunătate sau vrednicie pe sine să véde, şi mai mult siléşte şi trage a trăi în voia şi poftele sale, decît în legi şi în direptăţi supus şi cuprinsu să fie* (nu dupre neaoşa fire făcînd omenească), ci ca un dobitoc va să trăiască şi gîndéşte a trăi. Aceia dară să chiamă şi sînt varvari, carii sînt aşa, măcar de ar şi fi vreunul de vreun neam bun, sau şi stăpînitoriu, şi de va fi sau va trăi, cum mai sus să zise, iar nu cu fapte bune, acela varvar să chiamă, şi toate scripturile aşa-l numescu şi

---

[244] Athena.

propoveduesc. Şi aşa şi aici într-aciastă istorie, cînd să pomeneşte varvar, aceia să înţeleagă dupre obiciaiul ce şi alalte istorii ne arată.

Zis-am dară, precum au fost acei eleni oarecînd, oareceşi mai sus am pomenit, iară şi mult mai nalt şi mai de laudă şi de lucrurile şi faptele lor au fost, ale cărora şi până astăzi sémne, precum toate istoriile şi toate scripturile câte de ei scriu şi şi ale lor câte sînt, decît lumina soarelui mai aiave îi arată şi-i dovedesc ce au fost şi cît au fost de ştiuţi şi de mari (p. 39—40).

Carii odată toţi feciorii oamenilor celor mari şi ai domnilor romani mergea, trimiţîndu-i părinţii lor, în Elada, la Athine, de învăţa carte grecească şi în ştiinţe acolo procopsiia desăvîrşit. Şi mulţi oameni mari şi domni, cum Pompeiu cel Mare şi Ţiţeron[245] şi alţi nenumăraţi şi împăraţi, cum Avgust, Chesar, Traian, Adrian şi alţii mulţi, în grecească, adecăte în elinească limbă, era ştiuţi şi învăţaţi, în care şi cărţile lor toate şi până astăzi să ţin (p. 41).

Zicea dară acel sfînt om Leon papa, cum scrie şi Nicolae Olah în *Atila*[246]: „Mare oarecînd (nebiruite craiule) a romanilor celor biruitori toată lumea era slava, cînd biruiţilor da iertăciune şi cînd pre cei ce să ruga în credinţă şi în prieteşug îi priimiia, obicinuind biruinţa cu miloserdia să o stimpere, cu cari lucruri şi fapte împărăţia şi avuţia adăogea. Véste deci şi slava numelui lor nemoartă o făcea şi acéstea

[245] Cicero, marele orator roman (106—43 î.e.n.).

[246] Nicolaus Olahus, umanist român din Transilvania (1493—1568), autor al lucrărilor *Hungaria, Chronicon* şi *Atila,* din care citează autorul.

pănă cînd să păziia și obicina le purta, ale romanilor era meșteșugurile[247], obiciaiurile și înțelepciunile[248]. Iară deaca s-au mutat într-alt feliu chipurile lucrurilor, céia ce de la noi au răpit, acéia ție, craiule Atilo, acum norocul ț-au dat, *iproci*" (p. 62—63).

7. IDEI DESPRE NAȘTERE ȘI STRICĂCIUNE

Din scrierile lui Aristotel și ale comentatorilor săi tîrzii, între care cel mai cunoscut în viața intelectuală a Europei de sud-est era, în secolul al XVII-lea, Teofil Coridaleu, a păstrat Stolnicul ideea „nașterii și stricăciunii" continue a tuturor lucrurilor. Față de încremenirea în care era concepută pînă atunci lumea, această concepție marchează un hotărîtor pas înainte în gîndirea românească medievală.

Însă, dupe acéstea, iată nici un lucru cîte sînt supt lună stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații ani pot tot într-același chip sta, ci toate sînt în mutări și în stricăciuni zidite, cum s-au zis și să cunoscu. Dirept acéia iară zic, toate cîte sînt așa fiind, așa hotarăle lor, cari, pănă nu ajung la acélea, nu-și ia fieștecarea cel ce iaste a fi de dînsa. Așa den noianul și preaadînca înțelepciunea lui Dumnezeu, mai nainte de véci fiind orînduite, cari noao oamenilor, acélea, cum sînt și cum vin, foarte ascunse și întunearec[249] ne sînt. Ci dară cum zic și filosofii, că toate cîte sînt în naștere și în stricăciune stau, adecă

---

[247] Aci în sensul de „arte".
[248] Virtuțile.
[249] Obscure, neînțelese.

una stricîndu-se și putrezînd, alta să naște și să face, cum vedem la toate semințele ; și pănă nu putrezéște una, nu naște alta ; și pănă nu naște alta, nu putrezéște céialaltă. Nici pănă nu să strică un chip, nu să face alt chip. Deci, pe cum vedem la céste firești, cari iară putérea lui Dumnezeu pren fire le lucrează, adecăte le naște, le créște și le păzéște. Și iară așa înfășurîndu-se și desfășurîndu-se de la zidirea lumii, pănă la sfîrșitul ei vor fi (p. 56—57).

Însă iaste a să mai ști, că toate lucrurile câte sînt în lume, au și aceste trei stepene[250] dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adaogerea, starea și plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acéstea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec ; iară tot la un steajăr[251] să adună și să strîng în cea de apoi, adecăte în stricăciune și în pierzare dezlegîndu-se (p. 63).

8. NECESITATEA DISPARIȚIEI IMPERIILOR

Această idee filozofică asociată erudiției și observației istorice îi dă Stolnicului convingerea că marile imperii sînt menite dispariției îndată ce părăsesc legile drepte, devin tiranii și-și pierd virtuțile pe care își întemeiaseră tăria. Convingerea dădea omului de stat care și-a închinat în-

250 Trepte.

251 Steajerul este parul înfipt în mijlocul ariei de care erau legați și în jurul căruia se învîrteau caii în timpul treierului. Autorul folosește termenul în chip figurat, imaginînd *desfășurarea* și *înfășurarea* evoluției lumii.

treaga viață luptei pentru eliberarea țării de sub dominația otomană fundamentul științific necesar unei stăruitoare activități politice, menită să contribuie la fenomenul așteptat cu înfrigurare de popoarele sud-est europene : căderea Imperiului otoman.

Deci dară așa toate fiind, iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măriilor și tuturor celoralalte cîte sînt, așa să întîmplă și le vin. Ci numai celor dirépte, celor blînde și celor mai cu înțelepciune [252] le rămîne laudă, fericire de bună pomenire și pildă folositoare celor buni și înțelepți dupre urmă și canoane cu carii mai mult și mai slăvit pot sta și să pot otcîrmui. Și de li să întîmplă și surpare și cădére, înțelepții nu le dau atîta vină și pricină cu sudalme, căci au sosit la acéia, adecă să zică, că de nechibzuială și nebuniia lor au venit. Ci numai socotescu că așa zidite și făcute în lume sînt, ca și iale să-și ia conețul [253] (p. 63).

Așa dară și în céle politice pricépem și cunoaștem că nu-s stătătoare nice unele ; ce *și avuții să pierd și domnii să strică și împărății să mută și să strămută ;* și toate ca acéstea, unii pierzînd, alții găsind, de la unii fugind, la alții nemerind, orbul noroc, cum îi zic și-l zugrăvescu [254]. Și iară una stricîndu-se și perind, alta făcîndu-se și crescînd, precum cetim și sémnele aiave, vedem toate și cunoaștem, de cînd iaste lumea cîte domnii și crăii, cîte monarhii au fost, care din mici începături și necunoscute, la cîtă mărire și putére au venit și apoi dintr-atîta de mari, la cîtă mic-

---

[252] Sfîrșitul.

[253] Celor virtuoși.

[254] *Fortuna*, zeița norocului, a soartei era imaginată ca o fecioară legată la ochi.

șorare și la cîtă sumpare și stingere au sosit, cît unele nice să mai știu, nici să mai pomenescu.

Altele iară, *monarhii mari și groaznice și putérnice s-au pierdut* și în cenușa lor arzînd, s-au îngropat, cum au fost céia a Siriilor, carea 1300 de ani au stătut; și așa cu Sardanapal, cel dupe urmă monarhu al lor perind și arzînd, s-au stins și la Vavilon au rămas dupe acéia cîtvași, pînă cînd Baltasar, cel dupre urmă craiu al Vavilonului, împreună cu dînsul au perit și de la ei toată monarhia la persi au venit. A persilor iarăși în mărie[255] crescînd și lățindu-se, mai mult de 200 de ani au împărățit tot așa monarhi, pînă cînd la elini au venit Alexandru cel Mare, feciorul lui Filip, biruind desăvîrșit pe Darie Codomanul, cum zice Șleidan[256], cu carele și monarhia li s-au prăpădit și la dînsul au rămas.

Alexandru dupe acéia monarhu stînd, cît de mare și de tare au fost și cît s-au întinsu și alții mulți scriu. Iată și Cfintul Curțius romanul[257], Plutarh[258] în *Viața* lui ce istoresc și Diodor Sicheliotul[259] într-a 17 carte a *Istoriilor* lui ce face, destul și pe larg arată.

---

[255] Mărire.

[256] Johann Philippi (Sleidanus), jurist și istoric german (Schleiden, 1506 — Strassbourg 1566), autor al operei *De quatuor summis imperiis* (Strassbourg, 1556), din care Stolnicul își extrage exemplele despre vremelnicia și pieirea imperiilor.

[257] Quintus Curtius Rufus, istoric roman (sec. I e.n.), autor al lucrării *De rebus gestis Alexandri Magni.*

[258] Plutarhos, biograf și filozof grec (c. 46—c. 127), autor al *Vieților paralele* ale oamenilor iluștri greci și romani la care trimite Stolnicul.

[259] Diodorus Siculus, istoric grec din Sicilia (sec. I î.e.n.), autor al lucrării de istorie universală *Biblioteca istorică.*

Deci de la dînșii cineva citind, să poată ști și cunoaște ce și cît au fost, săvai că el însuși puțin au împărățit, deci au murit. Iară alalți apoi domni și voevozi ai lui[260], măcară că împărțise țările de oblăduia ei osebi, iară încăși și ei cîtvași și mult încă acea împărăție au mai ținut, pănă cînd cea mai putérnică și mai mare decît toate acéstea [Roma] au răsărit și au venit foarte din mici și slabe începături. Întîi, cum zice și Ioann Șleidan, că den niște păstori întîi și necunoscuți, au ajuns apoi stăpîni lumii toate, cum și alții mulți scriu (p. 57—58).

Acea împărăție foarte au stătut direaptă și milostivă, și era privighetoare în toate céle cuvioase și dirépte, mai mult decît toate alalte monarhii și stăpăniri cîte au stătut în lume și pănă astăzi stau, precum toate istoriile scriu de dînșii, prelarg arată. Afară, zic, după ce au venit samoderjeții[261] împărați, au mai bine tirani, cum le zic, că apoi ei apucînd împărățiia și vrînd fieștecarele a împărăți cumu-i va fi voia, nu dupre cum legile și obiciaiurile lor era puse. Atuncea deci unii dintr-înșii, nu domni sau oameni să par că au fost, ci mai răi și mai cruzi decît fiarăle, céle nedumestecite și mînioase, și decît aspidele și vasiliscii cei otrăviți și veninați, cum au fost Caie Caligula, Dometie, Neron, Dometian, Dioclitian și alții ca ei mulți. Și nu numai la dînșii au fost ca acéia, ci și la alte neamuri și domnii, precum și pănă astăzi unde și

---

[260] Este vorba de *diadohi*, urmașii lui Alexandru cel Mare, care și-au împărțit imperiul macedonean.

[261] Autocratori, suverani care conduceau singuri, fără a ține seamă de legi și obiceiuri.

unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri şi veninaţi balauri, stărpituri şi teratta, fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc (p. 19).

9. CUM TREBUIE SCRISĂ ISTORIA

Scopurile istoricului sînt, după Stolnic, de ordin patriotic, politic şi moral : cunoaşterea trecutului patriei este, mai întîi, o datorie ; istoria dă importante lecţii pentru viitor ; în sfîrşit, din exemplele celor vechi învăţăm să ne îndreptăm viaţa în prezent şi viitor. Scrierea istoriei reclamă o atentă cercetare a izvoarelor pentru eliminarea „minciunilor şi basnelor" ; ea este însă o înaltă datorie, pentru că, scrie Stolnicul, despre poporul nostru „în stepena ce astăzi să află... în carea ticăloasă şi jalnică iaste, cine, cum îi iaste voia poate şi zice şi scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă şi a-i răspunde".

Cu greu şi cu strimt iaste neştine a da cap şi începătură fieştecăruia lucru, mai vîrtos celuia cînd nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici ştiinţă de la alţii, sau pomenire măcară să află ca o povaţă făcîndu-se şi ca o luminare arătîndu-se, ca să se poată ajuta cel ce nu ştie de la cel ce ştie şi céle din întunérec să iasă la lumină.

Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să ştie şi nici unul nu au aflat nimic, până cînd n-au fost de altul învăţat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au cetit şi de nu ca acélea, asémene ca acélea măcar cît de puţin şi de nu acelaşi

adevăr și de lucru ce poftéște neștine, au zis, sau au scrisu măcar cît de puțin și de altele, ca numai să se poată altul deștepta spre gîndirea acelora și a altor lucruri încă destul iaste. Și carii ca acélea au făcut și au pomenit, cît de cît măcar, nemoarte mulțămite au auzit și în bună pomenire au rămas.

Precum și Aristotel în cartea a dooa a *Metafisicii*, cap. 8, zice : „Har și mulțămită să avem și să dăm filosofilor celor bătrîni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăși destul că tot au pomenit... și au zis cevași, cît pricină de a cerca și a isoodi adevărul alții au dat (p. 3—4).

Zice și Diodor Sicheliotul, istoric, în predosloviia cărții lui dintîi, că *cu direptate iaste a da toți mari mulțemite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci că cu ostenélele lor au folosit viața de obște (adecă traiul tuturor)* (p. 4).

Săvai că nici acélea nu-s toate adevărate, dirept ; că și scriitorii, mișcați de osebite poftele și voile lor, unii într-un chip, alții într-alt chip, tot acea povéste o vorbescu. Adecăte că cel ce iubéște pre unul, într-un chip scrie de dînsul, și cel ce-l uraște, într-alt chip ; și de al său într-un chip și de streini într-alt chip scrie ; și și cel ce iaste mînios, într-un chip întinde condeiul, și cel ce nu, într-alt chip îl opréște ; și altele multe ca acéstea sînt pricini, de nu tot un feliu toți scriu adevărul. Unde și unde ca acela să se afle așa dirept și de obște bun, ca toate într-o cumpănă pe ce va cunoaște să le mărturisească și să le scrie, lumii întru negreșită știință și adevăr lucrurile să le lase ? (p. 35).

Aceia de fac așa, adecăte de céle ce nu știu și céle ce nu cunosc, zic că cunosc, iaste a trufașilor și a deșerților, părîndu-le că mai cu rușine le iaste a zice că nu știu și nu cunoscu cel[e] ce nu știu și nu iaste adevăr, decît a minți și a zice că cunoaște și știe cel[e] ce nu știe. Și nu să domiresc că mult mai mult și mai mare iaste rușine a zice minciuna (că știe), decît a zice adevărul (că nu știe).

Cari apoi și una și alta să dovedéște. Săvai că și a zice cel[e] ce știe că nu știe, iaste răotate. Ci de aceasta dară și eu lăsînd și de a mai scurma altele, nu-mi mai bat capul; iar cine va vrea a fi și mai grijuliu și mai știut de a afla cap, cérce, ca doară va afla, cetind a altora și a multora cărți foile întorcînd (p. 56).

Astăzi, nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat și s-au făcut, cari de nevoie încă le era și ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi. Cum Nafclir în prologul *Hronografului* lui ce face[262], zice: că *frumos lucru iaste den greșalele altora să tocmim viața noastră și nu ce alții au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi a urma să ne punem înainte*. Și trebue să știm ca pre cei buni și vrédnici, carii vor fi fost bune faptele lor, să le pomenim bine și pre ei să-i lăudăm. Iar pre cei răi și făcători de rău, să-i blestemăm și să-i ocărîm, acea parte alegîndu-și în lume, cît au trăit, ca să-i rămîe (p. 5).

[262] Johannes Verges sau Vergenhans (Nauclerus), canonist și istoric german n. la Wurtemberg între 1425/1430, autor al lucrării *Chronica, succintim compraehendentia res memorabilium seculorum omnium ac gentium*, Coloniae, 1544, din care Stolnicul poseda un exemplar.



POSTFAŢĂ

După destul de bogata literatură despre Stolnic publicată pînă acum, cuvîntul nou şi definitiv urmează să-l spună istoricul destul de răbdător şi, mai ales, norocos pentru a descoperi toată — sau mare parte din — documentaţia neştiută încă privitoare la activitatea omului de stat şi cărturarului muntean. Această documentaţie pare a fi mai amplă decît s-a bănuit. O repede anchetă la biblioteca Universităţii din Bologna a permis dr. Constantin Şerban să descopere în 1968 hîrtii inedite de la Ferdinand de Marsigli privind relaţiile sale cu Stolnicul. Prof. Gh. Moisescu ne-a comunicat în acelaşi an că posedă 64 de scrisori ale lui Cantacuzino, copiate după originale din arhivele vieneze. Investigaţiile în arhivele din Moscova n-au epuizat informaţiile despre Stolnic, iar surprize trebuie negreşit aşteptate după cercetări metodice în fabuloasele arhive din Istanbul unde zac încă necunoscute atîtea date despre trecutul românesc. Acest stadiu al documentării face deci orice încercare de tratare *completă* a vieţii şi activităţii lui Constantin Cantacuzino încă provizorie şi fapt este că toate contribuţiile publicate de aproape şapte decenii nu ne-au dus *mult* mai departe de ceea ce ştia şi scria Nicolae Iorga despre Cantacuzino la începutul acestui secol.

Între o monografie incompletă adresată cercetătorilor — şi repetînd ce se ştia — sau o carte pentru mai largi categorii de cititori încercînd să restituie viaţă şi culoare omului şi epocii pe care majoritatea le cunosc încă nedesăvîrşit, alegerea celei de-a doua mi s-a părut mai cuminte. Aşa s-a născut această înfăţişare a *Stolnicului între contemporani*, în care am încercat să punem împreună ceea ce alţii, sau noi înşine în alte lucrări, putem aduce pentru înţelegerea unei epoci zbuciumate şi unei existenţe dramatice din trecutul nostru, peste care frumuseţea formelor de artă, înţelepciunea gîndurilor şi, adesea, blîndeţea firească românilor aruncă lumini ce ne ajută să-i înţelegem şi să-i preţuim deopotrivă pe Stolnic şi lumea în care a trăit.

Cititorul a întîlnit, aşadar, în cartea de faţă, substanţa principală a studiului nostru *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic — umanistul* publicat în revista *Studii*, 19 (1966), nr. 4, p. 651—665, şi 20 (1967), p. 45—61 etc., revizuit în lumina cercetărilor publicate între timp, amplificat cu noi capitole despre epocă şi însoţit de extrase grupate pe teme din *Istoriia Ţării Rumâneşti*. Mulţumim şi pe această cale colegului Paul Cernovodeanu care a binevoit să citească în manuscris această lucrare, făcîndu-ne preţioase observaţii.

Ilustraţia bogată a cărţii aduce nu numai o folositoare completare textului ci, sîntem convinşi, şi un spor de familiarizare a cititorului cu o epocă dintre cele mai pasionante ale trecutului românesc.

AUTORUL



LISTA ILUSTRAŢIILOR

7. *Grigore Ghica* (1660—1664). Gravură contemporană (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 116; *legenda: Letopisețul cantacuzinesc, ed. cit.*, vol. I, p. 185).

8. *Constantinopol, cartierul Fanar, la sfîrșitul sec. al XVII-lea.* Gravură contemporană (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

9. *Însemnare autografă a Stolnicului, din 1666—1667.* (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 136r).

10. *Strîmtoarea Dardanele la sfîrșitul sec. al XVII-lea.* Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

11. *Veneția,* imagine alegorică din Carolus Patinus, *Lyceum Patavinum,* Patavii 1682, p. 3.

12. *Carolus Patinus, Lyceum Patavinum, Patavii 1682.* Foaia de titlu (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare; *legenda:* Miron Costin, *De neamul moldovenilor,* în Miron Costin, *Opere, ed. cit.*, p. 241).

13. *Universitatea din Padova. Aula magna* (fotografie, Biblioteca Academiei R. S. România. Cabinetul de stampe).

14. *Însemnare autografă a Stolnicului, din anii studenției la Padova.* (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 126v).

15. *Albanio Albanese.* Gravură contemporană de M. Desbois (Carolus Patinus, *Lyceum Patavinum,* Patavii 1682, p. 44).

16. *„Catalog de cărțile ce-s cumpărate...".* Autograf al Stolnicului din 1 iulie 1667. (Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1498, f. 112r).

17. *„Cugetările lui Cicero"*, însemnare a Stolnicului din anii studenției la Padova (*ibidem,* f. 42v).

18. *Viena la sfîrșitul sec. al XVII-lea.* Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

19. *Antonie-vodă din Popești* (1669—1672). Frescă din sec. al XIX-lea în Biserica din Tîrșorul-nou (N. Iorga. *op. cit.*, pl. 122).

20. *Candia, capitala insulei Creta, la sfîrșitul sec. al XVII-lea.* Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabi-

netul de stampe; *legenda: Letopisețul cantacuzinesc, ed. cit.*, vol. I, p. 200).

21. *Constantinopolul la sfîrșitul sec. al XVII-lea.* Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe; *legenda: ibidem*).

22. *Șerban Cantacuzino* (1678—1688). Frescă în biserica din Popești-Vlașca. (N. Iorga, *op. cit.*, pl. 129; *legenda: Letopisețul cantacuzinesc, ed. cit.*, p. 207).

23. *Biblia lui Șerban,* București, 1688. Foaia de titlu (colecția autorului; *legenda:* I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovii* și *O samă de cuvinte*, ed. de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 102).

24. *Stema lui Șerban Cantacuzino*, în *Biblia*, București, 1688, f. 1v). (colecția autorului; *legenda: Evangheliarul*, București, 1682, f. Iv).

25. *Sultanul Mohamed al IV-lea* (1648—1687). Gravură contemporană (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe; *legenda: Letopisețul cantacuzinesc, ed. cit.*, vol. I, p. 208).

26. *Asediul Vienei, 1683* (detaliu). Pictură de Franz Geffel de la sfîrșitul sec. al XVII-lea. (Muzeul orașului Viena; *legenda: op. cit.*, p. 208).

27. *Ioan al III-lea Sobieski, regele Poloniei* (1629—1696). Gravură contemporană (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv; *legenda: op. cit.*, p. 208).

28. *Buda în 1686.* Gravură contemporană (Veridica raccolta de giornali di Buda, Venetia 1686, nr. 7; *legenda: op. cit.*, p. 209).

29. *Prințul Eugeniu de Savoia.* Portret de Jacques von Schuppen (Amsterdam, Rijksmuseum; *legenda:* Radu Popescu, *op. cit.*, p. 497).

30. *Veridica raccolta de giornali di Buda*, Venetia 1686, foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția Cărți rare).

31. *Constantin Brîncoveanu* (1688—1714). Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

32. *„Puterea otomană".* Gravură alegorică din sec. al XVII-lea (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv; *legenda: Istoria Țării Rumânești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 21).

33. *Tîrgoviştea la sfîrşitul sec. al XVII-lea.* Gravură fantezistă contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

34. *Bucureştii la sfîrşitul sec. al XVII-lea.* Gravură fantezistă contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

35. *Petru cel Mare* (1689—1725). Portret de Aert de Gelder (Amsterdam, Rijksmuseum).

36. *Kremlinul în sec. al XVII-lea.* Gravură din 1636. (Adam Olearius, *Voyages très curieux et très renommez faits en Muscovie, Tartarie et Perse*, tr. par Sr. de Wicquefort, vol. I, Amsterdam, 1727).

37. *Medalie rusă de argint comemorînd victoria de la Azov*, 1696 (Londra, British Museum).

38. *Planul clădirii Conferinţei de la Carlowitz* (1699) şi a dispoziţiei ambasadorilor : A = Casa conferinţei ; B = Sala ambasadorilor imperiali ; C = Sala ambasadorilor turci ; D = Sala conferinţei ; E = Camera imperialilor ; F = Camera turcilor ; G = Camera mediatorilor ; H = Campamentul imperialilor, aliaţilor şi al unei jumătăţi din mediatori ; I = Campamentul turcilor şi al unui sfert din mediatori ; K = Campamentul ambasadorului englez ; L = Campamentul ambasadorului olandez ; M = Carlowitz ; 1. Contele von Oettingen, ambasador imperial ; 2. Contele von Schlick, ambasador imperial ; 3. Reis Effendi, ambasador turc ; 4. Al. Mavrocordat, ambasador turc ; 5. Mylord Paget, ambasador englez ; 6. Colyer, ambasador olandez ; 7. Thill, secretar al ambasadorului imperial ; 8. Prior, secretar al ambasadorului englez ; 11. Podul spre Casa conferinţei ; 12. Scara de intrare spre Casa conferinţei. (Sir Paul Ricaut, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte... Vortsetzung*, Augspurg, 1701, p. 820 ; *legenda :* Radu Popescu, *op. cit.*, p. 477).

39. *Calandar ce să chiamă Foletul novel*, pe anul 1693. Foaia de titlu. (E. Vîrtosu, *Foletul novel, Calendarul lui Constantin-vodă Brîncoveanu, 1693—1704*, Bucureşti, 1942, p. 1).

40. Ottavio Beltrano, *Almanacco perpetuo*, Venetia, 1700. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secţia cărţi rare).

41. *Istoriia Ţării Rumâneşti*, de stolnicul Constantin Cantacuzino. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secţia manuscrise, ms. rom. 3443, f. 1r).

42. I. Nauclerus, *Chronica*, Coloniae 1544. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

43. *Franciscus Toletus, S. I., Commentaria... in universam Aristotelis Logicam*, Venetiis, 1596. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

44. *Commentariorum Collegii Conimbricensis... in Universam Dialecticam Aristotelis Stagiritae, partes duae*. Venetiis, 1616. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

45. *Adnotare a Stolnicului la* I. Nauclerus, *Chronica*, Coloniae 1544, f. 1. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

46. A. Foresti, *Del mappamondo istorico*, t. IV, parte I, Venezia, 1697. Foaia de titlu. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

47. *Pasaj despre Ștefan cel Mare*, în A. Foresti, *Del mappamondo istorico*, t. IV, parte I, Venezia, 1697, p. 303. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

48. *Pasaj despre Ștefan cel Mare*, în I. Nauclerus, *Chronica*, Coloniae 1544, f. 978, cu adnotare de Dosoftei, mitropolitul Moldovei. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția cărți rare).

49. *Istoriia Țării Rumânești*, de stolnicul Constantin Cantacuzino. *Capitolul despre cucerirea Daciei*. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția manuscrise, ms. rom. 3443, f. 12^r).

50. *Luigi Ferdinand de Marsigli*. Portret contemporan. (Veneția, Colecția Giuseppe Rocca Lucca).

51. *Harta Țării Românești*, Padova 1700, de stolnicul Constantin Cantacuzino. (Biblioteca Academiei R. S. România, Secția de hărți).

52. *Doamna Maria Brîncoveanu și fiicele sale*. Frescă de la mănăstirea Hurez. (N. Iorga, *Portretele doamnelor române*, București 1937, fig. 45).

53. *Execuțiunea familiei Brîncoveanu pe piața din Stambul*. Gravură imaginară de H. Dembițki, 1872. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

54. *Piatra de mormînt a lui Radu Cantacuzino* (m. 25 februarie 1715), fiul Stolnicului. (București, biserica m-rii Cotroceni).

55. *Nicolae Mavrocordat, domn al Țării Românești* (1716 și 1719—1730). Gravură contemporană. (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

DESENE ÎN TEXT

PAG. 11

Portalul Bisericii Cantacuzinilor din Mărgineni. (*Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, 19, 1926, p. 112).

PAG. 14—15

Fragmente de coloană din casa Cantacuzinilor de la Mărgineni (*ibidem*, 19, 1926, pp. 111, 117).

PAG. 22

Universitatea din Padova. Gravură din sec. al XVII-lea. (R. Ortis și N. Cartojan, *Un erudito rumeno à Padova*, Bucarest, 1943, p. 32).

PAG. 25

Universitatea din Padova. Cortile Sansovinesco (sec. al XVI-lea). (Biblioteca Academiei R. S. România, Cabinetul de stampe).

PAG. 32—33

Bailul venețial la Constantinopol mergînd în audiență la Poartă. Miniatură turcească de la mijlocul sec. al XVII-lea. (Paul Coles, *The Ottoman impact on Europe*, London, 1968, p. 132—133).

PAG. 43

Palatul Mogoșoaia, fațada cu loggia.

PAG. 46—47

Ruinele palatului cantacuzinesc din Filipeștii de Tîrg, în starea de la începutul sec. XX. (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 8, 1915, pp. 1—3).

PAG. 67

Astrolog. (*Astrologo grottesco*, Venezia, 1712).

PAG. 70

Biserica din Filipeștii de Pădure, ctitorie cantacuzinească, văzută dinspre altar, (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 25, 1933, pl. CCXVIII).

PAG. 75

Interior din Biserica din Filipeştii de pădure (*ibidem*, 25, 1933, pl. CCXIX).

PAG. 90

Biserica Curţii domneşti din Bucureşti, reparată de Ştefan Cantacuzino în 1715.

PAG. 94

Portalul Bisericii din Afumaţi, ctitoria Stolnicului (1696). (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 24, 1931, p. 33).

PAG. 105

Biserica din Filipeştii de Pădure, ctitorie cantacuzinească, văzută dinspre intrare (*Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, 25, 1933, pl. CCXVII).



INDICI

1. INDICE DE NUME

2. GLOSAR

aga : ofițer, comandant al corpului de pază (98).
ai : ani (129).
ales : fruntaș al satului ales de consăteni, avînd atribuții administrative și de jurisdicție în pricini mai mici (87).
amistui (a se) : a se ascunde (128).
armaș : înalt dregător însărcinat cu supravegherea închisorilor și execuțiilor (98).
aspidă : șarpe veninos, năpîrcă (150).
au : sau (151).

belacoasă : stofă prețioasă de mătase (96).
birnic : contribuabil ; om din clasele impuse la dări — țăran, negustor (87).
bivșug : belșug (26).
brehnace : uliul găinilor (108).

cal de olac : cal de schimb pentru olaci — curieri, soli, ștafete (87).
canavăț : un fel de pînză (96).
căsuțea : partea bombată a unei bijuterii, în care se prinde piatra prețioasă (96).
celebiu : nobil, fruntaș, persoană distinsă (26).
chiproviceni : locuitori ai orașului Chiprovaț (Bulgaria), negustori, care în ultimul sfert al sec. al XVII-lea s-au refugiat în Țara Românească unde au constituit o breaslă (87).
chitră : fruct oriental de forma și culoarea lămîii din care se face dulceață (26).
cîșlegi : perioadă a anului bisericesc în care se mănîncă de dulce (95).
coboc : pocal, pahar mare (98).
cocie : trăsură (98).
conteș : haină bărbătească de modă apuseană, lungă și blănită, purtată de domnitori și boieri (96).

corn : cupă din corn şi metal, sau numai lucrată în formă de corn (98).
cucă : căciulă de ceremonie înaltă, împodobită cu pene de struţ, purtată de domnitori (98).
cura (a) : a curge (142).

dăscălie : învăţătură, ştiinţă (26).
dulamă : haină de mare ţinută a domnitorilor şi boierilor, lucrată din ţesături scumpe, împodobită cu blană şi nasturi de preţ (96).

elciu : sol, ambasador (14).
epigramata : „în pietri scrise", inscripţii (129).

făptură : confecţie, lucrătură (96).
felegea : basma, năframă (96).
frenghie : brocart (97).

ghiordie : vestă, pieptar (96).
ghiulghiul : roşu-deschis, trandafiriu (96).
goni (a) : a urmări (139).
gospod : domnesc (98).
gură : deschizătura unei haine (guler, mînecă, margine), care putea fi împodobită cu blană sau pietre preţioase (96).

hataì · hataià, stofă scumpă de mătase (96).

ienicer : ostaş din corpul de elită al infanteriei otomane (30).
ipingea : manta bărbătească împodobită cu găitane (98).
iscusit : om învăţat şi ingenios (26).
isnaf : breaslă, corporaţie (30).
izvod : desen, model (98).
înţelinat : împămîntenit (134).

lastră : stofă scumpă de lînă (96).
leasă : colier de mărgele sau pietre preţioase ; salbă (96).
left : giuvaer ; monedă de aur sau argint din care se făceau salbe (96).
limie : porţiunea de blană de la guşa animalului (96).

măciucă : baston de paradă cu capătul bulbucat şi împodobit (99).
medelnicer : boier de rangul al doilea care turna domnului apă ca să se spele pe mîini, punea masa şi servea bucatele (98).
mertic : măsură veche pentru cereale de cca 1—2 ocale, deci între 1 1/4—2 1/2 kg (87).
mucare : instrument pentru potrivit mucurile sau stinsul lumînărilor (98).

năramză : portocală (26).
neamăgeu : om de cuvînt, care nu înşeală pe altul (26).
numeì (a) : a numi (130).

obicine : obiceiuri (142).

paceà : porţiunea de blană de pe picioarele animalelor, folosită ca garnitură sau căptuşeală la haine (96).

paharnic : înalt dregător care administra viile şi pivniţele domneşti şi încasa dările în vin ; cel ce turna vin oaspeţilor la masă (98).
peic : paic, ostaş din garda domnească (96).
peşschir : prosop, ştergar, şervet (97).
pilotă : plapumă groasă umplută cu puf (97).
plăiaş : locuitor de la graniţă însărcinat cu paza, grănicer, străjer (87).
poclon : plocon, dar (95).
podvoadă : obligaţie de transport gratuit cu carul impusă în trecut ţăranilor (87).
politie : societate, stat (80).
postelnic : înalt dregător avînd funcţia de mareşal al curţii şi grija camerei domnitorului (98).
procopsit : înaintat în învăţătură, instruit (144).

răzmiriţi (a se) *:* a se răscula (138).
rod : neam (91).

samur : blana preţioasă a unui animal cu acest nume din pădurea siberiană (96).
sandal : ţesătură de mătase pentru haine (96).
sarasir : brocart, stofă ţesută cu fir de aur (96).
sarvană : şarvană, haină lungă şi lată purtată de aprozi şi de copii de casă (96).
săvai : deşi (126).
segedea : cuvertură sau covor de lînă (97).
serhatlîc : corvoadă pentru serhat, garnizoană turcă de frontieră (96).
sîrmă : fir de metal preţios (96).
slobozie : sat scutit temporar de dări sau prestaţii (87).
soţ : asociat (129).
soţiire : societate (80).
spahiu : ostaş din corpul de elită al cavaleriei otomane (30).
sponcă : copcă, agrafă, cataramă (96).
spudeu : învăţăcel, student, studios (21).
stîlp : baston de paradă împodobit, purtat de slujitori (99).
stolnic : dregător însărcinat cu aprovizionarea şi pregătirea mesei domneşti (98).
sucnă : fustă groasă, simplă, fără încreţituri, haină femeiască (96).
sutaş : comandantul unui detaşament de o sută de ostaşi (87).

abin : moire, ţesătură cu aspect schimbător după cum cade lumina pe ea (96).
taftă : ţesătură de mătase lucioasă şi netedă care foşneşte cînd e atinsă (96).
terata : monştri (151).
terţanel : şal mic de lînă (96).
timar : feud militar în statul otoman (30).

turungiu : portocaliu (96).

vasilisc : animal fantastic despre care se credea că ucide cu privirea (150).
voievozie : voievodat (130).
volnicie : libertate.

zarbap : stofă de mătase țesută cu fir de aur sau argint (97).
zăbun : haină lungă, fără mîneci, purtată de boieri (96).
zăvasă : covor atîrnat pe perete, scoarță (96).



CUPRINS

Redactor : CORNELIU MATEESCU
Tehnoredactor FLORICA WEIDLE

Coli de tipar 11,25+40 pag. planşe. Indici pentru clasificarea zecimală : pentru bibliotecile mari : 9 (498), pentru bibliotecile mici : 9 (498)

Tiparul executat sub comanda nr. 853 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu, nr. 89—97,
Bucureşti,
Republica Sociaistă România.



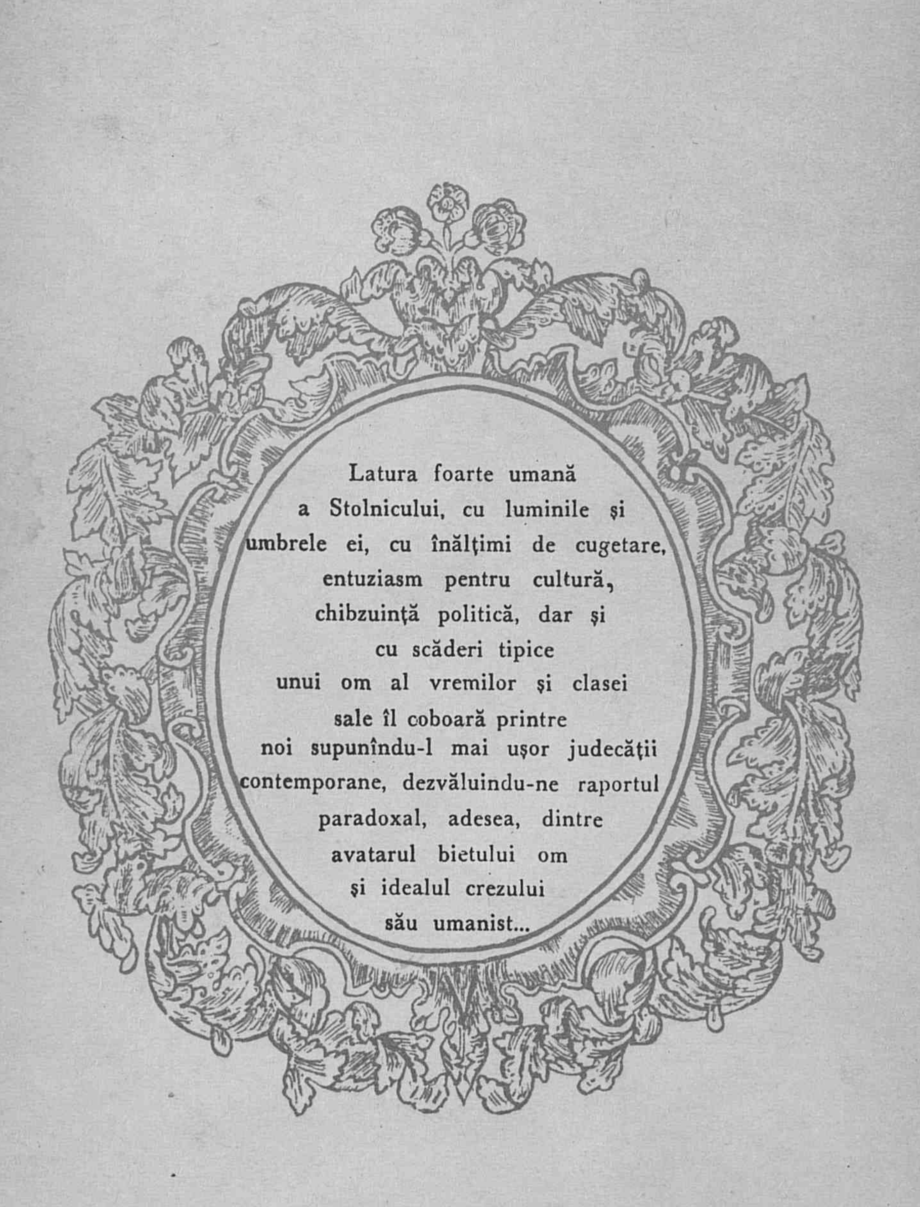


CONSTANTINOPELEN.
Paljes van Constanti:
Zeterfere
Lavalide
Galata
Grool Serrail
Punt van het Serrail.
Bostangit rose
de Bosphore van Trace
Toren van Leander
Serrail van Scutari



Stolnicul şi-a iubit ţara şi poporul pentru că, mai bine decît alţii de pînă la el a cunoscut şi a reflectat asupra realităţilor româneşti. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realităţi datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calităţile, meritele, drepturile şi a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească şi să-l admire. Acest fel de a-şi iubi patria, luminat de erudiţie şi reflecţie, el l-a afirmat în cercul contemporanilor săi şi l-a transmis urmaşilor, care au asociat întotdeauna în viaţa şi opera stolnicului patriotismul şi umanismul. Constantin Cantacuzino rămîne, aşadar, înconjurat în evocările noastre de admiraţie şi recunoştinţă. Pentru că, aşa cum el însuşi a ţinut să afirme, „cu dreptate iaste a da toţi mari mulţămite celor ce au dat învăţături şi au scris istorii de obşte, căci cu ostenelele lor au folosit viaţa de obşte, adică traiul tuturor."

Lei 12


Latura foarte umană
a Stolnicului, cu luminile şi
umbrele ei, cu înălţimi de cugetare,
entuziasm pentru cultură,
chibzuinţă politică, dar şi
cu scăderi tipice
unui om al vremilor şi clasei
sale îl coboară printre
noi supunîndu-l mai uşor judecăţii
contemporane, dezvăluindu-ne raportul
paradoxal, adesea, dintre
avatarul bietului om
şi idealul crezului
său umanist...